

ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
CONTRIBUTIONS. SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

ISSN 0350-1914

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

П Р И Л О З И

CONTRIBUTIONS

XXXIX 1-2

СКОПЈЕ – SKOPJE
2014

У р е д у в а ч к и о д б о р:

акад. Блаже Ристовски (претседател)

акад. Витомир Митевски

акад. Катица Кулавкова

Зузана ТОПОЛИЊСКА

**ГРАМАТИКАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ
– И ШТО ПОНАТАМУ?**

Блаже Конески напиша авторска, оригинална граматика на македонскиот стандарден јазик, што е редок и голем подвиг. Таа граматика, всушност перфектна научна монографија на новокоди-фикуваниот стандарден јазик, мораше веднаш да послужи и како училиштен прирачник од основно ниво и како универзитетски прирачник, а нејзиниот вистински адресат беше секој Македонец заинтересиран да ја совлада предложената норма на неговиот мајчин јазик.

Словенските граматики, попрецизно: современите граматики на словенските стандардни јазици од периодот по Првата светска војна, обично се пишувани по терк на класичната латинска граматика, т.е. со амбиции словенскиот јазичен материјал да се смести во рамки на традиционалната поимна и термилошка мрежа, со оригинална латинска или директно преведена терминологија, без многу коментари за употреба и контекстуалната варијација на претставуваните форми. Функционалната и/или семантичката анализа, природно, многу порано стигнала до научните монографии отколку до текстовите адаптирани за различно ниво на популаризација, од универзитет до основно училиште. Нешто покреативни беа граматиките адресирани до странците, посебно до странците од определено јазично подрачје, кои мораа да стекнат основно разбирање на јазикот на нивните словенски соседи и контрахенти – тука се појавуваа елементи на конфронтативна анализа и – *ipso facto* – забелешки за семантиката и функционирањето на формите. Врз таков фон *Грамаџикаџа* на Конески е едно мало

чудо, за жал малку познато и како резултат недооценето од авторите на стручната лингвистичка литература. Само малобројните странски македонисти биле во состојба да ја сфатат нејзината научна тежина и оригиналност.

Грамаџикаџа е пишувана со јасен, пристапен, прецизен јазик – оној јазик којшто е и предмет на описот. Не настрадал еден специјалист несвесен дека во таа *Грамаџика* секој прост едноставен збор има тежина како носител на информација. И јас самата сум меѓу тие кои му поставувале на Конески безброј прашања, а тој со блага насмевка одговараше дека за тоа има пишувано во *Грамаџикаџа* и на тој начин не тераше уште и уште еднаш да го препрочитуваме неговиот текст, секогаш откривајќи нови содржини.

Јазичната база на *Грамаџикаџа* е родниот прилепски говор на авторот, неговото познавање на македонското народно литературно творештво, на Цепенков, Шапкарев, на првите текстови од современата македонска книжевност „во раѓање“.

Конески доследно тргнува од описот на единиците на формата на морфолошкото ниво, а потоа ги анализира условите на нивната употреба и пренесуваната информација од нив. Најдрагоцената и, според мене, до денеска ненадмината е неговата анализа на двете стожерни класи на македонската морфологија, заменките и глаголите со сета богата глаголска перифрастика. Зборообразувањето се сведува на преглед на најтипичните афикси, додека многу елементи на синтаксата се содржани во описот на употребата на одделните морфолошки форми плус преглед на предлозите и на сврзниците. Синтаксата како посебен дел од граматика не е посебно издвоена, што пак – се чини – не е случајно и останува во тесна врска со фактот што македонската граматичка структура со нејзиниот т.н. аналитизам не тера да размислуваме со термините на морфосинтаксата, а не на два автономни сегмента: морфологија и синтакса.

Терминологијата на Конески е едноставна, чисто македонска, по потреба сосема оригинална, базирана врз информатичката вредност на соодветните конструкции, сп. ги термините како „категоријата на готовност“, „минато неопределено време“, „општата форма“ кај именките, и др.

Како што спомнав на почетокот на ова излагање, *Грамаџикаџа* на Конески е авторска граматика, резултат на самостојна, оригинална оцена на опишуваните факти и нивната хиерархиска

систематизација. Таа е граматика како објект на научна дискусија на академско ниво, а не прирачник за студентите, камоли за основците. Нејзината примена во универзитетски курсеви имплицира широка начитаност и способност за сопствена интерпретација и од страна на предавачите. Таа во најдобрата смисла на зборот го одбегнува класичниот модел на „латинизирана“ граматика присутен не само во граматичката традиција на другите, по структура „конзервативни“ словенски јазици, туку и во бугарските граматички описи од современите на Конески.

Грама̀тика̀и̃а на Конески до денешен ден не ја дочекала заслужената популаризација, т.е. не дочекала да се појави во популарна и поексплицитна варијанта ниту на универзитетското ниво на пониските нивоа на образованието. Не дочекала ни конкуренција во облик на една нова обемна современа дескриптивна/описна граматика на македонскиот стандарден јазик. Редовно време е да се појави таква граматика базирана врз размислувањата и сугестиите на Конески, од една страна, и на актуелните состојби и тенденции во развитокот на јазикот, од друга страна. Она што го имаме во доменот на македонската стандардна граматика по објавувањето (и многукратно преобјавување) на Конески се сведува на неколку парцијални монографии, пишувани со различни теориски пристапи, и низа статии.

Имаме и повеќе македонски граматички од странски автори, адресирани, пред сè, до странците. Има во нив многу корисни констатации, има и интересни конфронтативни анализи, но сето тоа не може да ни замени една комплетна и внатрешно кохерентна граматика. Фонологијата на Савицка и Спасов, двете монографии на системот на зборообразување, постарата од К. Конески и поновата од С. Велева, синтаксата на Л. Минова-Ѓуркова опишуваат одделни сегменти од структурата на македонскиот стандарден јазик, концепциски и термилошки се неповрзани и неусогласени и не можат како такви да претставуваат основа на еден целосен универзитетски курс, а да му се остави на професорот или на студентот од нив да направи целина која би претставувала кохерентна визија на јазикот во целата негова сложеност и динамика. *Notabene*, на пр. и во самата *Синтакса* на Минова-Ѓуркова има теоретска пукнатина – реченицата е обработена според една теорија, а именската синтагма според друга.

Најдрагоцена работа што сме ја добиле од Институтот за македонски јазик е Корубиновиот валенциски речник на глаголи.

Тој претставува голем и важен дел од синтаксата на простата реченица и сигурно ќе им биде од голема помош на авторите на идната академска граматика. Уште еднаш да повторам дека изработката на таквата граматика мора да претставува приоритет за македонските лингвисти. Во земјата – за да се подигне нивото на обуката по мајчин јазик во сите типови образовни установи почнувајќи од универзитетите, па преку одговорна сериозна популаризација, па сè до градинките. Во странство – за да им го претставиме на заинтересираните, пред се на меѓународните кругови на лингвисти и слависти, целото богатство и структурната специфика на македонскиот јазик – основа на неговата автономија и оригиналност, да го направиме достапен за типолошките проучувања. Имаме луѓе способни да го постигнат тоа, треба само да им се даде поддршка, скромни средства и организациска база. Го зборувам тоа од искуство. Пред речиси половина век застанавме во Полска пред паралелна задача – ни недостасуваше сериозна модерна академска граматика. Бевме млади и неискусни, но полни со идеи и ентузијазам. Од основањето на колективот ни требаше десетина години перманентна дискусија и постојана доработка на појдовните текстови за да се роди т.н. „жолта граматика“ („жолта“ по боја на кориците), оттогаш и натаму постојано доградувана, една од првите словенски граматики изградена доследно според формулата: смисла > текст, т.е. од содржината до формата, што значи: во спротивен правец од оној што доминирал во класичната граматика и што го избрал Блаже Конески. Во последно време нов и успешен експеримент направија српските колеги објавувајќи ја синтаксата на простата реченица по принципот: две во едно, т.е. во два дела – од форма до значење и обратно.

Која е целта на универзитетските студии по мајчин јазик? Не само изучувањето, доучувањето на јазикот што го носиме во себе. Она што треба плус да ни го дадат студиите е разбирањето како функционира јазикот, од каде доаѓаат неговите развојни импулси, како се справува тој со нив – токму за таа цел треба денес да се преземе штафетата.

Zuzanna TOPOLINJSKA**IT BEGAN WITH THE KONESKI'S GRAMMAR – AND THEN?**

(Summary)

Koneski's *Grammar* is the first and up to now the only grammar of standard Macedonian addressed to Macedonians, i.e. to those whose mother language is Macedonian. It is an original authorized work of a linguist who many years prepared himself for this task and of a poet who understood and loved his language. It is not an easy text, more information is implicitly encrypted than explicitly exposed. The text should be read and reread several times, if you want to recover all the message. It is not a text you can give to students without commentaries, not speaking of the younger school children. – All the serious linguistic monographs published in Macedonia after that treat only selected segments of the grammatical structure of the language and treat them from different theoretical positions. Today, seventy years after the codification of the language, a new complete, modern grammar is needed: in Macedonia it would serve as a basis for the university courses and – in popularized variants – as manuals for other schools; abroad it would enlarge and deepen the knowledge and the affirmation of the Macedonian language as an autonomous member of the Slavic group of the Indo European language family.

Марјан МАРКОВИЌ

ПРОЦЕСИ НА СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА ПРЕКУ АНАЛИЗА НА ПОИМИТЕ *ДИШЕ, ДУХ И ДУША*

Овој приказ претставува обид да се утврди како преку процесите на **семантичка деривација** може да се набљудуваат асоцијативните низи кои често водат потекло од основните човечки дејства, состојби и движења. Тие асоцијативни низи ги задржуваат основните семантички компоненти пренесувајќи се од човекот, просторот, времето, коишто го претставуваат реалниот свет, па сè до мисловното, апстрактното, метајазичното, претставувајќи го менталниот свет.

Оваа теоретска поставка се базира на **антропоцентрично-спацијалната** теорија за јазикот. Во основата на оваа теорија (Тополињска: 1999, 2014) е човекот и неговото кодирање во јазикот, односно пренесувањето информација за човекот од семантичкиот континуум на граматичко ниво. Токму човекот одн. информацијата за $\pm$ човек, $\pm$ фактивност и $\pm$ определеност стојат највисоко на скалата на информации кои под семантички импулси добиваат јасни и транспарентни граматички показатели. Во тој контекст го ставам и просторот, односно прототипниот однос човек – простор, кој е меѓу првите односи кои имале највисока потреба да бидат изразени преку човековиот јазик. Затоа, според Вјежбицка (1971), дел од прототипните именувања се однесуваат на т.н. делови на светот, односно просторни одломки кои имаат потреба да бидат кодирани во јазикот.

Додека преку процесите на семантичка деривација го гледаме хронолошкиот развој на одредени семантички компоненти вградени во збороформите, преку семантичката мотивација ги декодираме информациите чии импулси се длабоко повлијаени од односот човек – природа, како и од цивилизациските и, пред сè, културни околности како главен извор на асоцијација.

Така, на пример, преку процесите на семантичка деривација можеме да ги одредиме основните семантички врски кои ја поврзуваат низата од типот: *весѝ, весник, вешиѝак, вешиѝина, сведок*, но и *вешѝерка/вешѝиѝца* преку семантичката компонента *знае, сѝекнува/ѝрене-сува знаење/оној кој знае* (Тополинска, 2014 – во печат).

Од друга страна, пак, анализирајќи ја семантичката мотивација на одредени називи, би можеле да ги поврземе називите за 'тетратка' на следниов начин:

'лист составен/превиткан на четири дела'

ст. грчки *τετράδιον* 'четвртина од пергамент' < *τετράς* – четири

τετράδιον > лат. *quaterniŭ* 'група од четири' > вулг. лат. *quaternus* 'лист превиткан/составен од четири дела'

-од лат. во ром. јазици; итал. *quaderno*, шп. *cuaderno*, франц. *cahier*, англ. *quire*. ; пол., б-р. *k'ajet*.

Така, од аспект на семантичката мотивација, македонскиот назив (*ѝеѝѝраѝѝка*) и полскиот назив (*kajet*) имаат иста семантичка нишка

'тетратка составена по пат на шиене/врзување'

zošyt, šytak, zešyt, sešit < општословенскиот глагол *šiti, *šijŭ и префиксот *сѝ- (Skok 1971:396; Bruckner 1985:560)

zvezek, svjeska, sveska < општословенската глаголска основа *-vez- и префиксот *сѝ- (Skok 1971:583)

heft, hefta, < germ. *Heft* < гл. *heften* – 'да се спои, да се зацврсти нешто'.

Што се однесува до анализата на семантичката деривација и семантичката мотивација, македонскиот јазик покажува две универзални тенденции: континуирање на прасловенските семантички компоненти зачувувајќи некои архаични форми, и една поопшта која ја верификува антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, а тоа е дека прототипните човекови состојби, дејства и движења се основата за преносот на семантичките компоненти од материјалниот, човеков реален свет, па сè до најапстрактниот- менталниот свет.

Како пример ќе наведат само неколку основни нишки за трансфер на значењата од човековите основни активности до најапстрактното – менталниот простор:

'Човек'	Ментален свет		Прасловенски	Семантички паралели	
(бере) „носи, донесува“	Збор		<i>*berǫ, bǫrati</i>	comprehend < лат. <i>com+prehendere</i> "to catch hold of, seize" percieve < лат. <i>per+capere</i> "to grasp, take" <i>καταλαβαίνω ~ λαμβάνω</i> "seize, take" intellegere < <i>inter+leggere</i> "collect, choose"	
(води)	наводници		<i>*vesti, voditi</i>	ducere, *producere, (производ-едува) transducere, reducirere, praeducere	
(паѓа)	падеж		<i>*pasti, padnēm</i>	лат. cadere	casus
(боцка)	точка		<i>*tǫk-</i>	лат. <i>pungere</i>	punctum
(допира, притиска)	запирка		<i>*perti, pǫro</i>	латински: <i>commā</i> < грчки: <i>κόμμα</i> < <i>κόπτω</i> 'сечам'	
(фрла, врти)	подмет, предмет		<i>*met-ti, *mesti</i>	лат. <i>iacere</i> (фрла)	sub-iectus
лежи > ложи	прилог, предлог		<i>*leg-, *lež- *log- *laq-</i>	лат. <i>ponere</i> (става)	prae-positus

Во целиот тој контекст, како основа на анализата на семантичката деривација ги прикажувам развојните линии на индоевропската основа **dhu-*/**dhōu-* проширена со формантот *s*, која во прасловенскиот се јавува со неколку превојни степени: **dǫh-*, (*ǫ > a = dah*,) *y > i = dih-*, и *duh-*. (Skok : 372)

1. Од првата основа (**dǫh-*) се јавуваат само неколку деривати од кои вреди да се спомене изведенката на *-or*; *dǫhorǫ* од која на македонската дијалектна територија се среќаваат називите: *ѿвор*, *вор*, *ѿор*, *ѿорче*... Вокализацијата на *ǫ* во *a* која не е својствена за македонскиот дијалектен систем го дала дериватот **dah* кој е познат во повеќето словенски јазици. Основата **dah-* 'дише, дува' не станала продуктивна во македонскиот јазик поради одредени фонетско-фонолошки пречки. Имено, во целиот западен комплекс на македонските дијалекти, фонемата *x* пред согласка и на крајот на зборот преминала во *в/ф* : *чевли*, *нивно*, *бевме*, *ѿрав*, *врв*, *сѿрав*, *видов*, *дојдов*, ... Чувањето на *x* во финална позиција (и во одредени лексеми) може да се сретне во крајните источни македонски говори. Литературниот јазик, базиран на централните говори, ја континуирал промената на *x* во *в/ф* во финална позиција.

Сепак, во македонскиот јазик можат да се најдат неколку деривати од оваа основа:

вдахне *pf* – вдахнува *impf* – срп. *удахнуѿи*, со значење 'вдише, зема воздух' се среќава доста ретко; пр. *Таа вдахна ушѿиѿе еднаш, за да се*

надиши. Многу почесто се јавува со значењето 'буди/внесува сила/чувство'; пр. *Дизајнеркаѿа на накиѿ му вдахна ѿразничен изглед на кулѿниоѿ скоѿски ресѿпоран Лира. Есениѿа ни донесе многу сонце и ни вдахна енерѿија*. Од оваа основа е изведена и придавката *вдахновен* 'исполнет со внатрешна сила /чувство', како и именката *вдохновение* со значење 'внатрешна сила /инспирација' (срп. *надахнуће*). Пр.: *Авиѿоркаѿа Сиѿана Смиљковиќ со ѿредизвик се нашла ѿред ѿоеѿски и ѿрозен ѿворечки оѿус со исклучиѿтелно ѿворечко вдахновение*.

Доколку погледнеме во другите словенски јазици, а од поблиските во српскиот, може да се забележи дека основата **dah-* е особено продуктивна. Па така, имаме: *дах, дашак (веѿра), уздах, издах, ѿредах, задах*, како и глаголските образувања: *дахнуѿи, дахѿаѿи, одахнуѿи, удахнуѿи, уздахнуѿи, издахнуѿи, ѿредахнуѿи, надахнуѿи...* Ниту еден од овие деривати не егзистира во македонскиот јазик.

2. Основата **dih-* е особено продуктивна во македонскиот јазик како во вербалниот, така и во именскиот систем. Како основна глаголска форма се јавува *дише* (impf) < **disati* < **dihati* со основно значење 'вовлекува и испушта воздух /живее', кое може да се пренесе и на неживиот свет. Пр.: *Од вечерва Сируѿа ќе дише со ѿоезијаѿа. Книѿа дише со еден ѿоѿол, сенѿименѿален дух*. Свршените глаголи од оваа основа се формираат најчесто со префиксација, а потоа од нив, според продуктивниот модел на имперфективизација со суфиксот *-ува*, се образуваат вторични несвршени глаголи. Па така имаме: *вдише – вдишува, задише – задишува, издише – издишува, изнадише – изнадишува, надише – надишува, ѿодише – ѿодишува...*

Погорното ќе го илустрираме со неколку примери: *Тој длабоко издиша ѿред да ѿчне да одговара на ѿрашањаѿа. Децаѿа ѿи издишија ѿумиѿе на ѿочакоѿи. Со широко оѿворени ѿради вдишав свеж воздух. Малку ѿо малку се ослободив и задишав со оѿворени ѿради. Тој се задиша качувајќи се ѿо скалиѿе*. Во рамките на именската деривација, би ги споменале: *воздишка* : Тажна воздишка/љубовна воздишка,...; *издишка* ; *оддишка* 'духовно олеснување/одмор' : *Леѿниѿе ѿоѿусѿи не донесоа оддишка за солунскиѿе ѿрговци. По забаваѿа на снеѿоѿи, одмор и оддишка*.

Директен континуант од основата **dih-* наоѓаме во префиксираната форма *здив*, при што за разлика од случајот со основата **dah-*, финалното *x* според фонолошките правила преминало во *в*. Основното значење на *здив* може да се спореди со значењето на *дах* во српскиот и во ругите словенски јазици. Така, според Речникот на македонскиот

јазик, знаењето на *здив* е 'воздух што се испушта при дишењето / процес на вдишување и издишување' ; примери: *Тој имаше лош здив. Од сѝправ му се зеде здивоѝ. Вардар ќе зема здив ѝроѝив Раднички. Ова е висѝинска ѝриказна која ќе ве осѝави без здив.* Од оваа форма се јавуваат и неколку глаголки деривати: *здивне-здивнува, издивна – издивнува, воздивна – воздивнува...* Примери: *Сѝарецоѝ се умори, ѝа седна да здивне. Грѝија може да здивне, добива нови кредиѝи. Пејо го наѝрави ушѝе ѝокисело лицеѝо, издивна длабоко и исѝушѝи еден ѝажен дебел глас. (*исѝушѝи еден здив). Панко Брашнаров издивна на сѝуденѝски раце на Голи Оѝок. Самиоѝ Христиѝос издивна, расѝ-наѝ на крѝи. (*умре/го исѝушѝи ѝоследноѝ здив).*

Лара воздивна ушѝе ѝодлабоко, досѝа обесхрабрена. Заѝоз-наѝе ја девојкаѝа ѝо која воздивнува модноѝ свеѝи.

3. Основата **duh-* дала бројни деривати на сета словенска територија, а секако и во македонскиот. Самостојната форма *дух*, според Скок (Skok: 372) се јавува со три значења - 1° *spiritus, souffle*«, 2° *esprit, Geist*, 3° *мирис*. Со првото и второто значење се поврзани и пошироките цивилизациски, а пред сè културни и религиозни влија-нија. Така, според Речникот на македонскиот јазик, овој поим се јавува со следниве значења:

дух – духови

1. Психички способности – способност за спознание.
2. Општа психичка состојба, морална сила. (здрав дух, ведар дух)
3. (само едн.) Основна содржина, вистинска смисла на нешто.
(во духот на законот духот на романот)
4. Господ, создател
(во името на Отецот и Синот и Светиот Дух)
5. Душа
Неговиот дух е секогаш со нас.
Изрази: Во здраво тело – здрав дух.

Од поимот *дух* се јавуваат повеќе изведенки – црковните тер-мини *духовен, духовник, духовнишѝво, Духовден*, но исто така и дериватот *духовиѝ* со значење 'има ведар дух / смисла за хумор'.

Од другите деривати од основата **duh-* би споменале уште неколку поважни:

– *задув* кој во македонскиот јазик се јавува со две значења. Имено првото значење е 'астма', пр.: *Тој сѝпада од задув*. Според Реч-

никот на македонски јазик, се јавува и со второ значење 'тежок/застоеан воздух' : *Мемлив задув*. Инаку, во секојдневната употреба, овој поим се среќава многу ретко.

Поимот *воздух* е распространет на пошироката источна јужно-словенска територија (*воздух, ваздух*) и се среќава од црковнословенскиот период.

Со алтернација на *x* во *ш* би можеле да ги наведеме и дериватите: *души, душник, душка* – со значење 'за куче/животно – мириса,' кое се поклопува со трето значење на оваа основа. Пр.: *Кучеѿо душ-каше околу кукаѿа*.

Секако дека еден од поважните деривати кој е распространет на целата словенска територија е поимот образуван со суфиксот *-ја* – *душа*. Според Скок, овој поим е застапен уште од прасловенскиот период со прототипно значење 'дишење / животна сила'. Сегашните значења според Речникот на македонски јазик би биле следниве:

1. Целокупност на чувствата, свеста и на карактерните особини на човекот.

Со душа чекам да дојде. Конечно ја оѿтвори душаѿа...

2. Човек, член на семејство, жител.

Во селоѿо одвај оѿѿанале сѿѿѿѿина души.

3. Тој што е главен двигател во нешто.

Душа на орѿанизацијаѿа. / Душа на колекѿивѿѿѿ.

Од поимот *душа* се развиле голем број деривати: *душевен* (душевна болка, душевен живот...), *душегубец, душевадник, душегрижник, душојадец, бездушен, бездушник...* но и: *добродушен, великодушен*.

Интересен е и глаголскиот дериват *здуши* 'за животни – се намирисува / се зближува'. како и изведенката *здушен / здушно*, со значење 'заеднички. / со сите сили', Пр.: *Сиѿе здушно засѿанаа зад неѿо*.

Тука би ги спомнале и дериватите:

воодушеви (се) / одушеви (се)

1. Предизвика силна возбуда, занес, восхит.

Младиѿѿ ѿѿјанисѿѿ со својаѿа изведба ја воодушеви ѿпубликаѿа.

Сиѿе се воодушевивме од нејзинаѿа убавина.

Концерѿѿѿѿ предизвика јавни ѿофалби и воодушевувања.

* * *

Од анализата на погорните називи произлегува дека прасловенските основи во сите превојни степени *-*dъh, *dah, dih, duh* творат богато деривациско јадро со неколку основни семантички компоненти:

1. Човек / живо суштество – физиолошки процес на дишење/вдишување и издишување /

Гледајќи од аспект на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, основните човекови активности, дејства, движења се прототипните извори за развој на семантичките компоненти. Во овој случај, не се работи за позицијата (*седи, сѝои, лежи*), движењето на/со екстремитетите (*фрла, меѝе, моѝа, маѝи, ѝиика, доѝира...*), туку за една од есенцијалните човекови/активности на живите суштества, а тоа е дишењето. Покрај тие основни процеси на вдишување и издишување, оваа семантичка компонента се однесува и на физичките продукти од тие процеси (*здив, издишка*), а и на емоционалните (*оддишка, воздишка*). Секако дека оваа семантичка компонента која го вклучува процесот на дишење на живите суштества ги вклучува и двете најзначајни компоненти на дишењето – животот и смртта (*Му издивна на раџе*). Како што беше покажано во погорниот текст, сите овие нишки можат метафорично да се пренесат и на неживиот свет.

2. Нечовечка / натприродна енергија која влијае на човековата внатрешна сила / на чувствата

Оваа семантичка компонента која е тесно поврзана со односот човек – природа, како и човековата фасцинација од невидливото/недопирливото, може да се согледа преку поимите *вдахне, вдахновен, вдахновение*.

3. Невидлива / недопирлива животна сила / енергија која е основен дел од нематеријалната човекова егзистенција / божествена сила која управува со човековиот емоционален состав / натприродно битие...

Оваа семантичка компонента е длабоко мотивирана, како и претходната, со човековата фасцинација со натприродното / нематеријалното, при што длабоко се испреплетува со религиозноста / метафизиката.

Тие семантички нишки се провлекуваат при определувањето на психичкиот дел од човекот, чувствата, особините (*душа* и изведенките), потоа го поврзуваат човекот со природата (*воздух, задув, души, душка,*), за да се пренесат на метафизичкото и божествено / религиозно рамниште (*дух* и изведенките).

Анализирајќи ги семантичките компоненти на основите **dah*, **dih*, **duh* преку процесите на семантичка деривација, се покажува дека основите семантички импулси односно семантичката мотивација е по-

влијаена од односот човек – простор (природа) како и од цивилизацииските и културни заемања меѓу народите.

Како илустрација за вкрстената цивилизациско – културна семантичка мотивација, ќе ги споменеме соодветните поими за *дух* и *душа* во други индоевропски јазици.

Така, во ароманскиот го имаме терминот *sufultu* со значење *душа*, а потекнува од латинското *sufflō- sufflāre* (дува, дише). (*суфл'е, флауџа,...*). < PIE *bhle* > lat. *flo* -. Во грчкиот го имаме *πνεῦμα* < ст. грч. *πνέω* (дувам), со значења *ветер, воздух, живои, дише...*, исто така и *ψυχή* < ст. грч. *ψύχω* (дувам). Во латинскиот го имаме парот *anima* < ст. грч. *ἄνεμος* (ветер), со значења *душа, живои, ментална сила*, како и *spiritus* (дишење на човек, движење на ветер, здив, живот) < *spīrō, spīrāre*, со значење на глаголот *дишам, дувам...* Од таа основа се изведени термините: *perspīro, respīro, aspīro, expīro, conspīro, inspīro...* Тие термини се живи во интернационалната лексика: *асџирација, консџирација, инсџирација...* Всушност, преку семантичката мотивација можеме да го поврземе последниот термин (*инсџирација*) со вдахновение.

Овие споредби ни покажуваат дека во повеќето индоевропски јазици семантичката мотивација на овие називи се движи во правец од есенцијалната човекова активност – дишењето, струењето на воздухот во природата, па до нивното поврзување како природна и божествена животна сила.

Како заклучок би навеле дека процесите на семантичка деривација и резултатите од семантичката мотивација се длабоко испреплетени бидејќи во хронолошкиот развој на семантичките компоненти вградени во деривираниите збороформи, цивилизацииските, општествените и културните влијанија имале голема улога за поврзување на асоцијативните нишки. Токму затоа и се налага сè поголема потреба јазикот, а посебно лексиконот, да го проучуваме во поширок контекст, контекст во кој ќе го гледаме јазикот како запис на културата.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Siatkowski Janusz, *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym*. Warszawa, 2005.
 Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, P. Skok, Zagreb, 1971.
 Słownik etymologiczny języka polskiego, A. Bruckner, Warszawa, 1985.
 Български етимологичен речник, Българска Академия на науките, София, 1971.

Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum, Franz Von Miklosich, Wien, 1865.

Этимологический словарь русского Языка, М. Фасмер, Москва, 1986.

A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages.

Carl Darling Buck, University of Chicago, 1949, reprinted 1988.

Słownik etymologiczny języka polskiego, Wiesław Boryś, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2005.

Topolińska Z., "Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System", *BPTJ* LII, 1996.

Блаже РИСТОВСКИ

МАГИСТЕРСКИОТ ИСПИТ НА МИСИРКОВ НА КИЕВСКИОТ УНИВЕРЗИТЕТ

Како резултат на новите истражувања во Државниот архив на градот Киев, имаме можност да ги дополниме нашите сознанија за напорите на Крсте П. Мисирков да го продолжи своето образование и научните квалификации со постдипломските студии по словенска филологија на Киевскиот универзитет, започнати уште во 1902 година на Петербуршкиот универзитет.¹ Бидејќи беше поставен во ситуација да предава во приватни средни училишта – со многу часови, а со мала плата, тој мечтаеше да се добере до звањето *приват-доцент* и да дојде до вклучување во мечтаената универзитетска настава. Меѓутоа, според Уставите на императорските универзитети во Русија, условите за добивање на звањето приват-доцент беа многу стриктни.²

Откажувањето од постдипломските студии и заминувањето кон крајот на ноември 1902 год. во Битола К. П. Мисирков го гледаше како пропуштена шанса да стане наставен кадар на Петербуршкиот универзитет и тоа го тиштеше речиси до крајот на животот. Од документацијата со која располагаме може да се изведат некои согледувања за

¹ Блаже Ристовски, *Прилог кон обидиите на Крстје Мисирков за продолжување на ѝосѝдийломскиите сѝудии*, „Прилози“, XXVIII, 2, ОЛЛН-МАНУ, Скопје, 2003, 13–39.

² Во § 109 од овие Устави се наведува: „Приват-доцент можат да бидат: а) лицата што имаат научна степен; б) професори од други научни институции, а исто така и лица што се познати со свои научни трудови, по пробно предавање, со дозвола од министерот за народна просвета, и в) лица што положили испит за степен магистер, но сеуште не ја одбраниле дисертацијата, по добивање потврда од еден од универзиттите за право да предава во звањето приват-доцент“ (Државний архив м. Києва, Протоколи засѣданій деканата ф-та и матеріалы къ нимъ, т. I, 1908, фонд № 16, оп. 465, спр. 1141, арк. 51зв.).

аспектите на неговиот упорен стремеж за продолжување и завршување на постдипломските студии. Во бројни статии директно или индиректно тој пишува за улогата на универзитетскиот кадар (посебно од областа на славистиката) како фактор во борбата за афирмација на македонскиот народ и за неговото ослободување и обединување. Тоа го потврдуваат не само писмата за универзитетска кариера на Софискиот универзитет или барем за наставник во Солунската егзархиска гимназија, туку и обидот со заедничка акцијата со Петар Попарсов и митрополитот Теодосија Гологанов за отворање Висока школа во Скопје (1909/10). Од друга страна, тој постојано се жали дека неговата материјална состојба (со скромната плата за целото семејство) и исцрпувачката службена работа во училиштето не му оставаат ни време ни можност за да се посвети на омилените научни истражувања во областа на славистиката. Затоа и основната цел на Мисирков за полагање на магистерскиот испит беше да си обезбеди законски неопходна научна квалификација за да може да конкурира за приват-доцентура на некој од универзитетите и да предава историја на Словените или словенска филологија.

Од документацијата може да се согледа не само широката заинтересираност, туку и изворната информираност на Мисирков за историскиот развој и современата состојба на словенската филологија. Секогаш пројавувал посебен интерес за историјата и карактерот на старословенскиот јазик (тој често го именува и како *стѳаромакедонски*) и за ракописите од Климентовиот охридски книжевно-културен центар. Од предложената Програма за испитот бие в очи репертоарот на големиот број јазици со кои можел да се служи, но и темелното навлегување во проучувањето на јазиците и литературите на соседните, но и на сите Словени. Впрочем, покрај основното грчко образование, тој се школуваше и во Србија и во Бугарија, а потоа во Украина и во Русија. Заинтересиран за јазикот и литературата на Чесите, тој како студент од втора година специјално престојуваше и во Прага.³ Покрај европските јазици, ги владееше и речиси сите словенски, па и литовскиот. Уште од студиите Мисирков контактираше и соработуваше со истакнати слависти на своето време. Како член-основач и претседател на Тајниот македонско-одрински кружок, контактираше и се движеше сред високите словенофилски кругови во С.-Петербург (и Одеса) и, заедно со П. Драганов, се пројави како автор на забележани статии за Македонија и во централниот руски печат. Стана член-основач и првopotпис-

³ Во скромната оставнина на Мисирков најдовме и една граматика на чешкиот јазик.

ник при основањето и на Македонското научно-литературно другарство во руската престолнина (1902), а подоцна не само што формира такво и во Софија (1903), туку се обиде да организира и во Одеса (1905). Како повратник од илинденска Македонија (заедно со преносот и погребот на телото на убиениот битолски руски конзул А. А. Ростовски), тој стана познат не само за пошироката европска јавност, туку и во високите кругови на руската наука, дипломатија и политика. Книгата „За македонските работи“ и списанието „Вардар“ му донесоа многу непријатности, но и извесна афирмација во славистичките средини. Всушност, уште пред влегувањето како студент на Петербуршкиот универзитет, поддржан од познатиот славист В. И. Ламански, тој се пројави во Императорското географско друштво со научноистражувачки труд (1897) што веднаш беше и публикуван во органот на Друштвото „Живая старина“. А како врв на неговите студентски славистички истражувања беше неговиот дипломски државен испит со студијата „Къ вопросу о народности и причины популярности Македонскаго Короля Марка“, заради што и доби диплома од прв степен што го препорачуваше и за пристап кон магистерскиот испит. Неговите статии во словенофилските „Славянскія Извѣстія“, во „Новое Время“, „С.-Петербургскія Вѣдомости“, „Одесскій Листокъ“ и др. го истакнуваа и како јавна личност. А како секретар на политичката Партија „17 Октомври“ во Одеса, учествуваше и во изборите за пратеници во Рускиот парламент со цел да стане активен фактор и во руската балканска политика. Во одредени моменти политикантствуваше и со Македонското прашање, па правеше и некои недозволиви формално-тактички компромиси во српско-бугарските односи за Македонија, имајќи обзири и кон големодржавните ставови на неговите професори и ментори. Притоа правеше пропусти и во роковите за извршување на испитните обврски. А неговото предвремено објавување на дел од материјалот за магистерската дисертација („Кралевите Волкашин и Марко како историски личности и јунаци на јужнословенскиот епос“) во софискиот орган на ВМОРО „Македоно-Одрински Прѣгледъ“⁴ сигурно имаше влијание и за прекинувањето на процесот за завршување на магистерските испити. Затоа сè до Балканските војни Мисирков правеше (неуспешни) обиди за продолжување и завршување на магис-

⁴ К. П. Мисирковъ, *Бѣлѣжки по южно-словянската филологија и историја (Къмъ въпроса за пограничната линія между българския и сѣрбско-хърватския езици и народи)*, „Македоно-Одрински Прѣгледъ“, II, София, 34 и 35, 18. IV 1907, 553–556; 36, 6. V 1907, 572–575; 37, 13. V 1907, 590–592; 39, 27. V 1907, 621–622; 40, 3. VI 1907, 636–638.

терските студии. Но тие желби и настојувања му останаа само тешко бреме.

И покрај сета разновидна активност, научна подготвеност и сестрана информираност, и покрај фундаменталните дела, заслуги и профетски согледувања во областа на македонската национална историја, филологија, фолклористика, етнографија и публицистика, во дадените историски околности Крсте Мисирков на личен план остана недо-реализирана личност.

Намерата за продолжување на постдипломските студии Мисирков ја најави уште во времето на подготовките за издавање на сп. „Вардар“ (1904–1905). Во писмото до неговиот професор В. И. Ламански од 26. XI 1906 год. Мисирков пишува дека имал намера „во јануари или февруари“ 1907 год. да се јави „на магистерски испит по *историја на Словениите*“⁵. Во јануари тој му доставил на проф. Т. Д. Флорински и „Программа экзамена по древному церковно-славянскому языку“.⁶ На 3 февруари 1907 год. во Протоколот од седницата на Историско-филолошкиот факултет пишува дека е разгледана молбата на Мисирков, којшто „завршил Историско-филолошки факултет со диплома од I степен“, за „да му се дозволи испит за степен на магистер по *словенска филологија*“. Било решено да му се дозволи полагањето на испитот⁷.

Според Протоколот од 28 февруари 1907 г., за испитот на Крсто Петкович Мисирков, со завршен С.-Петербуршки универзитет со диплома од I степен на Словенско-рускиот оддел, на испитот за степен магистер по словенска филологија, од комисијата од седум професори на Историско-филолошкиот факултет во Киев му се поставени три групи прашања од областа на славистиката:

I. По црковнословенски јазик

1. Читање и анализа на Мариинското евангелие од Матеј, гл. XX 1–5.
2. Назалните самогласки во стариот црковнословенски јазик.
3. Панонската теорија за потеклото на ст. црковнослов. јазик.

II. По српски јазик и српска литература

1. Читање, превод и објаснение на песната № 53 од зб. на В. С. Карациќ. т. II.
2. Назалните самогласки, изговорот на *ѣ*, *х*, *л* во српскиот јазик.
3. Старите падежни форми во српскиот јазик.
4. Циклусот народни епски српски песни и песните за Кралевиќ Марко.

⁵ Блаже Ристовски, цит. прилог, 16.

⁶ Державний архив м. Києва, фонд № 16, оп. 465, спр. 1139, арк. 41–48 зв.

⁷ На истото место, спр. 1130, арк. 7, зв. 8.

III. По чешки јазик и чешка литература

1. Читање, превод и објаснение на почетната одломка од Štie fridori, XV в.
2. Прегласката во чешкиот јазик.
3. Должината и краткоста во чешкиот јазик.
4. Старите чешки повести.

На прашањата од првата група Мисирков одговорил за оценката *добар* (удовлетворително), а за втората група прашања му е запишана оценката *многу добар* (весьма удовлетворително). Протоколот е потпишан од сите седум професори што го испрашувале.⁸

Кон овој протокол е приклучена и своерачно напишаната „Програма за испитот по стариот црковнословенски јазик“ (под број 1), а во продолжение, како втор дел, е внесена и „Програмата за испитот по словенските јазици и литератури“, но се вклучени само бугарскиот, српско-хрватскиот и чешкиот јазик и литература. За да се согледа ширината и длабочината на познавањето на целава проблематика, ракописот на К. П. Мисирков го пренесуваме интегрално, во превод на македонски, но придружен и со факсимилите од автографскиот текст.

1. ПРОГРАМА ЗА ИСПИТОТ ПО СТАРИОТ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ ЈАЗИК

I. Просветната и литературната дејност на свв. Кирил и Методија. Јазикот на преводите на словенските апостоли и нивните најблиски ученици. Дијалектните карактеристики на најстарата црковнословенска писменост: 1) карактеристика на говорите на една група од словенското племе и 2) карактеристики што припаѓаат на јазиците од разни групи на словенското племе. Различните мислења за потеклото на стариот црковнословенски јазик⁹. Мислењето на Шлецер. Мислењето на Добровски за српското потекло на црковнословенскиот јазик, изменето потоа во теоријата српско-бугарско-македонска. Мислењето

⁸ На истото место, арк. 41–42.

⁹ За Мисирков свв. Кирил и Методија се *словенски* (а не */старо/бугарски*) *апостолои*, а нивниот јазик (и писменост) е *црковнословенски* (а не */старо/бугарски*), практика што беше присутна и во руската славистика во неговото време. Иако во дел од германската славистика веќе преовладуваше изразот *старобугарски*. Мисирков не случајно го наведува и мислењето на Добровски. Тој проблем остана актуелен до денеска во бугаристиката, па и во славистиката воопшто [в.: Блаже Ристовски, *Словенското име во Македонија и прашањето за „старобугаризмот“ во руската славистика (Една бугарско-руска научно-политичка секретна полемика)*, „Прилози“, ОЛЛН-МАНУ, XXXV, 2, 2010, 51–76].

на Калајдович за моравското потекло на ц.сл. јазик. Приврзаниците на бугаризмот на црковнословенскиот јазик: Востоков и Шафарик, приврзаници на панонизмот; Копитар, Миклошич, а од 1858 година и Шафарик. Мислењето на В. И. Ламански за вештачката на црковнословенскиот јазик. Најновата теорија за панонизмот на ц.сл. јазик. Различните мислења за потеклото на двете словенски азбуки. Приврзаниците на мислењето за поголема старост на кирилицата, Добровски, Востоков, Шафарик, и за поголема старост на глаголицата: Копитар, подоцна Шафарик, Григорович, Миклошич. Мислењето на Гејтлер за албанско потекло на глаголицата. Мислењето на Тејлор и Јагич за потеклото на глаголицата од грчкиот курзив.

Прирачници. *А. М. Соболевскій*, Древный церковно-славянскій языкъ. Фонетика. стр. 3–11. *А. Leskien*, Handbuch der altbulgarischen Sprache. Рускиот превод од Шахматов и Шчепкин. стр. 1–6. *А. Х. Востоковъ*, Филологическія наблюденія, изд. од 1865 г. Разсужденіе о славянскомъ языкѣ, стр. 1–27 (во 1820 г.). *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur* од Ј. Добровски. Од истиот: *Institutiones Linguae slavicae dialecti veteris*. Рускиот превод од Погодин. Од истиот: *Cirill und Method der Slawen Apostol*. 1823, – *Mährische Legende*. 1826. – *Калајдовичъ*, Іоаннъ Экзархъ болгарскій. *V. Kopitar*, Prolegomena кон Glagolita Clozianus. 1836. *P. J. Šafařík*, Slovenské starožitnosti. Okres druhý. Članek IX. § 41. – Ueber des Ursprung des Glagolitizmus. 1858. *F. Miklosich*, Altslovenische Formenlehre in Paradigmen. *И. В. Ягичъ*, Четыре критико-палеографическія статьи. 1884. – Вопросъ о Кириллѣ и Меѳодіи въ славянской филологіи. 1885. *Zur Entstehungsgeschichte der Kirchenslavische Sprache*. *В. И. Ламанскій*, Непорешенный вопросъ. 1869.

II. Фонетиката и морфологијата. Најглавни црти: 1) на литовско-словенскиот¹⁰, 2) на прасловенскиот период во историјата на словенските јазици. Периодот на одделното постоење на црковно-словенскиот јазик: 1) самогласни појави што се однесуваат кон праиндоевропскиот јазик, 2) самогласни појави што се однесуваат кон прасловенскиот јазик, 3) самогласни промени во предисториската епоха и 4) самогласни промени во историската епоха.

Фонетика. Односот на самогласките во стариот црковнословенски јазик кон првобитните индоевропски самогласки. Редувањето на самогласките. Односот на согласките кон првобитните индоевропски согласки. Промената на гласовите поради извесна положба или заемно

¹⁰ Затоа Мисирков уште како студент пројави и посебен интерес за литовскиот јазик. Тој настојуваше темелно и со релевантни аргументи да ги осознава проблемите.

влијание. Крајот на зборот. Судбината на ъ и ъ во натамошниот развиток на јазикот (во историската епоха); како се однесуваат спрема нив различните стари ц.сл. споменици – глаголичните и кириличните? Промените на почетокот на зборот. Промените и на групата *рѣ, рѣ, лѣ, лѣ* пред согласките. Како се предаваат последниве промени во старите ц.сл. глаголични и кирилични споменици? Назалните самогласки; нивната замена со чисти самогласки што се среќаваат во старите ц.-сл. споменици. Одделните случаи на колебање на самогласките. Наоѓањето на самогласките во средината на зборот; отпаѓањето на *j'a*; асимилацијата и дисимилацијата; стегнувањето; распаѓањето на *i* и *u*. Влијанието на *j* и *v* врз претходните и послешните самогласки. Појавата на *x*. Промената на согласните групи *kt* и *ht* пред непчените самогласки. Влијанието на непчените самогласки врз претходните грлени согласки. Едначењето на согласките и, како последица на тоа, изедначување на групите согласки. Вметнување на нови согласки во некои случаи.

Морфологија. 1) Деклинацијата. Општи забелешки. а) деклинацијата на именките. Основите на *i*. Основите на согласка (*n, r, s, t*). Основи на *ъ* и на *и* (*ъ*). Основи на *!*. Основа на *о*. Заемното влијание на различните основи. б) Деклинацијата на несложените придавки, деклинацијата на глаголските придавки активни (сегашн. и мин. I) и споредбениот степен. в) Деклинација на броевите. г) Деклинација на заменките. д) Деклинацијата на придавките и на глаголските придавки е сложена.

Забелешки за особеностите на спомениците. За прилозите, частичките и сврзниците. 2. Конјугацијата. Личните наставки. Двете основи. Делењето на глаголите според конјугацијата. Различните делења на конјугацијата. Општи забелешки за образувањето на формите. Аористот. Положбата на спомениците според различните форми на аористот. Преодното време; особеностите на спомениците. Глаголските придавки од минато време активни I. Глаголските придавки од минато време пасивни. Глаголскиот начин. Забелешки за одделни форми и гласовни појави по класи. Алтернација на силната и слабата основа на коренот во формите на еден и ист глагол (I кл.). Формата на аористот. Непотполни глаголи. Описни начини на изразување.

Прирачници: *А. И. Соболевскій*, Древній церковно-славянскій языкъ. Фонетика. *Ф. Миклошичъ*, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, т. I и III. *А. Leskien*. Handbuch der altbulg. (altkirchensl.) Sprache. Русски превод од Шахматов и Шчепкин. *Јгичъ*, Грамматическія примѣчанія къ изданіи Маріинскаго Евангелія. *Schalvin*, Beitrage zur Declination in den pannonisch-slovenischen Denkmälern (Archiv für slav. Philol. II). *Wiehemann*, Beitrage zur altbulgarischen Conjugation.

II. Споменици што ја зачувале постарата (во истор. епоха) состојба на црковнословенскиот јазик и неговите изводи. Специфики во употребата на глаголичната азбука во споредба со кирилицата.

Прирачници: Изданијата на старите ц.сл. текстови.

Миклошич, Monumenta linguae palaeoslovenicae e codice Suprasicensi. *Јагич*, Издание на текстовите: 1) Зографскаго и 2) Мариинскаго четвероевангелий. Забелешки кон нив: *Востоковъ*: 1) Остромирово Евангелие и 2) Филологическія наблюдения. – Изданија на Асеманиевото Евангелие: 1) од *Рачки* со вовед од *Јаџиќ* и 2) од *Чрнчик*. Изданија и палеографски забелешки од *Срезневски*: 1) Древніе глаголическіе памятники, 2) Памятники юсоваго письма и 3) Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. *Гейтлеръ*, Синайская псалтырь и „Euchologium“. *Щепкинъ*, Саввина книга и Разсужденіе о Саввиной книгѣ.

IV. Подрбно проучување од моја страна на спомениците: 1) *Мариинское четвероевангелие* и 2) *Пражскіе отрывки* по изданието на Срезневски.

2. ПРОГРАМА ЗА ИСПИТОТ ПО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ И ЛИТЕРАТУРИ

1. Буџарскиоѣ јазик и лиѣтературиѣ

А. Фонетските и морфолошките карактеристики на бугарскиот јазик во врска со историјата на б. јазик и карактеристики на современите бугарски наречја и говори.

Проучување на бугарскиот јазик. Територијата на современиот бугарски јазик. Територијата на бугарскиот јазик во IX–X в. Територијата на бугарскиот јазик во XIII–XIV в. Историската судбина на бугарскиот јазик на источната јазична територија. Историската судбина на бугарскиот јазик на западот. Гласовните карактеристики. Самогласките: темните самогласки; назалните самогласки и нивните соодветства; соодветствата на старословенското Ѣ; вокалите: а, е, о, и, у. Траги од слоговните л и р; вокалите при л и р. Вокалите на почетокот на зборот; зевот; количината на вокалите. Согласките: л, н, р; д, ѣ; ѣ, б, в, м; к, ѡ, х; з, дз, ц, с, – ж, дж, ч, ш; ј; асимилацијата на согласките; отпаѓањето на вокали и консонанти. Акцентот. Формални карактеристики. Деклинацијата. Губењето на деклинацијата. Останки од старата деклинација. Деклинацијата на заменките. Сложената деклинација. Општиот падеж. Образувањето на множината. Придавките. Броевите. Конјугацијата. Губењето на неопределената конјугација и на трите

глаголски придавки. Зачуваните глаголски придавки. Личните наставки. Наставките за сегашно време. Наставките за минатите времиња. Сегашното време. Заповедниот начин. Аорист и преодност. Минатите времиња. Идното време и условниот начин. Повратниот и пасивниот залог. Безличните глаголи. Наречјата и говорите на бугарскиот јазик. Источнобугарското наречје. Шопско-трнското наречје. Родопското наречје. Моравско-косовското наречје. Македонските наречја.¹¹ Изумрениот говор на седмоградските Бугари.

Прирачници. *Т. Д. Флоринский*, Лекции по славянскому языкознанию, I. *Миклошичъ*, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, I и III. *Лавровъ*, Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка. *Милетичъ*, Два труда по историята на българския езикъ, МСб. X. Книжевень отдѣлъ. *Цоневъ*, За источно-българския вокализъмъ, МСб. III–IV. *Leskien*, Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler (Archiv f. sl. Phil. II). V. *Oblak*, Macedonische Studien. *Миклошичъ*, Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen. *Милетичъ*, Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия, МСб. II. *Константиновъ*, Материялъ за изучаване родопското нарѣчие, на истото место. *К. Мисирковъ*, О значеніи Моравскаго и Ресавскаго нарѣчія для современной и исторической этнографіи Балканскаго полуострова, Живая Старина за 1897 г. кн. IV и Български Прѣгледъ за 1898 г.¹²

Б. Бугарската литература. I. *Стариот ѝ период*, I. Општоугарската епоха.¹³ Дејноста на учениците на свв. Кирил и Методија во Бугарија (Македонија). Векот на цар Симеон. Писатели од Симеоновиот круг: Презвитер Константин; црноризецот Доксов Тудор; Јоанн-Егзарх

¹¹ За К. Мисирков „Источнобугарското наречје“ е едно и одделно, а ги изделува како посебни „Шопско-трнското“, Родопското“ и „Моравско-косовското наречје“, додека само „Македонските наречја“ се дадени во множинската форма.

¹² Мисирков не случајно го цитира првиот свој научноистражувачки труд, работен уште како ученик во Белград, претставен како предавање во Етнографското одделение (раководено од проф. В. И. Ламански) на Императорското географско друштво во С.-Петербург (1897) и објавен во неговиот орган „Живая старина“ (1898) – веднаш по запишувањето како студент во С.-Петербуршкиот историско-филолошки факултет. Карактеристично е што во овој текст авторот доследно Македонците ги именува како „такъ-называемые болгары“, додека во преводот објавен во софискиот „Български Прѣгледъ“ (1898) стои само „българи“.

¹³ „Општобугарската епоха“, според авторот, го опфаќа периодот од создавањето на словенската писмнеост (IX в.) до пропаѓањето на Самуиловото Царство (1018 г.), кога беше наложено бугарското како државно име. Дури по 1019 г., според Мисирков, започнува „одделно ѝолийичко и културно (?) ѝосѝоене“, но и со две посебни редакции на старословенскиот јазик. Интересен е прашалникот за одделноста на културата во овој период.

Бугарски; презвитер Григориј. Делата припишувани на самиот Симеон и на неизвесни автори од Симеоновиот круг. Веројатното преовладување на кирилицата во векот на Симеон во Источна Бугарија. Черноризец Храбар. Презвитер Козма. Иларіон Мегленски. Дела од непознати автори од општобугарската епоха: 1) богослужбени книги и духовно-поучни текстови, 2) летописи и житија, 3) повести и 4) апокрифни дела. Богомилите. Веројатното преовладување на богомилите во Западна Бугарија и во денешна Србија и постоење на богата глаголична богомилска литература. Судбината на глаголичната литература по 1019 г.

II. *Еѵохаѵа на одделно ѵолиѵичко* и културно (?) *ѵосѵоење на Исѵочна и Заѵадна* (ден. Македонија, Ст. Србија и Кр. Србија) *Буѵарија* и постоење на две редакции на старословенскиот (старобугарскиот, старомакедонскиот) јазик или среднобугарска епоха.

A. *Лѵѵераѵѵураѵа во Исѵочна Буѵарија* или т.н. „среднобугарска“ редакција. Црковни текстови и упатства; духовно-поучни текстови; дела од историски и раскажувачки карактер; еретички дела. Теодосиј Трновски. Патријарх Ефтимиј. Учениците на Ефтимиј.

B. *Лѵѵераѵѵураѵа во Заѵадна Буѵарија*¹⁴ (во Македонија, Ст. Србија и ден. Кр. Србија, во пределите на Охридската архиепископија, а потоа во Охридската и Српската архиепископија). Западнобугарска или „српска“ редакција на старословенскиот јазик. Србизмите во „српската“ редакција. Црти од западнобугарските говори во „српската“ редакција. Појавата и развитокот на „српската“ редакција. Двоен карактер на спомениците од „српската“ редакција. Татковината на спомениците од „српската“ редакција не содржат во себе српски патриотизам. Татковината на спомениците што содржат во себе српски патриотизам. Етничкиот состав на монаштвото во Хиландар. „Српско-бугарската

¹⁴ Независно од именувањето, карактеристично е што и во тоа време, како и во скоро сите свои јавни настапи, К. Мисирков, како и В. Григорович пред него, јасно ги омеѓува „Источна Бугарија“ од „Западна Бугарија“ и „источнобугарското“ од „западнобугарското“ наречје, па следствено и во областа на литературата. Мисирков во воведниот дел дури и изречно го потенцира двојството „*на одделно ѵолиѵичко* и културно (?) *ѵосѵоење на Исѵочна и Заѵадна* (ден. Македонија, Ст. Србија и Кр. Србија) *Буѵарија* и постоење на две редакции на старословенскиот (старобугарскиот, старомакедонскиот) јазик“. Тоа речиси воопшто не се разликува од неговите ставови по ова прашање во „За македонските работи“ и во „Вардар“, па и во последните пишувања и изјави. Притоа не треба да се испуштаат од предвид и наводниците кај одредени етници и културни определби. За него е битно што дијецезата на Охридската архиепископија ги определува и границите на историска Македонија.

мешана редакција“, како резултат на преминот на авторите што пишуваа според среднобугарската редакција кон „српската“ редакција. Немања. Св. Сава. Стефан Првовенчани. Доментијан. Зависноста на содржината и слогот на литературните дела на последните тројца писатели од современите историски услови. Преовладување на практичните потреби во северните краеве на распространувањето на „српската“ редакција. Архиепископ Никодим. Архиепископ Даниил II. „Српските“ летописи. Преовладување на образовните потреби на југот (во пределите на Охридската архиепископија): зборници со духовна и световна содржина; хронографи; повести; апокрифни творби. – Богослужбени, црковно-административни дела и духовно-поучни текстови. Грамоти. Законикот на Стефан Душан. Станислав. Григориј Цамблак. Константин Костенечки. Владислав Граматик.

2. *Новобуџарски период*. Засилување на српски елементи во „српскословенскиот“ литературен јазик во јужноавстриските области, поради мешањето на овде преселените „Срби“ од „Стара Србија“ со доселеници од Босна и од други српски земји. Продорот на руски елементи во „српскословенскиот“ јазик. Доситеј Обрадовиќ прв го напушта словено-руско-српскиот јазик во полза на народниот. Победата на реформата на В. С. Караџиќ доведува до постепено и конечно истиснување на словенизмите и бугаризмите првин во литературата, а потоа и во народната реч, како во јужноавстриските области, така и во штотуку изникнатото „српско“ кнежество. – Засилувањето на народниот новобугарски елемент во литературата. Бугарската преродба. Паисиј. Јуриј Веналин. Софрониј Врачански. Јоаким Крчовски. В. Априлов и Н. Палаузов. Кирил Пејчиновиќ¹⁵. Неофит Рилски. Петко Славејков.

Прирачници: *Пытинъ и Спасовичъ*, Историја славянскихъ литературъ. *В. Ягичъ*, Историја сербско-хорватской литературы. *Теодоровъ*, Българска литература. *Срезневскій*: 1) Древніе глаголическіе памятники, 2) Памятники юсоваго письма, 3) Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. *Востоковъ*, Филологическія наблюдѣнія. *Шафарикъ*, Geschichte der Slavischen Literatur nach allen Mundarten. – Serbische Lesekörner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart. – *Майковъ*, Историја сербскаго языка въ связи съ исторіей народа. – *Калайдовичъ*, Іоаннъ Экзархъ болгарскій. – *Т. Д.*

¹⁵ Мисирков ги вклучува во „новобугарската“ литературна историја и Крчовски и Пејчиновиќ, бидејќи во тоа време во руската славистика сеуште не се прифаќаше посебниот македонски културно-национален идентитет. Па и во делата на двајцава литературни дејци, како одраз на нивната епоха, бугарското обележје (во специфични форми и комбинации) не беше отсутно.

Флоринскій, Памятники законодательной дѣятельности Душана, царя Сербовъ и Грековъ. – Изученіе болгарской народной старины. – Къ вопросу о богомилахъ. – *Шафарикъ*, Památky slovanského písemnictví. – *Миклошичъ*, Monumenta serbica, – *Даничић*, Живот светого Симеона и светого Саве написао Доментијан. – *Лавровъ*, Апокрифическіе тексты. – *Сырку*, Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи, т. I, вып. 1–2. – Несколько замѣтокъ о двухъ произведеніяхъ търновскаго патріарха Ефѣмія (во зборникот во чест на В. И. Ламански). Зборници на народни песни. Споменици и материјали по бугарската дијалектологија во *Сборникъ* за народни умотвренија, наука и книжнина, *Периодическо сѣисание*, Гласник српског ученог друштва, *Сѣшарине* на Југословенската академија во Загреб. – *Венелинъ*, Влахо-болгарскія и Дако-славянскія грамоты, СПб. 1840. – *Априловъ*, Болгарскія грамоты, 1845 (Одесса). *Даничић*, Рјечник из књижевних старина српских. – *Шафарикъ*, Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku.

II. Српско-хрватскиот јазик и литература

А. Српско-хрватскиот јазик. Проучувањето на српско-хрватскиот јазик. Територијата на српско-хрватскиот јазик. Разногласност во определувањето на источната граница на српско-хрватската јазична територија. Прашањето за времето и карактерот на доселувањето на Србо-Хрватите на Балканскиот Полуостров. Сведоштва од византиските историчари за населувањето на Словените на Балканскиот Полуостров. Различни мислења за времето и карактерот на доселувањето на Србо-Хрватите на Балканскиот Полуостров. Теоријата на Копитар, Миклошич и Шафарик. Теоријата на Дринов. Мислењата на учениците на В. И. Ламански: К. Грот и Т. Д. Флорински. Неоснованоста на Дринов и Јагиќ. Значењето на терминот „Словени“¹⁶ во епохата на доселувањето на Словените на Балк. Полуостров; значењето на овој термин од втората половина на IX в. Неговото преместување по втората половина на IX в. од Балканскиот Полуостров во Среднодунавската Низина и во областа на Источните Алпи. Истиснување на терминот „Словени“ на Балк. Полуостров со терминот „Бугари“ од крајот на IX в. Двојното

¹⁶ Прашањето за Словените и нивното потекло Мисирков го има елаборирано повеќе пати, но посебно е значајно неговото предавање во Историско-филолошкото друштво во Одеса на 26. XI 1907 година, коешто се совпаѓа со времето на пријавата за полагање на магистерскиот испит во Киев: *Къ вопросу о происхождении и распространении имени „слова́не“* [Работы Педагогического отдѣла Историко-филологического Общества при Императорскомъ Новороссійскомъ Университетѣ за 1907/8 учебный годъ (XVII-й томъ Лѣтописа Историко-Филологического Общества), Одесса, 1908, 23–25].

Прирачници: *Т. Д. Флоринскій*, Лекції по славянскому языкознанію. *Maretić*, Gramatika i Stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika. *Миклошичъ*, Vergleichende Grammatik t. I и III. *Даничић*, Облици српскога или хрватскога језика, – Историја облика српскога или хрватскога језика. – Нешто о српским акцентима во Slavische Bibliothek на Миклошич. – *Лукияненко*, Кайкавское нарѣчіе. *Конитар[ъ]*, Prolegomena кон Glagolita Clozianus. – *Миклошичъ*, Altslovenische Formenlehre in Paradigmen. – *Шафарикъ*, Slovanské starožitnosti. Okres druhý, čl. IV. *Дриновъ*, Заселение Балканскаго полуострова славянами. *Ягичъ*, Ein Kapitel aus der Geschichte der Süd-slavischen Sprachen – во том XVII од Archiv. – *К. Гротъ*, Извѣстія Константина Багрянороднаго о сербах и хорватах. – *Т. Д. Флоринскій*, Константинъ Порфирородный какъ писатель о южныхъ славянахъ передъ судомъ новѣйшей критики.

В. Срѣско-хрвайската лиѣраѣура. 4 азбуки. Скромни размери на кириличната литература кај Србо-Хрватите. Хрватската глаголица. Српската (босанска) букваца. Расцвет на српско-хрватската литература во Дубровник. Влијанието на италијанскиот хуманизам на Дубровник. Марко Марулиќ. Дубровничките лирски поети: Шишко Менчетиќ, Ѓоре Држиќ, Ханибал Лучиќ, Мавро Ветрановиќ, Петар Хекторовиќ, Андрија Чубриновиќ. Драмски писатели: Никола Налешковиќ, Марин Држиќ, Динко Ранина [Динко Ранина].¹⁸ Флора Зузориќ. Премин од драмата кон епосот, под влијание на бугарската народна поезија (бугарштици). Различни мислења за потеклото на зборот „бугарштица“. Иван Гундулиќ, „Осман“. Влијанието на бугарските народни песни врз изборот на сижетите во Гундулиќевиот „Осман“ и врз панславизмот на дубровничките писатели воопшто. Јуниј Палмотиќ. Владислав Минчетиќ. Јаков Палмотиќ. Петар Канавелиќ. Опаѓањето на дубровничката литература. Игнатиј Држиќ. Андрија Качиќ-Миошиќ. Хрватската литература од половината на XVI в. Словено-руско-српската литература од втората половина на XVIII и првата на XIX в. Борбата за народен јазик во литературата. Доситеј Обрадовиќ. Вук Караџиќ. Последиците од победата на Караџиќ. Илирската преродба. Људевит Гај. Иван Мажураниќ. Кукулевиќ-Саксински.

В. Бугарскиот и срѣско-хрвайскиот еѣос. Причините за отсуството во него на спомени за постарите историски епохи. Волкашин и Марко како епски јунаци на бугарскиот и српско-хрватскиот епос. Причините за популарноста на Марко сред јужните Словени и нееднаквиот однос на последниве кон Волкашин и Марко: одразот во таа различна оценка е во реалноста. Циклусот на српско-хрватските народни песни за кралот Марко и нивната релативна старост. Патиштата на распрос-

¹⁸ Погрешно повторен автор.

транувањето на бугарските народни песни за кралот Марко кај Србо-Хрватите. Разликата на „бугарштите“ од 10-сложните српски народни песни и големата блискост со бугарските. Еднаковото распространување на „бугарштите“ во XVI в. во градовите и селата на Далмација, како показател за патот на нивното распространување. Бугарскиот и српско-хрватскиот патриотизам во песните и преданијата за кралот Марко.¹⁹

Прирачници: *Пыпинъ и Спасовичъ*, Историја славянскихъ литературъ. *Шафарикъ*, Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. – *Миклошичъ*, Monumenta serbica. – *Djela Iva Frana Gundulića* (Stari pisci hrvatski, knj. IX, Zagreb, 1877). – *Срезневскій*, Вукъ Караджичъ. – *Караџић*, Српске народне песме. *Боџишић*, Народне пјесме из старијех највише приморских записа. – *Миклошичъ*, Beiträge zur Kenntniss der slavischen Volksepik der Kroaten. – *А. Гавриловић*, Историјска сећања у неким народним песмама о Краљевићу Марку. Глас Српске Краљевске Академије, I, VIII. – *Новаковић*, Срби и Турци у XIV и XV веку. – *Халанскій*, Южно-славянскія сказанія о Кралевичъ Маркъ. – *Отчетъ* о диспутъ М. Е. Халанскаго. – *Шишмановъ*, Значението и задачата на нашата етнографија (Сборникъ на буг. Министерство за народна просвета, т. I).

III. Чешки јазик и литература

А. Чешкиот јазик. Изучувањето на чешкиот јазик. Територијата на чешкиот јазик. Судбината на чешкиот јазик. Гласните карактеристики. Самогласките. Губењето на темните вокали и нивната замена со

¹⁹ Овие тези К. Мисирков ги елаборира уште како студент. Комплетно првпат се одразени во писмениот труд за државниот дипломски испит (1902): *Къ вопросу о народности и причины популярности Македонскаго Короля Марка*. Така е насловен трудот на обложката на првата тетратка (од четирите), а во првата тетратка има видоизменет наслов: *Къ вопросу о народности и причины популярности среди южныхъ славянъ Короля Марка (Крале-Марка, Краљевића Марка)* (Државен български архив при Народната библиотека, София, ф. 111, арх. ед. 20). Целиот ракопис Мисирков го испратил до М. Дринов со предлог да му биде допуштено да реферира на претстојниот Археолошки конгрес во Харков (на истото место, ф. 111, арх. ед. 196, л. 7). Подоцна, на 27 ноември 1908 година на 236-тото заседание на Историско-филолошкото друштво во Одеса одржал предавање под скратен наслов: *Южно-славянскія эпическія сказанія о женитьбѣ короля Волкашина* (Отчетъ о дѣятельности Историко-Филологическаго Общества..., Одесса, 1909, 7). Во следната година И-ФД го објави (во Летописот и сепаратно) интегралниот текст на подготвуваната магистерска дисертација под полниот наслов: *Южно-славянскія сказанія о женитьбѣ короля Волкашина въ связи съ вопросомъ о причинахъ популярности короля Марка среди южныхъ славянъ*, Одесса, 1909.

јасно *e*. Соодветствата на ц.сл. **Ж, А**. Соодветствата на старото ц.сл. **Ѣ**. Преминот на *a* во *ě* (*e*) и *a* во *ie* (*é, í*). Преминот на *u, ú* (*iu, iú*) во *i, í*. Стеснување на *ě, ie* во *í*. Самогласки: *a, á; e, é; ě, ie; o, ó, uo, ů; i, í, y, ý; u, ú, ou (au)*. Слоговните: *r, l, m, n*. Прасл. *tert, telt = trěť, tlět*. Праслов. *tort, tolt = trat, tlat*. Должина и краткост на самогласките. Стеснување на самогласките. Зевот. Отпаѓање, испуштање и вметнување самогласки. Согласки: *l, r, ř, n, ŋ; d, d', t, t'; b, p, v, m, f; g, h, k, ch; z, c, s; ž, ě, š, j*. Едначење по звучноста на согласките. Отпаѓање и испуштање согласки. Вметнување согласки. Преместување на согласките. Акцентот. Формални особености. Деклинацијата. Општи забелешки. Именска деклинација; примери со именска деклинација. Деклинацијата на заменките. Именска деклинација на придавите. Сложена деклинација. Споредбени степени на придавките; имињата на броевите. Глаголските промени. Општи забелешки. Неопределен и достиген глаголски начин. Форми на глаголските придавки. Лични наставки. Сегашно време. Заповеден начин. Минати прости времиња (аорист и преодно). Минати сложени времиња. Идно време. Условен начин. Пасивен залог. Глаголски промени по класи. Непроменливи зборови. Наречја и говори на чешкиот јазик. Општи забелешки. Чешкото наречје. Ганацко или изворно моравско наречје. Љашко наречје. Влашко-долско наречје.

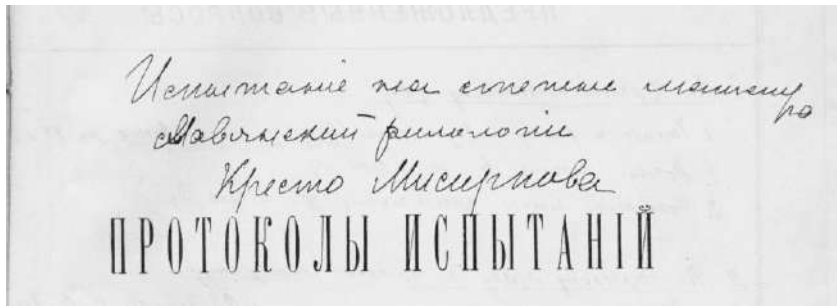
Б. Чешкајѡа лиѡератиѡра. Стариот период на чешката литература. Националната поезија. Германското влијание. *Смиль Фляшка*, Гуситское движеніе и золотой вѣкъ чешской литературы. Тома Шпитни. Јан Хус. Хелчицки. Периодот на опаѓање. Јан Амос Коменски. Преродба на литературата и на народноста. Добровски, Ханка, Шафарик, Палацки, Јунгман, Колар, Челѡаковски.

Прирачници: *Т. Д. Флоринскій*, Лекції по славянскому языкознанію. *Миклошичъ*, Vergleichende Grammatik, т. I и III. *А. Šembera*, Základové dialektologie československé s příklady... různorečí českých, moravských a slovenských. Dějiny řeči a literatury československé. Věk starší. *Шафарикъ*, Geschichte der slawische Sprache und Literatur nach allen Mundarten. *Пытинъ* и *Спасовичъ*, Историја славянскихъ литературъ. – Výbor z literatury české. Díl druhý. Od počátku XV až do konca XVI století od Karla Iaromira Erbana. *J. Rank*, Nový slovník ka pesní jazyka českého i německého. Díl česko-německý. V Praze, 1895.

Програмата се утврдува
Проф. Т. Флоринскій²⁰

²⁰ Потврдата со потписот се од раката на проф. Т.Д. Флорински.

ФАКСИМИЛИ ОД ДОКУМЕНТАЦИЈАТА

ПРОТОКОЛЬ	
испытаний	Кресто Мисиркова, сына Стефана Мисиркова, из г. София
на степень	магистра славянской филологии
Предложенные вопросы.	
<u>I. По церковно-славянскому языку</u> 1. Текст и разбор Варшавского Псалтыря сего. Амос, кн. XXV. 2. Текст и разбор в 10. 1. 1. 1. 1. 3. Псалтырь и разбор в 10. 1. 1. 1. 1.	устройство, р.
<u>II. По церковно-славянскому языку и церковно-славянскому</u> 1. Текст, разбор и объяснение псалтыря в 10. 1. 1. 1. 1. 2. Текст и разбор, в 10. 1. 1. 1. 1. 3. Текст и разбор, в 10. 1. 1. 1. 1. 4. Текст и разбор, в 10. 1. 1. 1. 1.	
<u>III. По церковно-славянскому языку и церковно-славянскому</u> 1. Текст, разбор и объяснение псалтыря сего. Амос, кн. XXV. 2. Текст и разбор, в 10. 1. 1. 1. 1. 3. Текст и разбор, в 10. 1. 1. 1. 1. 4. Текст и разбор, в 10. 1. 1. 1. 1.	

М. Бугаев
М. Философ
Г. Гаврилов
С. Кривошеин
А. Кривошеин
В. Кривошеин

43
42

1. Программа экзамена по древнему церковно-славянскому языку.

I. Превосходительная и литературная грамотность слов. Кругом и переводы текстов славянских агиографов и их славянских урников. Диалектические черты древнейших церковно-славянских письменностей: 1) урники восточных славян, урники славянских племен и 2) урники, принадлежащие к различным племенам славянской группы. Различия между урниками о происхождении древних церковно-славянских языков. Мнение Шлегера. Мнение Гробицкого о славянском происхождении церковно-славянского языка, истинные и ложные для истории славяно-болгарского происхождения. Мнение Караджовича о болгарском происхождении у-ср. языка. Приверженцы болгаризма церковно-славянского языка: Воевоков и Шафарик, приверженцы панславизма: Кочичаг, Милосмир, а с 1858 года и Шафарик. Мнение В. М. Далматского об истинности церковно-славянского языка. Новейшая история панславизма у-ср. языка. Различия между урниками о происхождении двух славянских языков. Приверженцы мнения о единстве древнейших славянских языков: Воевоков, Шафарик, и о — единстве древнейших славянских языков: Кочичаг, Кочичаг Шафарик, Караджович, Милосмир. Мнение Тейлора об албанском происхождении славянских языков. Мнение Тейлора и Динча о происхождении славянских языков.

Подобит. А. М. Воевокин. Древний церковно-славянский язык. Формы. стр. 3-11. А. Лескин. Handbuch der altslawischen Sprache. Русский перевод Шафарика и Гробицкого. стр. 1-6. А. Х. Воевоков. Проломительный надписи из 1865 г. Рассуждение о славянском языке стр. 1-27 (до 1820 г.). Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur J. Gröbicki. Ein- und Institutiones Linguae slavicae dialecti veteris. Русский перевод Торгина. Ein- und

редактора, критический произведений. Богослов Платонович Пилипавич Евоинич.
 Ученики Евоинича. В. Липецкая в вост. богословии (в Мавроурии,
 св. Сергий и св. Сергий, в предании Охридской архиепископии, а также
 в Охридской и Сербской архиепископиях). Западн-болгарская или
 "сербская" редакция древне-славянской азбуки. Сербская в "сербской"
 редакции. Первы западно-болгарские переводы в "сербской" редакции.
 Возникновение и развитие "сербской" редакции. Источники ряда памят-
 ников "сербской" редакции. Различия памятников "сербской" ре-
 дакции, не содержащихся в себе сербской патристике. Различия
 памятников, содержащихся в себе сербской патристикой. Литерату-
 рический состав монашества в Хиландаре. Сербско-болгарская
 литературная редакция; как результат перехода широким, от-
 савших среднее болгарское редакции в "сербской" редакции.
 Неламы. Св. Савва. Серафим Печковский. Доменицкий. Записки о
 содержаниях и слова литературных трудов и переводов ^{и переводов} древних
 славянских памятников. Предложение православных и
 предположений в славянских преданиях "сербской" редакции. Архиепископ
 Макарий. Архиепископ Даниил II. "Сербской" литургический. Предложение
 образовательных трудов на юг (в предании Охридской
 архиепископии): сближение духовной и светской содержания; хронограф,
 летопись; апокрифический произведений. — Болгарская, церковно-ад-
 министративная произведений и духовно-художественный статьи.
 Трапезица. Записки Серафима Евоинича. Станислав. Григорий Цамблак.
 Комитетский Коменский. Владислав Трапезица. 2. Ново-болгарский период
 Успехи сербской литературы в сербско-словенском литературном
 языке южно-австрийских областей. Вспомогательные источники переселив-
 шихся сюда "сербов" из "Восточной Сербии" в православные государства
 дали из Галиции и других сербских земель. Протекновение
 русских элементов в "сербско-словенский" язык. Возникновение
 образовательных трудов славянско-русско-сербский язык
 в южно-австрийских областях. Периодический реформы В. Р. Караджича
 приводит к постепенному и окончательному вытеснению
 славянских элементов болгарских сфера в литературной, а затем
 и в народной речи, как в южно-австрийских областях,
 так и в южно-русских тогда возникших сербской кн-
 жество. — Успехи народной ново-болгарской литературы в м-

славянами. Различен типич о брзности и карактера червените
србо-хрватски на Балк. пом. Ѓеорѓи Кочича, Миланова и Ма-
фариќа. Ѓеорѓи Ѓринова. Ѓеорѓи Јања. Типичи урнатини В. П.
Ламанскаго К. Траича и П. Ѓ. Фирментаго. Несовладателност
Ѓеорѓи Ѓринова и Јања. Знаење термин „српски“ во збору
славјани Балк. пом. славјани, знаење збору термин со
визуал половина IX в. Перенесение ето со визуал половина IX в.
со Балканската полуострво во Среднодунавската низина
и во областите источниот Јадар. Внатрешно термин „српски“
на Балк. полуострво термин „бугарски“ со крајот IX в. До-
јаво знаење термин „српски“ со крајот IX в. 1, во
успешен смисла, во којашто националните имени ови убо-
брелитеј немишлен пре Морави и Панонија, 2, во широ-
кото смисла, што објаснуваат вса славјанската племена
и припадностите извистајат наредо на славјански
племена, нив извистајат и славјански и неславјан-
ски писатели. Устаповите топографички граници меѓу ср-
пски и славјански (внатрешни бугарски) нив славјани Балк.
пом. славјани до крајот XIV в., неспирит на визуал ет из-
мислене со крајот XII в. - Судба србо-хрватската јазка. Зву-
ковна особеник. Гласнае. Устапа нудни гласни и слов-
на нхв немишлен. Сопоставување древниот ц-сл. ж, А. Сопоставу-
вање древниот ц-сл. б. Гласнае: а, е, о, и, у. Сопоставување л, р.
Переходи л во р. Долгиот и краткиот гласни. Сопоставување
гласни. Зиднае. Винадење, винадење, кривава и винава
гласни. Гласнае во нагласо слов. Сопоставување: л, и, р; ж, т,
џ, џ; ц, џ, в, м; ф, г, к, х; з, с, ч; н, п, ш; ј. Вистинитиот со-
гласни. Винадење согласни, винава согласни, перестав-
новка согласни. Устапа. Оформативна особеник.
Винадење. Имение склоение: основи на - о; основи на - а;
основи на - и; основи на согласни. Склоение прилагателни
неопределителни. Имение склоение. Лични и војска-
ние лични. Имение склоение: основи на - о;
основи на - ја. Винадење склоение. Сопоставување при-
лагателни. Имение склоение. Сопоставување. Неопре-
делителни склоение. Прилагателни форми. Лични склоение.

97 76
 Изменитъ историческото време. Изменитъ пространствено време. Настоящее время. Повелительное наклонение. Аористъ и прошедшее. Присудитъ сложения. Будущее время. Условное наклонение. Возвратный и спрягаемый залогъ. Опрощение въ классамъ. Незаменимые слова. Нарративъ и волея сербско-хорватской языка. Общій заимствителъ. Характерная особенность на-калужина. Характерная особенность канкавужина. Условные волея: роженъ, заваженъ и востановителъ (марканскъ ерменскъ); волея меканскіе (тожески); дубровницкы (сербскы) и терзеновскіе. (Марканско наречіе).

Вардицъ, М. Д. Францисканъ. Лекція по славянскому языку. Мартичъ. Gramatika i Stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika. Максимовъ. Vergleichende Grammatik b. I u. II. Завуратъ. Общій сръбскій или хорватскій језикъ. — История общаго сръбскаго или хорватскаго језика. — Нешито о сръбскомъ языковедѣ въ Slavische Bibliothek Максимовъ. — Луксанскы. Канкалско наречіе. Канкалскы. Prolegomena zu Glagolita Clorianus. — Максимовъ. Altslovenische Formenlehre in Paradigmen. — Машапуричъ. Slovanske starostnosti. Okres drugi. Cl. IV. Спринчъ. Заселение балканскато имперіума славянами. Куреръ. Ein Kapitel aus der Geschichte der Südslavischen Sprachen. b. XVII. Томовъ. Archiv. a. K. Томовъ. Условіа Консептиума Торгенорскато о сръбскъ и хорватскы. — М. Д. Францисканъ. Консептиумъ Торгенорскато како означава о именихъ славянскы черезъ сужденъ новинами Крайномъ.

Б. Сербско-хорватскій литературъ. Часовникъ. Сръбскіе расмисли кривичскато литературъ у сръбско-хорватскы. Хорватскій могомъ. Сръбскій (сербскій) дуклиа. Расмисли сръбско-хорватскато литературъ въ дубровницкы. Виста неабидителъ нуманисма на дубровницкы. Марко Марумовъ. Дубровницкы ерменъ: Минко Менчичъ, Евгѣнъ Спринчъ, Тамбасъ Лукаръ, Мавръ Веспановичъ. Петаръ Кекчуровичъ. Андриа Вудрановичъ. Драматическы театрумъ: Никола Канкалскы, Марко Спринчъ, Лето Рамна. Лето Рамна. Фрага дубровницка. Терекотъ ои драмъ, погъ вистаи

Два Тисы. Св. Хельмунки. Периоды педели. Два Анны Корме-
рки. Возрождение литературы и народного. Добровольки, Тарка,
Мафариш Палауки, Юлианов, Кормар, Зареховски.

Росади. М. Л. Франциски. Укази в арабическом языке. Мисирков. Vergleichende Grammatik B. I. M. A. Temberis. Grundlage der Dialektologie československé s příklady... různých řečí českých, moravských a slovenských. - Dějiny řeči a literatury československé. Věk starší. Мафариш. Geschichte der slawische Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Кормар и Канелур. Укази в арабическом языке. - Výbor z literatury české. Síl. druhý. Od počátku IV až do konce XVI století od Karla Jaromíra Erbena. J. Rank. Nový slovník kapesní jazyka českého i německého. Síl. česko-německý. V Praze. 1895.

Пропиши издательство
Проп М. Франциски

Блаже РИСТОВСКИ

**МАГИСТЕРСКИОТ ИСПИТ НА МИСИРКОВ
НА КИЕВСКИОТ УНИВЕРЗИТЕТ****Резиме**

Со новите истражувања во Државниот архив на градот Киев се дополнуваат сознанијата за напорите на Крсте П. Мисирков да го продолжи своето образование и научните квалификации со постдипломските студии по словенска филологија на Киевскиот универзитет, започнати уште во 1902 година на Петербуршкиот универзитет. Располагаме со документација за концепцијата и резултатите од испитот по словенска филологија.

Откажувањето од постдипломските студии и заминувањето (ноември 1902 год.) во Битола Мисирков го гледаше како пропуштена шанса да стане кадар на Петербуршкиот универзитет и тоа го тиштеше речиси до крајот на животот. Во бројни статии директно или индиректно тој пишува за улогата на универзитетскиот кадар како фактор во борбата за афирмација на македонскиот народ и за неговото ослободување и обединување. Тоа го потврдуваат и писмата за универзитетска кариера на Софискиот универзитет или барем за наставник во Солунската егзархиска гимназија (1908–1909), а посебно обидот (во заедничка акција со Петар Попарсов и митрополитот Теодосија Гологанов) за отворање Висока школа во Скопје (1909/10).

Основната цел на Мисирков за полагање на магистерскиот испит беше да си обезбеди законски неопходна научна квалификација за да може да конкурира за приват-доцентура на некој од универзитетите и да предава историја на Словените или словенска филологија. Меѓутоа, и покрај научната подготвеност, сестраната информираност и фундаменталните дела, историски заслуги и профетски согледувања во областа на македонската национална историја, филологија, фолклористика, етнографија и публицистика, во дадените историски околности Крсте Мисирков на личен план остана недореализирана личност.

Намерата за продолжување на постдипломските студии Мисирков ја најави уште во времето на подготовките за издавање на сп. „Вардар“ (1904–1905), а во писмото до неговиот професор В. И. Ламански од 26. XI 1906 год. пишува дека имал намера „во јануари или февруари“ 1907 год. да се јави „на магистерски испит по *историја на Словениите*“. Во јануари тој веќе му доставил на проф. Т. Д. Флорински и „Программа экзамена по древному церковно-славянскому языку“. На 3 февруари 1907 год. во Протоколот од седницата на Историско-филолошкиот факултет пишува дека е разгледана молбата на Мисирков, којшто „завршил Историско-филолошки факултет со диплома од I степен“, за „да му се дозволи испит за степен на магистер по *словенска филологија*“. Било решено да му се дозволи полагањето на испитот.

Според Протоколот од 28 февруари 1907 година за испитот, на К. П. Мисирков му се поставени три групи прашања од областа на славистиката:

I. По црковнословенски јазик

1. Читање и анализа на Мариинското евангелие од Матеј, гл. XX 1–5.
2. Назалните самогласки во стариот црковнословенски јазик.
3. Панонската теорија за потеклото на ст. црковнослов. јазик.

II. По српски јазик и српска литература

1. Читање, превод и објаснение на песната № 53 од зб. на В. С. Караџиќ. т. II.
2. Назалните самогласки, изговорот на $\bar{e}$, x , l во српскиот јазик.
3. Старите падежни форми во српскиот јазик.
4. Циклусот народни епски српски песни и песните за Кралевиќ Марко.

III. По чешки јазик и чешка литература

1. Читање, превод и објаснение на почетната одломка од Štie fridori, XV в.
2. Прегласката во чешкиот јазик.
3. Должината и краткоста во чешкиот јазик.
4. Старите чешки повести.

На прашањата од првата група Мисирков одговорил за оценката *добар* (удовлетворително), а за втората група прашања му е запишана оценката *многу добар* (весьма удовлетворително). Протоколот е потпишан од сите седум професори на Испитната комисија.

Кон овој протокол е приклучена и своерачно напишаната „Програма за испитот по стариот црковнословенски јазик“ (како прв дел), а како втор дел е и „Програмата за испитот по словенските јазици и литератури“, но се вклучени само бугарскиот, српско-хрватскиот и чешкиот јазик и литература. За да се согледа ширината и длабочината на познавањето на целава проблематика, ракописот на К. П. Мисирков го пренесуваме интегрално, во превод на македонски, но придружен и со факсимилите од автографскиот текст.

Катица КУЛАВКОВА

ПРОЛОГ КОН ХЕРМЕНЕВТИКАТА НА ПОЛ РИКЕР¹

Енигматича на злоото, скандалот на злоото

Еминентниот француски филозоф и херменевт Пол Рикер (Jean Paul Gustave Ricœur, роден 1913 – починат 2005) живее доволно долго за да напише неколку дела од историска и цивилизациска важност, да објави повеќе збирки предавања, студии и есеи, како и неколку свои автобиографски дела и интервјуа. Да се зборува за неговиот живот, макар иницијално, како што тоа го правам јас денес, значи да се зборува за еден „исполнеи“ или осмислен живот, како што би се рекло по аналогија на неговата (телеолошка) пасија да трага по смислата на постоењето и на различните облици на суштествување.

Рикер има интимно искуство со злото и со страдањето сфатено како облик на трагизам, всушност како последица на трагизмот (трагичното событие). Имено, на најрана возраст, Рикер ги губи своите родители (таткото гине апсурдно во хаосот на Првата светска војна), така што никогаш не ја осознава родителската љубов и заштита. Неговиот татко гине на фронтот на Првата светска војна, станувајќи жртва „за ништо“, така што Рикер рано се соочува со шокантноста на социјалната неправда. Со оглед на тие околности, надареното сираче Пол Рикер станува „дете на нацијата“, дете за чиешто школување се грижи државата. Раните искушенија пред злото и страдањата се впишуваат во волјата на Рикер за спознавање на феноменот на злото, од филозофска, теолошка, етичка, политичка и херменевтичка перспектива.

Волјата да се спознава и да се толкува „антиномијата на човечката стварност“ (1960, в. 2013, 21), кај Рикер се преобразува во волја да

¹ Предавање одржано на 19.12.2013, Скопје, во организација на Друштвото на филозофите на Македонија, Филозофски факултет и Францускиот културен центар.

(се) постои, волја да се биде. Неговата херменевтика, која поприма димензии на филозофска, митолошка, теолошки и христијанска херменевтика, се отвора спрема антропологијата, историјата, па и моралните и политичките практики. Но, херменевтичкиот проект на Пол Рикер ги надминува спознајните рамки на општествените, хуманистичките и духовните дисциплини, навлегува во подрачјето на лингвистиката и поетиката, во доменот на уметноста на јазикот (книжевноста). Инспириран од *митологијата*, *теофанијата* и *профетијата* на јазикот, Пол Рикер создава опус кој ги обединува филозофскиот, библискиот, митолошкиот и книжевниот дискурс и устројува еден синкретичен и егзистенцијално обележан поглед на свет.² Во раната младост посветена исцело на учење, тој е фасциниран од старогрчката филозофија, подоцна се фасцинира од егзистенцијалистичката филозофија (Карл Јасперс, Габриел Марсел), потем се приврзува за христијанската теозофија и митологија, па реплицира на структуралистичката лингвистика и антропологија, за да стигне, етапно и постапно, до влезот на херменевтиката, па и на „филозофската антропологија“ (2013).

Интересот на Рикер за херменевтиката се оформува јасно шесеттите години на минатиот век, кога тој ја постулира својата *филозофија на волјата* и го поставува прашањето на *ајоријите на злото*. Една од клучните теми на херменевтичкиот интерес на Рикер, во континуитет, е злото, односно страдањето, *енигмата* и *скандалот на злото*. Тој злото го толкува не само спекулативно, туку и на прагматско рамниште, како чин, како акција и реакција, што Рикер ја гледа во мудриот, етички обележан однос спрема страдањата (од перспектива на потребата да се контролира импулсивната и пристрасна реакција спрема злото, да се трансцендира злото низ дејствување кое ќе ја хуманизира индивидуата, а можеби и заедницата). Во книгата *Симболиката на злото* (1960), Рикер ја дава познатата дефиниција на злото – „злото е она кое постои, а не би смееело да постои...“, и го постулира својот стратешки став дека треба да „дејствуваме така да не се збидне она кое не би требало да постои“ (Jean Grondin, 2013, 110).³

² Рикер развива во раната младост љубов спрема учењето и интерес да ги толкува феномените и парадоксите на човечкото постоење, историјата, јазикот и општеството. Брзо се вклучува во филозофските и егзистенцијалистичките кругови на своето време, па станува чест гостин на вечерните разговори во домот на Габриел Марсел во Париз. Маркираноста, ако не и детерминираноста на неговата мисла со страдањето и трагизмот се повторува и подоцна, кога го губи синот (самоубиство).

³ « Agir uniquement d'après la maxime qui fait que tu peux vouloir en même temps que ne soit pas ce qui ne devrait pas être, à savoir le mal », Paul Ricœur, *Soi-même comme un autre*, 1990, 254.

Ние денес можеме да го поставиме прашањето – зошто токму (енигмата на) злото го поттикнува творечкиот ум на Рикер – толкувачот и херменевтот? Одговорот на ова прашање за анамнезата на херменевтиката на Рикер треба да се бара во фактот дека злото се артикулира во симболични изрази, па е неопходно да биде предмет на толкување. Симболизмот и полисемијата на злото го предизвикуваат толкувачкиот интерес кај Рикер, до толку повеќе што ја посведочува латентната интердискурзивна структура на злото и му овозможува на херменевтот да ги толкува значенските мрежи со филозофски, библиски, митолошки, антрополошки, етнолошки и книжевни импликации.⁴

Злото се манифестира низ апории и парадокси, структурирани архетипски како 'темни', нечитливи места на човештвото, па е нужно да бидат објаснети, разбрани, толкувани, за евентуално да бидат надминати, заборавени и простени.⁵ Структурата на злото вклучува двосмисленост, вредносна и семантичка нестабилност, контекстуалност, што потсетува на поетскиот семиозис, на поетските искази. Архетипот на злото генерира апоричност, што ја наметнува потребата конкретните акции на злото да бидат просудени во конкретни констелации. Вршењето зло не е неутрално, туку се изведува како нанесување зло некому, како перпетуирање на рамнодушноста спрема злото/доброто, како институционализација на стратегиите на насилството преку ритуали и социјални илузии. (Kulavkova, 2007)

Херменевтиката на злото, оттаму, се соочува, нужно, со *скандалоџијата на злоџијата*. Имено, како корелативна категорија со етички, религиозни, антрополошки и политички димензии, злото не е само деструктивен, туку и „конструктивен“ фактор во историјата на човечката цивилизација и во процесот на преструктурирањето на општествените формации и државните режими. Злото не е само „фалинка“ на човештвото, туку напосто *неужност која ѝосџијата реално* и која го реконституира светот врз истото начело, па сепак одново. Битно е да се сфати дека индивидуата која врши некакво зло е одговорна за своите лични постапки, затоа што е слободна да одбере да стори или да не стори зло (да злодејствува или да не злодејствува).⁶ Односот спрема таа слобода на избор ја одредува и вредноста/штетноста на злото.

⁴ Гронден (Grondin, 2013, 80) ја сублимира херменевтиката на злото на Рикер во една тројна схема: 1. Симболот како израз со двојно значење (предмет на интерпретација), 2. Интерпретацијата, како дешифрирање на двозначниот симбол и 3. Херменевтиката, како систем на правила како да се толкуваат симболите на злото.

⁵ На прошката, Рикер ѝ посветува едно поглавје во *La mémoire, l'histoire, l'oubli* (2000), "Le Pardon difficile", 593–659.

⁶ На македонски може да се изведе и именката злодетел (злосторник), по аналогија на добродетел, оној кој дела/врши/прави зло и другиот кој прави добро.

Тука треба да се укаже, сепак, на ограниченоста на таа слобода и на нејзината иронична, не ретко нечовечна суштина. Некогаш „слободата“ на избор на злото (кое е помалото, а кое е поголемото зло?) е сувор налог кој ја укинува хуманоста и ја осуетува смислата на постојењето. Доволно е, како илустрација, да се потсетиме на романот *Изборот на Софија* на Вилијам Стајрон (William Stiron) и на истоимениот филм на Алан Џ. Пакула од 1982 година (Alan J. Pakula), каде што правото на „избор“ не го вклучува доброто како опција, туку исклучиво злото (во прашање е дали ќе се одбере „помалото“ или „поголемото“ зло, во случајов дали ќе се жртвуваат двете или едното дете, што во очите на СС-офицерот е „привилегија“). На Софија ѝ е наредено, безусловно и неодложно, да одбере кое дете ќе го жртвува, а кое ќе го задржи со себе. Нејзиниот избор, и во двата случаја, ја става во ситуација да биде соучесник во ликвидацијата на своето дете, а со тоа да биде и сторител на злодело. Таа одбира да го даде помалото, а да го задржи поголемото дете. Тој нејзин „принуден избор“ го одредува целиот нејзин понатамошен живот, оти ја одредува трауматично нејзината психа, нејзиниот морален склоп, нејзиниот хабитус. Дали тука злото остава простор за избор? Зошто индивидуалниот избор најчесто е принуда и ситуирање во конкретните егзистенцијални, историски и социјални околности? Од друга страна, токму овој пример ја потврдува тезата на Рикер дека злото е една голема енигма и скандал на човечката култура, па затоа и треба да биде предмет на толкување, објаснување и разбирање, ако веќе не и на прошка. Апсолутното зло секогаш се персонифицира во конкретни драмски сцени и човечки трагедии. Токму затоа не секогаш е видлива присутноста на апсолутноста на злото, оти во драматургијата се воведува некој агол на прагматично толкување кој ќе го прикаже злото како можност да се стори нешто добро (да се спаси едното дете, ако веќе не може да се спасат двете, на пр. во нацистичката драматургија на изборот на Софија).

Рикеровата умерена, хуманистичка херменевтичка визија подвлекува дека сите три вида зло се релациони, условни, затоа што секогаш кога е направено едно зло, тоа е направено по однос на некого друг, по однос на некое табу, на некоја забрана, некоја моќна и виша инстанца, па оттаму и тежината на злото е прашање на проценка и однос на другиот (субјектот кој трпи), а не само на субјектот кој дејствува/прави/врши *нешто* пред коешто се отвора ризикот да биде оценето како мало или големо, трагично, неумерено зло...

Според Рикер, може да се зборува за заемна поврзаност меѓу феноменологијата и херменевтиката: имено, како што постои феноме-

нолошка претпоставка на херменевтиката, така постои и херменевтичка претпоставка на феноменологијата. Така, Рикер предлага да се премине од феноменологија кон херменевтика, од интроспекција кон интерпретација на симболите. Таа интерпретација е креативна. При тоа, интерпретацијата ќе применува не толку правила на објективност и валидност, колку правила на транспозиција на симболиката на злото, објаснувајќи го преку еден појасен и поинаков, херменевтички дискурс. Дискурсот на симболите се транспонира во дискурс на интерпретацијата. Со херменевтиката се надминува јазот (хијатусот) меѓу религијата (конфесијата на гревовите) и филозофијата (чиста рефлексција за апсолутниот, првобитниот грев).

Модерната доба, со својата историска и лингвистичка свест, ја повлекува дистинкцијата меѓу митот и стварноста. Митовите се митски, а не реални, историски, фактички раскази/приказни за стварноста. Во тој контекст, модерната доба повлекува дистинкција и меѓу имажинарните, митски ликови, и стварните, историските личности. Адам, Прометеј, Ева или вавилонскиот Гилгамеш, на пример, се имагинарни ликови, митски и епски фигури. Но, модерното доба започна премногу да инсистира врз разликата меѓу имагинарните и историските идентитети. Тоа има отидено далеку во диференцијацијата на митот од реалноста. Тој категоријален хијатус произведе еден темелен интерпретативен пресврт во поновата историја. Од еднаш, човештвото се соочи со празнината предизвикана од оспорувањето на врската меѓу човекот и сакралното. Дојде до радикална и систематска дедивинизација, демистификација и десаκραлизација на митот, на културата и на човекот, што пак, како последица, доведе до дехуманизација на човештвото. Човекот го заборави митското/сакралното во модерната епоха, па на крајот на дваесеттиот век, човештвото веќе се соочува со ургентната потреба повторно да му се врати на изгубеното митско/сакрално духовно наследство (народна култура, јазик, меморија, колективно несвесно).

Сакралноста му е иманентна на човекои, како што му е иманентна на свештои. Сакралното е суштествен конститутивен дел на човечката личност и, оттаму, не е случаен интересот на човекот за јазикот на митот, за митските слики, приказни и симболи, а преку нив и неговата блискост со злото. Врз оваа фундаментална максима за неделивоста на човекот и сакралното е втемелен херменевтичкиот опус на Пол Рикер. Човекот има потреба од сакралната и од митската свест, а јазикот има потреба од митската логика и семантика.

Трагите на сакралното се втиснати во јазичните симболи, во метафоричната и полисемичната диспонираност на говорот. Симболизмот

на јазикот сведочи за присуството на сакралното, колку тоа и да е дискретно, потиснато или оспорено. Од таа идеја за соодносот меѓу јазичниот симболизам и сакралното, се зачнува *миџио-џоеџскаџи* интерпретативна стратегија на Пол Рикер, неговата *сакрална херменевџика*. Таа херменевтика ги доведува во дијалошки и дијалектички однос лингвистичките структури и форми со семантичките (ренференцијални, полисемични, симболични, митски, сакрални). Таа ги помирува синхрониските репери со дијахрониските, историските со митските, поимските со иконичните, метонимиските со метафоричните.

Така започнува крупниот *инџерџреџиџивен џресврџ* во филозофијата, свртувањето на интересот спрема сакралното, кое е суштествената константа на човечката цивилизација. Потрагата по сакралното (светото, есхатолошкото, митското, митопоетското, окултното) се легитимира како потрага по битието на човекот, како исконски порив и *волја* на човекот да биде свој, „да биде поблиску до себе“, или како што вели Рикер (*Reflexion faite*, 1995, 31): „Ја истражувам својата сопствена сакралност, дешифрирајќи ја сакралноста на светот“. Врз тој интерпретативен пресврт е конципирана не само *херменевџикаџи* на *сакралноџи* на Пол Рикер, туку и херменевтиката на симболичното, во митот, книжевноста и *Библијаџи*.

Симболот (израз со двојно значење, митска слика) ја разоткрива суштината на човекот, па затоа не треба да се игнорира. Симболот е даден во јазикот како семантички јазол, како темно место кое треба да биде осветлено. Затоа, за да се сфати симболот, потребен е кохерентен јазик, кој осветлува, преведува, појаснува и го прави неразбирливото разбирливо. „Симболиката на митот е имплицитна“ (Рикер 2013, 152), ама битно е да се сфати дека сите искази кои имаат симболична конституција имаат некаква врска со митското мислење. Таков е јазикот на херменевтиката. „Не постои никаде симболичен јазик без херменевтика“ вели Рикер. „Таму каде што еден човек сонува и паѓа во делириум, друг човек се буди и толкува“ (Ricoeur 2009, 481).

Но, митскиот и херменевтичкиот логос се вкрстуваат во одредени ситуации (жанрови, дискурси). Митосот и логосот, метафоричниот и метонимискиот принцип на изразување, на едно рамниште си опонираат, а на друго се здружуваат, за што, впрочем, сведочи етимологијата на зборот логос – реч, и на зборот мит – приказна, кажување, говор (Ricoeur 2013, 240). Тие создаваат една особена комбинација на два типа говор, позната како *миџио-логиџа*. Во јазикот на поезијата доаѓаат до израз сите „димензии на значењето“ и создаваат една „семантичка полифонија“ (2013, 252). Таквата комплементарност на митосот

и логосот се рефлектираат и врз херменевтиката, па познати се бројни интерпретативни стратегии во коишто се испреплетени објаснувањето на структурата (структуралната анализа на текстот) и симболичната интерпретација, фокусирана врз длабинската семантика на текстот (2013, 254).

Инаку, во својот енциклопедиски текст „Митот“, објавен 1971 година⁷, Рикер го дефинира, повикувајќи се на Мирча Елијаде (*Aspects du mythe*, Gallimard, 1963) митот како *приказна за ѝочейџоциџе*, со што му ја припишува како доминантна функцијата да востановува, да устројува (*instauration*), дејство/својство кое евоцира времиња од т.н. пред-историја (2013, 255). Митот, се разбира, има фигуративна/претставувачка функција, но првенствено е неимар, градител на светови: „Митот секогаш кажува како нешто е родено“ (2013, 256). Митот се разликува од волшебната приказна (*la fable*), затоа што таа не устројува како митот. Втората важна функција на митот е практична, а произлегува од неговата моќ да произведува ритуали, кои често се институционализираат. Со тоа се открива експлицитно врската на релација мит – ритуал – кралствување.⁸ Митот се повторува во ритуалот и ја воспоставува изгубената врска меѓу примордијалното (митско) и историското време, па затоа има институционални импликации. Третата функција на митот ги подразбира психолошките, емоционални импликации, кои произлегуваат од генезата на митот со сакралното. Рикер децидно заклучува дека „човечката егзистенција има свое мито-поетско јадро“ (2013, 258), нешто длабоко симболично, сакрално и енигматично. Во еден друг оглед ќе каже дека „човечкото време се конституира низ вкрстувањето на историското време (...) и времето на фикцијата (епопеја, драма, роман и др.), со други зборови, тоа е склоп од историја, мит и имагинација (1988).⁹

Херменевтиката ги надминува празнините на модерноста и му овозможува на човекот повторно да општи со сакралното. Таа повторна средба на човекот со сакралното е увертира во една нова епоха, епоха која нема да ја игнорира блискоста на човечката психа, меморија и јазик со сакралното, а преку него и со митската свест. Митовите имаат потенцијал да му откријат на човекот некои автентични хиерофании и манифестации на сакралното (според Мирча Елијаде). Врз таа премиса

⁷ *Encyclopaedia Universalis*, vol. 9, 1971.

⁸ На француски зборот обред е (парономастички) близок со зборот кралствување: *rite – royauté*.

⁹ Од едно предавање (1986) објавено во *La Narration. Quand le récit devient communication*, Genève, Labor 7 Fides, 1988.

се темели *миѠолоѧикаѧа* на Рикер, без којашто е незамислива неговата херменевтика сфатена како систем на толкувачки норми, техники, методи и искуства, но и како простор отворен за практични толкувања на конкретни текстови, митски, библиски, книжевни и други.

Нема сомнение дека секој сериозен интерпретативен проект во книжевноста и уметноста завлегува во проблематиката на митската симболика како изворна симболика на злото. Митот ја открива поврзаноста на човекот со сакралното, до степен на зависност од сакралното. Така, може да се каже дека во митската симболика е впишано сакралното, а преку него и текстурата на злото. Тие ја обележуваат митската нечитливост (апоричност) која го поттикнува и го потхранува херменевтичкиот порив, еросот да се толкуваат и да се разберат нештата во светот, во историјата, во религијата, во книжевноста... Имено, херменевтиката, како „ќерка на критичкиот и историскиот ум“, се темели врз клучните поими *разбирање и Ѡолкување*, а не првенствено врз рефлексивност и конфесија. Поривот и потребата да се толкува се нужни, затоа што постоењето на човекот и на светот се меморирани во симболи. Човекот застанува пред симболите во потрага по нивното дешифрирање, небаре се тие сфинги на опстанокот. Разбирањето на симболите е лиценца не само за премин од незнаење кон знаење, туку и за осмислување на животот, за збиднување на судбинското во животот. „Симболот нè тера да мислиме“, вели Пол Рикер во *Симболикаѧа на злоѧо* (2 изд. 2009),¹⁰ па многумина се повикуваат на оваа негова клучна реченица, за да го постулираат темелниот интерес на херменевтиката: сакралното, симболот, митот, злото.

Два типа на симболи, според Рикер, треба да доживеат повторна интерпретација: прво, древните симболи на злото, проектирани во митовите за осквернувањето, гревот и вината (како примарни инкарнации на злото), второ – симболите на почетокот и крајот на злото, кои се обидуваат да го ситуираат злото во некоја „приказна“ која е во дослух со некоја „димензија на искуството“ (историјата). Злото, како и егото, содржи секогаш нешто неразбирливо, тоа е енигматично, па е неопходен интерпретативен пресврт. Тој пресврт е можен преку толкување на симболите на злото, неговите значења, митски претстави и приказни. Тука Рикер укажува на разликата меѓу *долѧоѧи ѧаѧи* на херменевтиката на симболите, наспроти *кусиѧи ѧаѧи* на психологијата, која го сфаќа злото на

¹⁰ 1 ed. 1960, објавено првпат под наслов "Le symbole donne à penser", во *Esprit*, juillet/août 1959, pp. 60–76.

директен начин (во *L'Homme faillible*). Поаѓајќи од интерпретативната премиса дека – не е можно да се разбере злото само преку психолошка интроспекција и ејдетска анализа на волјата и на древните митски обрасци, Рикер предлага една „еџзистѝенцијална“ херменевтика на митови, при што се осврнува на четири типа митски приказни и парадигми:

1. Митовите на *драмаиѝа на создавањето* и на *ритуалнаѝа визија на световиѝа*, кои го наоѓаат злото во исконскиот, првобитен хаос со којшто се бори господ Бог. Со други зборови, човекот не е единствениот извор на злото, туку злото е на некој начин системско, впишано во самата природа и во универзумот. Впрочем, и древната претстава за злото е дека ако човек страда, значи сторил некој грев, а гревот може да се прочисти само со помош на некој ритуал.

2. *Митовиѝе на јазичнаѝа визија на еџзистѝенцијаѝа* (на човекот), есхатолошките митови за хаосот и за *зловниот бог*. Човекот е грешен, оти сака да биде моќен како боговите, боговите се љубоморни, па му се одмаздуваат на човекот. Оваа визија се објаснува со библискиот мит за Јов, за Авраам, како парадигматични за архетипот на искушението на човекот од повисоки инстанции. Карактеристичен пример за овој тип митски нарации е митот за Вавилонската кула и за распадот на универзалниот јазик по налог на Бога. Господ Бог сфаќа дека луѓето би можеле да му парираат, па се разјарува, ја урива кулата која била синоним за јазичната сплотеност на народите, а јазичната сплотеност, пак, е извор на виша, божествена моќ, сè со цел да ја осуети моќта на човекот. Овој „мит“ го актуализира мотивот на божјата суета (самољубие, суета), одмазда и казна. Вавилонскиот мит е, на експлицитно рамниште, мемориско сведоштво за дистанцата меѓу божјата и човечката состојба, а имплицитно сугерира дека моќта на луѓето е во заедничкиот јазик на разбирање. Јазичната разноликост е културно богатство, но го враќа човештвото на земја и ги затвора народите поделени со сидови и граници на неразбирањето. Тој изворен „варваризам“ е увод во порадикалната профанизација на светот. Од македонската традиција, како парадигматичен пример на митско предание за трагичната визија на светот, може да се посочат приказните и песните за Марко Крале кој ја губи силата, кому всушност Господ му ја одзема силата што ја имал, во мигот кога сфатил дека има „натчовечка“ сила (да го носи светот на една рака). Во тој контекст, треба да се наведе песната на Блаже Конески „Губење на силата“ од циклусот за Крале Марко.

3. *Митовиѝе на еџилоѝа, митовиѝе за првобитниот грев*, чијшто најпретставителен примерок е Адамовиот мит, инаку близок до

христијанските сфаќања на Рикер. Станува збор за библискиот мит за прогонот на Адам и Ева од Рајот или Еденската градина. Во толкувањето на овој мит би ја нагласила трансформативната улога на освестеноста на човекот, популарно кажано на „знаењето“, преку разликување (дистинкција) на тоа што е добро, а што е зло. Митовите за изгубената невиност потврдуваат, според Рикер, дека „гревот не е нашата првобитна состојба“ (Grondin 2013, 54), дека добрината е првобитна, па човекот се надева на „есхатолошко ослободување“. Ако е така, се прашувам јас сега, дали човекот има иманентно, неприкосновено право да се врати во Рајот? Зошто и денес се повторуваат слични трагични ситуации во коишто човекот се прогонува од својата првобитна татковина, само поради својот идентитет и она кое произлегува од свеста за него? Одредувањето на нешто како добро подразбира однапред зададени правила и забрани од повисока инстанца. Уважувањето на тие забрани произведува добро, прекршувањето на забраните се третира како зло, кое е казниво, до толку повеќе што инстанцата која ги одредила тие канони има некаква „виша“ позиција и моќ. Разликувањето на доброто од злото е првобитниот увод во доменот на етиката и контролирањето на умот преку морални забрани и ограничувања, во доменот на ригидната поделба на светот на добри и лоши работи (мисли, постапки, чувства, намери, луѓе, божества). Темното не е повеќе само темно, туку почнува да се посматра и како нешто лошо или зло, белото/светлото не е повеќе само светло, туку поприма некои симболични, секундарни значења на добро. Тој увод во етиката има и позитивни и негативни последици за човекот. Да се потсетиме, на пример, на тоа дека самосвеста е услов за да се поттикне индивидуацијата на човечката личност, за да се изведе дистанцирањето на човекот од хиерархиски надредените суштества и институции. Човечкиот идентитет, елем „ипсеитет“ е незамислив без дискурсот за праведното и неправедното. Тој се темели врз свеста за разликите на релација моќ – немоќ, слобода – ропство, (човеково) право на слободен говор, право на непослушност и револт, право на уживање и творештво. Овој мит сугерира дека приказната за „пеколот“ се зачнува со етиката визура на светот, која се проектира и во диференцијацијата на божествата на добри и лоши.

Преминот од незнаење кон знаење е увод (и) во историјата на човечката цивилизација, почеток на дистанцирањето на митската од историската стварност. Митот за првобитниот грев ја иницира фигурата на „револтираниот човек“, без којашто не би имало револуционерни пресврти во позиционирањето на слободата и ропството како две амплитуди меѓу коишто се остваруваат бројните модификации на човеч-

ката „состојба“. Со Адамовиот мит станува јасно дека свеста за социјалната неправда е иреверзибилна и дека сите „виши“ инстанции треба да сметаат на неа како на одблесок на Божјата сила и волја во Човекот. Социјалната неправда е производ на идеолошки и религиски флоскули и конструкти, затоа секое време (дискурс) е повикано да ја демистифицира и да ја ревидира. Чувството на немоќ е последица на долготрајни периоди на социјална онеправданост придружена со ефектите на „испраните мозоци“. Дискурсите на моќ се алатки за манипулација со човекот/луѓето, па релативно лесно се легализираат низ привидот на некои општествени и државни ритуали, под претекст на некои (лажни) универзални вредности и идеали. Пост-адамовата цивилизација знае дека човекот не е фаталистички предодреден да биде грешен (казнуван, репресиран, лишен од слобода, манипулиран), па не мора да се однесува помирливо и пасивно спрема лишувањето од слободата и матрицата на грешниот зачеток, грешната поставеност во светот. Човекот изгонет од Рајот знае дека Рајот не е „нешто друго“, нешто надвор од овој свет, некаде на друго место, па затоа има легитимно право да го побара „Рајот“ сега и тука.

4. *Митовиите за прогонетата душа*, вклучително и орфичкиот мит за душата падната во телото и осудена на тело. Рикер се спротивставува на идејата на Платон дека душата може да се спаси само преку спознание. Според Рикер, митот за прогонетата душа (душата во егзил) ја сугерира идејата дека душата има своја историја, свое минато, свои „претходни животи“, така што може да доживее повеќе (ре)инкарнации, а со тоа и повеќе интимизации и дистанцирања од телесноста. Со концепцијата на реинкарнацијата се сугерира дека причината на некое актуелно зло може да се бара во минатото, дека смислата на некои човечки страдања во овој живот е иницирана во некои претходни инкарнации. Тоа ја зацврстува филозофско-херменевтичката концепција на Рикер дека злото има, пред сè, таинствено, недофатно, непознатливо (insondable) потекло, а дури потоа човечко (потекло). Може ли да се каже дека злото потекнува надвор од човекот, но се пренесува преку човекот? Впрочем, и Редот (космичкиот поредок) е створен од Хаосот, злото е впишано во природата, па човекот „не е единствен источник (извор) на злото“.

Етика визави морал

Пол Рикер ја развива херменевтиката не само во насока на естетиката на толкувањето на човечката стварност, туку и во насока на една етика на толкувањето. Кодексите на толкувањето се отвораат спрема уметноста на толкувањето, персоналноста, автентичноста и

креативноста на толкувањето, туку и спрема моралните аспекти на толкувањето. Во таа смисла, тој ја отвора херменевтиката спрема сферата на историјата, теологијата, компаративната историја на религиите, психологијата, лингвистиката, поетиката, естетиката, политиката.

Човекот ја создава историјата, затоа што ја раскажува, ја наративизира и, со тоа, става врз неа свој личен, субјективен, јазичен, вредносен и морален печат. Затоа може да се зборува за наративен идентитет на човекот, на човештвото и на историјата, односно за наративноста како „транскултурна неопходност“ (1983, 1, 85). Рикер прави класификација на моделите на наративност преку трите вида мимеса: 1. *наративна префигурација* (наративно предразбирање на животот и на времето на постоењето), *книжевна конфигурација* (склопување на наративен заплет/интрига во еден мит-создател), и *наративна префигурација* (апропријација на таа митска интрига од страна на читателот, кој ја применува во интригата на своето постоење).

Наративниот идентитет на човекот (делумно историски, делумно имагинарен) е поврзан со етичката визија на светот и претставува облик на толкување, автентичен херменевтички чин. Рикер повлекува јасна дистинкција меѓу тоа што е етика, а што морал (Рикер, 107) и востановува една своја „мала етика“. Етиката соодветствува на идејата за исполнетиот, осмислен живот, а моралот на обидот на човекот да го осмисли својот живот наспроти и наспрема стегите на колективните и универзалните норми. Тој го дефинира својот филозофски став за „малата етика“ на дијалектички начин, како спрега помеѓу етичкиот суд и моралната постапка. Етиката (аристотеловска оптика) е примарна, фундаментална и општа категорија, од којашто произлегуваат моралните судови. Етиката е поврзана со мудроста и визијата за исполнетиот живот, има теолошка ориентација кон (вишата) цел, значи има и онтолошка димензија. Етиката постои затоа што постои живот заедно со и за другиот/другите. Моралот, пак, подразбира (кантијански, деонтолошки пристап) практики на примена/артикулација на универзалниот етички систем на вредности/принципи, конкретна акција, чин на дејствување во одредени ситуации кои ги искушуваат универзалните етички начела. Тие ситуации го подразбираат манифестирањето (на дело) на нашиот однос спрема другиот и ги испитуваат нашите капацитети за жртвување, за грижа спрема Другиот.

Во филозофијата на Пол Рикер, субјективитетот се надополнува со алтеритетот, и обратно, онака како што заборавот се надополнува со помнењето, а помнењето со заборавот. Тој дури ја сведува толкувачката дејност на исконска волја и напор да се постои, да се биде. „Јас е

некој друг“, смета Рикер. Тој говори за еден фундаментален алтеритет на субјектот, што ќе рече дека Јас се дефинира и се конституира како состав во којшто е втиснат печатот на другите – Бог, претците, идолите, родителите, пријателите. Задачата на херменевтиката на субјектот (на себството/сопството) се состои во тоа да ја реформулира категоријата на субјектот, чиешто средиште/стожер е толкувањето, процесот на дешифрирање на симболите, на сите знаци кои го востановуваат субјектот, но и го децентрираат. Субјектот на толкувањето врши едновременно и функција на предмет на толкување. Човекот е *конатус* (conatus), отслик на Господ Бог, волја и напор да биде тоа што е, во смисла што ја има дефинирано уште Барух Спиноза, како „тенденција на сите ствари да опстанат во сопственото битие“, што е поврзано со еден природен порив кај живите суштества, вклучително и кај човекот.

Човекот е опседнат со потрагата по смислата на постоењето, па се има впечаток дека ја игнорира смртта, дека смртта е некое мошне непријатно, па и табу прашање. Но токму смртноста (finitude et culpabilité) на човекот како живо суштество, токму конечноста на неговиот живот, ѝ дава смисла на егзистенцијата. Така, самиот поим конечност (темпоралноста сфатена како смртност, минливост) може да се сфати и да се толкува како целисходност и заокруженост, како нешто кое има своја цел, па животот може да се опише како одење по патот на потрагата по смислата. Таа потрага некогаш е свесна, често несвесна, затоа што на човекот не му е дадено да спознае сè однапред. Смислата на постоењето некогаш се навестува со некоја приказна на животот, со некој негов внатрешен таен логос. Смислата на постоењето некогаш можеме да ја осознаеме мигновено, како откровение, со некое збиднување, преку некоја визија или иницијација во одредени сфери на постоењето. Можеби затоа, пред да се соочи, и самиот, со „бескрајната тага на крајот“, Рикер повикува „да ја славиме убавината“, велејќи за својот живот: „Да се о-пишува животот е една друга приказна. Незавршена.“

И навистина, би било добро, во соодветна прилика, да зборуваме дури и за *неојходноста од смртта*, за смртноста на човечките суштества како нужност, како чинител кој му дава смисла на постоењето, кој го претвора живеењето во потрага по постоење и во потрага да се опстане духовно, не само физички, да се поттикне волјата за да се биде човек, отворен за убавините на животот, за другите видови егзистенција, желен за творештво, чувствителен пред јазикот, пред божественото, отворен пред бројни искушенија.

Херменевтиката на говорните чинови

Рикер ги класифицира бројните интерпретативни методи и стратегии на 20 век во три макрогрупи, препознаени преку неколку доминантни теориско-методолошки концепции/парадигми/епистемологии на 20 век во лингвистиката, поетиката и филозофијата:

1. Лингвистичко-структуралната (модерна лингвистичка филозофија на јазикот, Сосировата школа);
2. Аналитичка филозофија на јазикот (Едмунд Хусерл);
3. Прагматичната теорија на говорните чинови, перформативната теорија на говорните чинови (на Џон Остин и Џон Серл од 60-тите години на 20 век).

Согледувајќи дека е неопходен темелен пресврт во херменевтичкиот пристап кон јазикот, симболичниот јазик и книжевните текстови, Рикер сфаќа дека тој пресврт евозможен ако текстовите/симболите се толкуваат како комплексен, тотален код, во нивната чинотворна, делотворна, изведбена, збиднувачка и магиска (би рекла) функција, а не само како јазично-информативни структури, ни само како тематски комплекси кои се актуализираат низ историјата во разни историски констелации. Имајќи предвид дека во модерните времиња на 20 век „когито“ е разбиено, тој го постира јасно својот став дека тоа би можело да се возобнови единствено преку нов интерпретативен пресврт во херменевтиката. Ако се случи таков темелен херменевтички пресврт, ќе се збидне и феноменолошки пресврт, ќе се влијае и врз модерните нарации и слики на свет, а со тоа и врз самиот свет. Толкувањето и предметот на толкување се дел од еден заеднички неделив чин на спознавање, а со тоа и, чин на хуманизација на човештвото. Да се стане *хуман човек*, за Рикер е суштествен проект на човечката цивилизација. Тој идеал ја отвора неговата херменевтика кон етиката и кон теологијата.

Рикер конципира една интегрална, амбициозна и телеолошки осмислена интерпретативна практика, втемелена врз теоријата на говорните чинови, при што секој говорен чин, вклучително и книжевниот, има својства на делотворен чин, на настан (*événement*), односно перформанс. Додека зборуваме, се случува нешто. Говорот е чинодејствен (драматичен!). Дискурсот, и кога е устен, претставува едно својство апсолутно примитивно/првично на дистанцирање и произлегува од дијалектичката спрега меѓу чинот/настанот/*événement* и значењето.¹¹

¹¹ Од лингвистика на јазикот (кодот) се преминува на лингвистика на дискурсот, на исказот и на пораката. Под поимот дискурс сфатен како настан се подразбира дека дискурсот се збиднува темпорално и во сегашноста, за разлика

Оваа теорија на говорните чинови Рикер ја применува во својата херменевтика на текстот. Дискурзивниот чин подразбира три рамништа на комуникација и на перформативност:

1. *Локутивна рамништа* (locution), чин на кажување на нешто (информативност);

2. *Илокутивна рамништа* (illocution) – она што имаме намера да го направиме (молба, наредба, желба);

3. *Перлокутивна рамништа* (perlocution) – она што го правиме преку фактот дека зборуваме, изведбениот карактер и ефектот на самиот говорен чин.

Исказот или чинот на кажување има три рамништа: на пример, кога ви вела отворете го прозорецот, значи упатувам на глаголот отвори, на предметот прозорец, со што искажувам одредена порака (констатација, информација) и вршам одреден локутивен, говорен чин. Преку тој говорен чин, упатувам и повлекувам и извесно дејство – чинот на отворањето на прозорецот, затоа што се обраќам до вас со одредена молба (заповед, желба) за вршење на такво дејство. Таков е чинот на илокуција (илокутивниот чин), со помош на одреден исказ, нешто да наложи, да предизвика некаков емотивен ефект, некакво дејство, некаков чин, постапка, реакција, емоција, што упатува, пак, на аспектот на перлокуција на говорниот чин. Станува збор за перформативната, изведбена и делотворна употреба на јазикот, говорниот чин како непосредно, непосредувано збиднување, како настан (заклетва, магија, бајачка, изрекување казна, именување на одредена функција).¹²

Во говорниот чин доаѓа до екстериоризација на намерите во исказот, односно, екстериоризација на дискурсот во едно дело, во напишан текст, во уметност, што подразбира, пак, разни облици на дистанцијација. Тука, под *екстериоризација* можеме да подразбереме и дистанца (растојание и разлика). Битно е дека Рикер, во своите рани херменевтички есеи, тврди дека интерпретативниот чин не се задоволува само со препознавање на значењето на текстот во неговата потесна, семантичка смисла на зборот, туку има потреба од спознавање на сите три димензии на говорниот чин – локутивната, илокутивната и перлокутивната.

од јазичниот систем кој е виртуелен и надвор од времето. Дискурсот секогаш упатува на субјектот кој говори и се изразува низ говор, како и на соговорникот и слушателот.

¹² Поимот фикција според Рикер доаѓа од поимот правење, да се дејствува, да се чини нешто (fiction – fingere – faire).

Теоријата на говорните чинови која го сфаќа книжевното дело не само како пасивен, изолиран знак, туку како говорен чин, е основа за разбирање на книжевната херменевтика на Рикер. Рикеровски сфатената херменевтика ги толкува не само значењата (информациите, емоциите), туку и нивните импликации во практиката, во психологијата, на колективно рамниште, во реалноста. Херменевтичкиот чин има работа со „демонот“ на чинотворноста, со магиската моќ на зборовите и на исказите, нагласено присутна во естетизираниите книжевни творби. Таа делотворна моќ на јазикот има, сепак, и психолошка моќ, и катарсична моќ, и лечебна (терапевтска, куративна) моќ преку ритуалот на читање, ритуалот на толкување, и ритуалот на препознавање и идентификација на стварните и личните во имагинарните светови на делото. Таа делотворна моќ на книжевниот естетски говорен чин е фактор на преобразба на етичкиот хабитус и 'конатус' преку интерпретативниот...

Книжевната херменевтика на Рикер

Книжевната херменевтика на Рикер е херменевтика на текстот, затоа што се врзува првенствено за пишаниот текст, како веќе дистанциран говор/дискурс, оној од усниот говор и од јазикот како систем. Подоцна ќе ја повлече (и) разликата/дистанцата меѓу текстот и книжевно-уметничкото дело („поетско дело“ во широка, античка смисла на зборот, така што ги опфаќа и наративните, и лирските, и драмските дела).

Книжевната, филозофската и теолошката херменевтика се осмислуваат и се сретнуваат во онтолошката, всушност онтолошката цел ги прави да се отворат меѓу себе и спрема трансцендентните исходишта на толкувањето. Рикер на тој пат на трансценденција на толкувањето, како од формалните, така и од супстанцијалните аспекти на книжевното дело, ги поставува етичките вредности и моралниот хабитус на човекот. Тој апелира на *умереност*, што е морален предуслов за (повторно) воспоставување индивидуална и колективна хармонија. Моралниот чин треба да биде чин на мудрост во којшто човештината се вкрстува со Битието и ги осуетува искушенијата на радикалното зло.

Книжевната херменевтика е синкретична, аналогно на синкретичноста на книжевноста (како уметност со филозофски, теолошки, психолошки, лингвистички, антрополошки, естетски, историски, политички, етички и др. аспекти). Книжевната херменевтика е отворена спрема сите други специфични, одделни видови херменевтика, нив ги интегрира во себе, бидејќи интересот на книжевноста е тотален, каков што е и нејзиниот јазичен код. Таа има разнородни интереси кои ја

водат отаде естетското, во сферата на бројни трансестетски констелации и функции. Самото книжевно дело содржи елементи на (иманентна, интерна) интерпретативност, па може да се каже дека естетичноста на книжевниот текст не ја исклучува спознајноста и интерпретативноста, сфатени како својства и како функции на текстот. Дури и во услови кога книжевното дело поттикнува состојби на епифанија, откровение, визија, интуиција, проблесок, тоа е проследено со извесен толкувачки интерес.

Рикер пледира за една *херменевтика на дистанцирање* (повлекувањето, ако не и востановување разлика и свест за разликата, растојание и свест за растојанието меѓу различните дискурзивни инстанци, жанрови и стилови), било да ги поставува начелата на филозофската, на библиската, или на историската и книжевната херменевтика. Тој ја поврзува интерпретацијата со нарацијата, па се чини дека нарацијата (приказната) е константа на херменевтиката во сите нејзини методи и облици. Тој, всушност, го актуализира поимот дистанцирање (дистанцијација, *distanciation*) во теоријата на раскажувачкиот текст и во херменевтиката. Тој говори за разликата меѓу раскажувањето и живеењето, меѓу расказот и живото искуство (животот се живее, историјата/приказната се раскажува). Дистанцирањето врши позитивна и продуктивна функција во човечката култура и ја конституира историчноста на човечкото искуство. За Рикер е важно херменевтот да направи најнапред дистанца од авторот и од неговите намери, да го сврти интерпретативниот фокус кон самото дело кое се толкува, поточно кон „светот на делото“ кој е суштински предмет на толкување, во сета негова деликатност, имагинарност, полисемичност и апоричност. Дистанцата е (пред)услов за разбирање на сите нивоа на анализирање на текстот.

Секое артикулирање на говорот/дискурсот е воедно обид да се востанови некоја примарна дистанца од светот, да се истакне дистинкцијата меѓу светот/настанот и говорот за светот/приказната, јазичната слика на светот. Тоа е видливо дури и кога дискурсот се изведува во орална форма. Разликата меѓу јазикот (идеалната матрица, стабилизираниот систем) и говорот (јазична практика) е секогаш присутна, и кога не е поставена на преден план. Но, кога се работи за уметноста треба да се истакне и тријадата јазик – дискурс или говорен чин (видови говор, жива реч) – конкретен текст (дело).

Од друга страна, дискурсот се остварува како „настан“, а се разбира како значење. Настанот и значењето се артикулираат еден врз друг – што е херменевтичко јадро/суштина на секој херменевтички

проблем. Дистанцирањето овозможува да се каже нешто друго во кажаниот, да се конституира свет во светот на текстот, да се повлече разлика меѓу историскиот свет и светот на книжевноста, да се истакне разликата меѓу светот на исказниот субјект (раскажувачот, актерот и др.) и искажаниот (раскажаниот, претставениот, имагинарниот) „свет на делото“. Ако уметничкото дело е дискурзивен (говорен) чин, тоа не е само текст, туку состав од организациски, композициски и структурни делови, поради што подлежи на лингвистичка и структурална анализа, која пак мора да го има предвид дистанцирањето предизвикано со употребата на писмото (текстуализација на дискурсот).

Рикер ја воведува, како многу битна, категоријата „свет на текстот“. Токму „светот на делото“ се наоѓа во средиштето на херменевтичкиот интерес. Херменевтиката не го толкува текстот, туку „светот на текстот“ (светот на книжевното, уметничкото, театарското дело). Со оглед дека романтичарската поезика го нагласува „духот“/„душевност“ (генијот) на авторот и на делото, современата херменевтика треба да се соочи со „светот на делото“, кој не е супституција на „духот“, туку посебна трансстетска категорија. Со воведувањето на оваа категорија, Рикер се обидува да ја ревидира стратегијата на психологизирање и историчност, наследени од романтичарската „херменевтика на разбирањето“ (вклучително и онаа на В. Дилтај). Тој не ја потценува темпоралната, историската и егзистенцијалната условеност на човекот, на неговото знаење, па ниту на неговиот интерпретативен фокус и став. Човекот е способен да го толкува светот и себеси во тој свет. Но, херменевтичка задача не е да се разбере „душевност“ (психологијата) на делото, ни да ги реституираат историските и лингвистичките структури на делото, туку во прв ред – *да го толкува и да го разбере својот на делото*. Што Рикер подразбира под „свет на делото“?

Категоријата „свет на делото“ се надоврзува на поимот „референција на говорот“. Во секој исказ може да се издели нешто кое се вика *значење*, и нешто кое се вика *референција на исказот* (Фреге). Значењето е идеалниот предмет што делото/исказот го претставува и му е иманентно на дискурсот. Референцијата е поврзана со намерата на делото да ја прикаже стварноста, да се доближи до неа (да биде облик на 'вистина', замена на стварноста, супституција, слика на стварноста). Со тоа, дискурсот му се спротивставува на јазикот кој нема никаква врска со стварноста, затоа што зборовите упатуваат на други зборови во бесконечниот круг на речникот. Единствено дискурсот (живата реч, говорниот чин) ги визирира предметите/стварите, го изразува и го практикува светот преку јазикот.

Експликацијата на текстот е неопходен чекор во толкувањето на текстот и разбирањето на „светот на делото“. Дискурсот во уметничкото дело се објективира и постои само преку структурите на тоа дело. Толкувањето, оттаму, е реплика на таа фундаментална дистанца што ја сочинува објективацијата на човекот во неговите говорни чинови, кои наликуваат на неговите уметнички и други производи. Автономијата на текстот има една важна херменевтичка последица: дистанцирањето е конститутивен чинител на феноменот на текстот, за-пишувањето на книжевните дела, дистанцирањето од оралната книжевна практика (фолклорна, народна, анонимна). Токму поради тоа, ако *ефектот на очудување* (изненадата) е предуслов за да се разбере уметничкото дело, тогаш дистанцирањето е (херменевтички) предуслов за да се изведе едно толкување.

Дистанцирањето (конструктивна постапка, ефект на очудување) е во корелација со феноменологијата и онтологијата на она што Рикер го нарекува „свет на текстот“, а може да се ефектуира на четири начини: 1) преку процесот на текстуализација или артикулација на јазичниот исказ (книжевен, театарски, филмски, медиумски, социјален, политички, идеолошки), кога се истакнува разликата меѓу оралноста и текстуалноста, меѓу ’живата реч’ и напишаното дело; 2) при структурирањето на текстот и на неговата референцијалност, со примена на разни облици на стилски и литературни дистанцирања во разни жанровски и поетички системи, кога се формира двојното значење и се создава имажинарниот и фиктивен свет со помош на симболичните импликации, со што се дистанцира од реалниот свет; 3) кога се изведува проекцијата на светот во делото и се востановува светот на текстот во книжевноста, митот и сродните дискурси; 4) во дискурзивниот чин, односно во чинот на медијацијата на текстот, кога се врши апропријација, натурализација и толкување на (светот на) текстот, кога се практикува херменевтичката дистанца (чинот на разбирање на текстот е едновременно и чин на саморазбирање, толкувањето е модус на самотолкување, така што толкувањето е свртено и спрема светот на текстот и спрема светот на стварноста и себството на субјектот кој толкува). Поради различните видови дистанцијација и конституирање на уметничките текстови и на нивните светови, Рикер разликува различни видови и „степен“ на интерпретација. Легитимна е семантичката анализа на некои текстови чијашто интерпретативност е соодветна за таква анализа. На некои текстови им е посоодветна психолошката интерпретација (да потсетиме дека Рикер се спротивставува на екстремната психологизација на текстот).

Текстуализацијата е конститутивен фактор на книжевноста, митот и сакралните дискурси. Рикер смета дека постои разлика, но и дијалектичка поврзаност меѓу живата реч и текстот. Постои впечаток дека една од најважните улоги на книжевноста е да го *дескрибуира светот*, односно да ја укинува референцијата на стварноста, тенденција која е карактеристична за некои поетички платформи и книжевни видови во коишто е радикализирана автореференцијалната функција, т.е. артистичноста на текстот (упатувањето на самиот знак, на формата). Значенската херметичност на текстот се воспрема не само како отсуство на референцијалност, туку и како аболација на стварноста, што, пак, во формалистичките пристапи, се смета за предуслов на литерарноста. Рикер, од друга страна, заклучува дека не постои дискурс кој би бил толку фиктивен што не би кажувал апсолутно ништо за стварноста. Имено, референциите (значењата) во книжевните дела се остваруваат на повиоко и поинакво рамниште од денотативното (поимско), дескриптивно и нулто рамниште, својствени за некнижевните дискурси (научниот, политичкиот, судскиот, новинарскиот). Привидното укинување (аболација) на референцијата во поетскиот и во фикционалните дискурси е, всушност, услов за да се оформи една посложена референција на повиоко рамниште (Р. Барт зборува за двоен, секундарен говор, а семиотичарите како Ј. М. Лотман, на пример, за второстепени моделативни системи). Естетизираната или литераризирана референција на книжевните и сите други *двојни текстови*, го доловува светот не само на ниво на неговите предметности, туку и на едно поавтентично, би рекле онтолошко рамниште на она што Рикер го нарекува „свет на текстот“, Едмунд Хусерл го опишува како „свет на животот“, свет на животното искуство (*Lebenswelt*), а Мартин Хајдегер како *збиднување во светот* (*d'être-au-monde*), како *тука-биение*, како суштествување сега и тука (*Dasein*, "being there," "being-in-the world").

Уметничкото дело, колку и да е упатено на себе/спрема сопственото постоење, толку повеќе е упатено на светот што го проектира и спрема читателот кој воспоставува една сложена, естетско-референцијална, комуникациска „ситуација“. Може да се каже дека со референцијална димензија се одликуваат не само фикционалните текстови (роман, драма), туку и поетските. Херменевтиката не треба да се дефинира само како „потрага по другиот“ (*l'autrui*) и како обид да се разберат психолошките димензии на другиот ситуирани *омаде* (*derrière*) текстот, ниту да се сведе на *техника на демонтирање* на структурите на текстот. Дискурсот има иманентно својство да се обраќа некому, да биде комуникативен, дијалогичен и интерсубјективен. Ова е

став кој потсетува на филозофијата на јазикот и говорот на Михаил Бахтин и Валентин Волошинов. Во уметноста тоа обраќање го вклучува читателот и неговата *дискурзивна ситуација*. Станува збор за 'апропријацијата' или приопштувањето на текстот во дадената ситуација во којашто се наоѓа читателот. Станува збор и за *толкувачката ситуација* која го соочува херменевтот со „светот на делото“ (Гадамер го нарекува „предмет на текстот“). *Апропријацијата* е дијалектички врзана за дистанцирањето, својствено на писменоста, на текстуалноста. Апропријацијата претставува *разбирање од дистанца* (од растојание), со задршка, со свест за разликите, па затоа отстапува од психолошките интерпретативни стратегии кои се интересираат за 'конгенијалноста' на уметничкото дело и на писателот (авторот). Апропријацијата е карактеристична за сите етапи на структурирање на делото. Спротивно на традицијата на 'Cogito', ние се разбираме преку знаците на човештвото вградени во културните добра (творештвото).

„Светот на текстот“ е свет кој му е својствен на тој еден и единствен текст, свет кој постои единствено во дадениот текст, свет кој е автентичен и има онтолошки карактер. Тој „свет на текстот“ не е создаден од секојдневниот говор, туку од еден јазик кој почива врз мноштво облици на конституирање на уметничкото дело, низ разни видови дистанцирање (очудувања, изненади, метафори, симболизации, рекреации, нови естетизации и стилизации). Референцијата на книжевниот текст е во расчекор со референцијата на секојдневниот јазик. Книжевноста го визира можниот и веројатен свет, а не стварниот свет. Книжевноста применува постапки на имагинативни варијации за да го преобрази секојдневниот свет на стварноста. Фикцијата е привилегиран пат за да се опише повторно стварноста. Трагедијата ја имитира стварноста само кога ја *рекреира* со помош на митосот (приказната, сижето).

Херменевтиката има цел да го објасни (*explicititer*) начинот 'да се биде во светот', да се биде поставен *ипред* (*devant*) текстот. Таа има цел да го разбере феноменот од двете страни, онтолошката и егзистенцијалната – 'да се биде свет' и 'да се биде во светот'. Поради тоа, херменевтиката се обидува да ја дешифрира улогата на субјектот во создавањето и во толкувањето на светот на уметничкото дело. Уметничкото дело, значи, започнува да се посматра како битен, телеолошки чинител во процесот на индивидуацијата на субјектот и во осмислувањето на неговото постоење (на читателот, толкувачот). Интерпретацијата на книжевните дела е интегрална, амбициозна и осмислена интерпретативна практика. Со тоа Рикер ја загатнува перформативната, чинотворна/делотворна улога на уметноста, во корелација со теоријата на

говорните чинови од 60-тите години на дваесеттиот век, на Џон Серл и Џон Остин. Херменевтиката го толкува (во текстот) токму она кое е *'предлоз на свеи'* (proposition), таков каков што го замислува самиот субјект.

Затоа, да се разбере, значи да се разбере пред текстот (интуитивно разбирање, предразбирање поврзано и со капацитетот на толкувачот да разбере и на уметничкото дело да биде разбрано), не после, не отаде текстот. Сопството (себството) се конституира преку предметот и светот на текстот и се отвора во тој свет, а не е клуч за затворање/дешифрирање. Светот на текстот/делото е простор на саморазбирање, а не само простор на разбирање на светот на Другиот и светот на уметноста. Читателот се наоѓа себеси губејќи се. Рикер смета дека и денес е неопходно да се навратиме на некои марксистички и фројдовски критики на себството, за да го постигнеме ефектот на саморазбирање преку апропријација на уметничките дела (приопштување, усвојување или „натурализација“, според Мајкл Рифатер, Џонатан Калер).

Херменевтиката е филозофија, а филозофијата – толкување и соочување со толкувањата на егзистенцијата и реалноста, изведени и прикажани во приказни, истории, мемории, слики, митови, преданија, романи. Херменевтиката, оттаму, има поширока општествена, културна и цивилизациска улога. Херменевтиката и критиката на идеологиите се комплементарни активности, па не е нужно да се спротивставуваат една спроти друга. Токму со опусот и интерпретативните стратегии на Вилхелм Дилтај, Мартин Хајдегер, Ханс-Георг Гадамер и на Пол Рикер, херменевтиката го прави клучниот пресврт на својот идентитет. Таа, од дисциплина која се интересира за правилата и за методите на правилното толкување, во доменот на правото, историјата и теологијата (дешифрирање и толкување на херметичките списи, сфатена како егзегеза на библиските текстови), станува синоним за *ојшша филозофија на шолкувањешо*, посветена на човекот и на човештвото. Рикер недвосмислено согледува дека човештвото е опкружено, ако не и втемелено, врз толкувањето на смислата на постоењето и потребата за перманентна хуманизација. Херменевтиката одговара на цивилизациската задача да се поттикнува агилноста на човекот (*l'agir humain*) да го осмисли своето постоење како човечно, праведно, добро (*la vie bonne*), убаво, морално, во аристотеловска, а денес веќе и во рикеровска смисла. Тој, како што истакнува Франсоа Дос (2012, 252), ја обновува „деонтологијата на волјата, благодарение на една 'телеологија на желбата'“.

Оттаму, наместо заклучок, би рекла дека, ако навистина, како што кажува Пол Рикер, моќта на толкувањето произлегува од потребата за толкување, значи дека потребата да се протолкува светот му е

иманентна на човекот, му претходи на толкувачкиот чин, го иницира толкувачкиот дискурс. Во таа смисла, волјата да биде кај човекот е неразделна од волјата да толкува, што се трансформира во неопходност да се вложи максимум за да се осмисли постоењето на светот, на човекот во светот и на светот на уметничките текстови. Толкувачкиот порив, волјата за разбирање, за саморазбирање и за разбирање за другите, е суштествена, ако не и дистинктивна црта на човештвото, на хуманитетот. Херменевтиката е онолку развиена колку што е препознаена и признаена во една цивилизација и во една епоха. Вниманието што една епоха ѝ го посветува на херменевтиката, на практиката и на културата на толкување, е показател за развиеноста на епохата, за нејзината еманципираност, несебичност, солидарност, свртеност кон другите, почит на различните видови сфаќање и прифаќање на светот, сензибилност пред необичните видови поимање, толкување и вреднување на светот. Оти, како што светот постои низ разни видливи и невидливи појавности и перформанси, како што јазикот се збиднува на разни начини во разни дискурзивни ситуации, така и јазикот на толкувањето се изведува низ многубројни, соодветни пристапи, од разни позиции, со разни цели. Едно е сигурно, ако разбирањето на светот може да се движи деликатно по рабовите на јазикот, толкувањето на светот на уметничките дела е првенствено и, над сè, јазичен перформанс. Да речеме, алегорично, „на почетокот било толкувањето!“

ЛИТЕРАТУРА

- Amherdt, François-Xavier. *L'herméneutique philosophique de Paul Ricœur et son importance pour l'exégèse biblique. En débat avec la New Yale Theology School*, Préface de Philibert Secrétan, coll. «La nuit surveillée», Paris / St-Maurice, Cerf / Saint-Augustin, 2004.
- Dosse, François. *Paul Ricœur. Un philosophe dans son siècle*. Paris, Armand Colin, 2012.
- Grondin, Jean. *Paul Ricœur*. Paris : PUF, 2013.
- Kulavkova, K. "Violence and civilization: mytho-dramatic image of political violence". *Art and Violence, Interpretations* Vol. 1, Skopje, MANU, 2007 (ed. by K. Kulavkova).
- Ricœur, Paul. *De l'interprétation, essai sur Freud*, Парис, Seuil, 1969.
- Ricœur, Paul. *Le conflit des interprétations*. Paris, Seuil, 1969.
- Ricœur, Paul. *La métaphore vive*, Paris, Seuil, 1975.
- Ricœur, Paul. *Temps et Récit, Tome I. L'Intrigue et le récit historique*. Paris, Seuil, 1983.

- Ricœur, Paul. *Temps et Récit, Tome II – III. La configuration dans le récit de fiction*. Paris, Seuil, 1985.
- Ricœur, Paul. *Du texte à l'action, Essai d'herméneutique 2*, Paris, Seuil, 1986.
- Ricœur, Paul. *Le Mal, un défi à la philosophie et à la théologie*, Genève, Labor et Fides, 1986.
- Ricœur, Paul. *Soi même comme un autre*. Paris, Editions du Seuil, 1990.
- Ricœur, Paul. *Lectures 2. La contrée des philosophes*. Paris, Editions du Seuil, 1999.
- Ricœur, Paul. *Réflexion faite*, Paris, Esprit, 1995.
- Ricœur, Paul. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris, Editions du Seuil, 2000.
- Ricœur, Paul. *Philosophie de la volonté, 2. Finitude et culpabilité 2, La symbolique du mal*, Paris, Aubier, rééd. Points-Seuil, 2009.
- Ricœur, Paul. *Anthropologie philosophique. Ecrits et conférences 3*. Paris, Seuil, 2013. Textes rassemblés et présentés par Johann Michel et Jérôme Porée.

Katica KULAVKOVA

PROLOGUE TO PAUL RICCEUR'S HERMENEUTICS

Summary

This prologue to the hermeneutical opus of the French philosopher and hermeneut Paul Ricœur deals with the following aspects: the evil as a constituent part of the reality/the world; the impulse and will to interpret the paradoxes/antinomies of evil and its incomprehensibility (the so called enigma of evil); symbolism of evil; the hermeneutical turnabout in the 20th century which was interested in the discourse of the symbols and mythical meanings; the relation of modern epoch to the sacral; the absence of sacral; the return to the sacral without which the existence and understanding of the man and the world are inconceivable; theory of dissociation and the types of dissociation; the hermeneutics of speaking acts/the performing function of literature; the world of the text as a subject to interpretation; the narrative identity of mankind and history; the difference between ethics and morals; theology of interpretation.

Key words: Paul Ricœur, philosophy, hermeneutics, symbolism, mytho-poetics, biblical myths, enigma and scandal of evil, desacralization, ethics and morals, narrative identity, dissociation, theory of speaking acts, performing act, the world of the text, theology of interpretation.

Зденка РИБАРОВА

РАЗВОЈНИТЕ ТЕНДЕНЦИИ ВО ЛЕКСИКАТА НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ

Апстракт: Во лексиката на македонските црковнословенски текстови добро може да се следи континуитетот на старите традиции на кирилометодиевско дело, традициите особено почитувани во рамките на Охридската школа. Од друга страна, македонската писменост ги прифаќа и плодно ги развива поттиците карактеристични за развојот на црковнословенската писменост во целост. Промените во односот кон лексичката норма се илустрирани со примери од развојот на паримејната лексика кои се базираат врз проучувањето на изворите на „Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција“. За лексичката норма е карактеристична нејзината адаптабилност, динамичност и отвореност.

Клучни зборови: лексичкиот систем на македонските црковнословенски текстови, континуитет на кирилометодиевски традиции, нови поттици, збогатување на изразните потенцијали на писмениот јазик, развој на паримејна лексика, адаптабилност, динамичност и отвореност на лексичката норма.

Во моето излагање си поставувам цел прво да изнесам некои општи согледби за состојбите присутни во лексичкиот систем на македонските црковнословенски текстови и потоа овие согледби да ги илустрирам со неколку белешки за промени во односот кон лексичката норма во рамките на развојот на паримејната лексика.

1. Лексиката на македонските црковнословенски текстови веќе подолго време претставува предмет на интерес во специјални монографски студии во кои се разгледуваат како општи така и специфични особености на јазикот на старата македонска писменост. Основа за

овие проучувања по правило претставува богатиот лексички архив на *Речникоѝ на црковнословенскиоѝ јазик од македонска редакција* (РЦЈМ) кој содржи приближно 20 000 единици документиран со околу два милиона збороформи, ексцерпирани од репрезентативни текстови пишувани во македонските средновековни скрипториуми литературно активни во периодот од XII до XVI век.

Овој материјал овозможува збогатување на сознанијата за лексичкиот состав на црковнословенскиот јазик и специјално за специфичностите на лексиката на македонските црковнословенски текстови. Важноста на овој материјал го зголемува фактот дека во македонските текстови добро може да се следи континуитетот на старите традиции на кирилометодиевското дело, традициите особено почитувани во рамките на Охридската школа. Од друга страна, македонската писменост не се развива изолирано, туку ги прифаќа и плодно ги развива поттиците карактеристични за развојот на црковнословенската писменост во целост.

1.1. Овие истражувања неминовно се надоврзуват на големиот напредок во проучувањето на старословенскиот јазик во текот на XX век. Во тоа голема заслуга има *Речникоѝ на сѣарословенскиоѝ јазик* (СЈС), кој во рамките на светската палеословенистика претставува уникатно дело што на незаменлив начин го обележа развојот на палеословенистиката во втората половина на XX век, дело кое овозможува фундаментални заклучоци за лексичкиот систем на првиот писмен јазик на Словените.

Додека во првата половина на XX век палеословенистичките проучувања се сосредоточени главно на запознавање на правописно-фонолошките и морфолошките особености на старословенските и црковнословенските споменици, втората половина на XX век е обележана со сè поголем акцент што му се посветува на проучување на синтаксата и лексиката.

2. Во проучувањето на стариот писмен јазик на Словените неминовно доаѓа до израз неговото културно-историско значење и неговите функции што тој ги исполнувал како литургиски јазик и како јазик на писменоста, специфичниот карактер на неговиот лексички и граматички систем кој се развивал во конфронтација со високоизградедниот јазик на византиската писменост, како и во конфронтација со домашните дијалектни системи при што се оформува неговата автономна структура карактеризирана со хетерогениот состав на лексичкиот систем и високиот степен на варијабилност на сите нивоа.

2.1. Секако дека разликите во формалната структура на зборовите можат да претставуваат и одраз на карактеристичните развојни процеси поврзани со промените на фонолошката и граматичката структура на јазикот кои се рефлектираат и во лексичкиот систем и дека формалното разликување на првично семантички идентични единици може да се поврзе и со развојот на самостојна семантичка структура.

2.1.1. Бројни варијанти се јавуваат како последица на развојот на **морфолошкиот систем**. Така, на пример, со развитокот на категоријата род и со распаѓот на стариот систем на основите е поврзана појавата на семантички еднакви варијанти формално разликувани според родот што е придружено и со промена на парадигматската припадност на зборот, на пр. *алѹа* f. – *алѹъ* m., двете лексеми со иста семантичка структура (*глад* и *постење*). Некои од овие варијанти заземаат самостојно место и во деривацискиот систем, на пр. *аспида* (adj. *аспинѹъ*), *аспидѹ* (adj. *аспидовѹъ*), *ѹмии* (adj. *ѹмиѹѹъ*), *ѹмиѹа* (adj. *ѹмиинѹъ*), што ја поткрепува нивната самостојност. Во одделни случаи може да се забележи и присутност на тенденција за развивање на нова семантичка структура: *ѹмии* m. ‘змеј’ – *ѹмиѹа* f. ‘змија, влекач’.

2.1.2. Постојаниот **контакт со грчкиот јазик** извршил големо влијание врз развојот и литературното доизградување на старословенскиот јазик во сите сегменти, а особено во областа на синтаксичкиот и лексичкиот систем. При тоа, од првостепена важност е влијанието на моделот како целост и неговиот притисок врз активирањето на внатрешните потенцијали на словенскиот јазичен систем. Тоа се одразува во промените на првобитната поставеност и фреквенцијата на средствата на писмениот јазик во споредба со дијалектниот. Како последица на идентификација со грчкиот модел се јавуваат и **промени во семантичката структура** на лексемите. На пр. лексемата *ѹѹѹъ* со првичното значење ‘животна сила’ во стсл. јазик ја проширува својата семантика со повеќе значења присутни во грчкото *αἰών*, меѓу кои и со специфичното значење ‘вечност’ непознато во паганскиот словенски свет (Хавлова 1992).

2.1.3. Анализа на семантичката структура на одделни синоними со првично функционално идентични морфеми овозможува уочување на **тенденции кон самостојниот развиток**, како и на евентуални разлики во нивната полисемиска структура. Така, на пример, споредбата на синонимите од типот *искоуѹение* – *искоуѹъ* често пати покажува дека девербативната именка има пошироко значење и поизразито го чува

значењето на дејството, додека од глаголските именки од типот *искоуџсз* во системот заземаат попериферна положба и кај нив неретко се јавува тенденција кон ограничување на примарното значење на дејството и кон негова евентуална специјализација. На пример, именката *сзпасение* се употребува само со значење идентично со грчкото *σωτηρία*, додека кај именката *сзпасз*, покрај значењето *σωτηρία*, уште во најстарите стсл. текстови се јавува и значењето *σωτήρ*. Поимната диференцијација на толку важните христијански термини создава потреба таа да биде проследена и со формална диференцијација што резултира со воведување во јазикот на лексемата *сзпасителъ* за изразување на специјализираното значење *σωτήρ*. Овој процес има стари корени и е потврден веќе во канонските старословенски споменици.

2.1.4. Битно влијание врз можностите за документирање на семантичката структура на лексемите има *жанровската припадност на изворите*.

Така на пр. кај именката *врзвъ* конкретното значење ‘јаже’ е познато од евангелијата како превод на гр. *σχοινίον*, во старозаветниот текст (Job38:5) истата именка претставува превод на *σπαρτίον*, изразувајќи спец. значење ‘јаже за мерење земја’ (гдѐ пол«»жи мѣрзи єи аще вѣси ли кто положѣ врзвъ на нєи Grig Lobk), додека во химнографскиот текст на тропарите има значење ‘јамка, јаже за бесење’, преведувајќи го гр. *βρόχος* (Ѡ свѣта нюда врзвъ ѡбрѣѣтѣз 71v15Grig Lobk). Ваков превод на *βρόχος* е специфичен само за тропарите, бидејќи старозаветниот текст (Pr6:5 Lobk) како и триодите (96r28Zag 114b3Orb 41r2Hlud) во соодветност со барањето на контекстот во кој треба да се изрази значењето ‘стапица, мрежа за фаќање животни’ истиот грчки збор го преведуваат со *тєнєто/топото*.

Зборот *опона* во старите извори (евангелијата) е потврден само во значењето ‘завеса’ како превод на гр. *καταπέτασμα*, претставувајќи синоним на *катапєтазма*, *завѣса* *завѣсз* (CJC II: 550), а во изворите на РЦЈМ и на поновото *зопона*. Само во паримејникот *опона* се употребува и во значење ‘ткаенина, наметка’ како превод на *σινδών* (Ѡпонѣ сѣтвори и Ѡдастѣ вѣ кѣпла финїкомѣ Pr31:24 Grig Lobk), односно како синоним на зборовите *плащаница* / *плащеница* покрај *понѣвица*, *риза* вообичаени во евангелијата.

3. Промени во лексиката на текстовите неразделно се поврзани со односот на писците кон лексичките норми. Улогата на нивното познавање со текот на времето расте. Доброто владеење со книжевниот јазик, познавањето како на постари така и на понови лексички постапки, на преведувачите и на писците им дава на располагање целокупното богатство на изразните средства на јазикот и, следствено, и можност за употреба на одделни варијанти како функционално обележени средства на високиот стил.

4. Бидејќи во центарот на моето внимание веќе подолго време се наоѓа паримејникот и особено неговата лексика, сакам моето излагање да го илустрирам со неколку примери кои се однесуваат на промени во односот кон лексичките норми во рамките на овој жанр.

4.1. Речничкиот состав на паримејникот предизвикал потреба од преведување на голем број нови поими од различни семантички области, што иницира употреба на продуктивните зборообразувачки постапки при изведување нови зборови од познатите домашни основи, натаму воведување нови словенски лексеми кои нужно морале да постојат во доцниот псл. јазик, но во текстовите од друга жанровска припадност за нивната употреба немало прилика, и во случај на потреба, воведување на нови грчки заемки. Преводот на старозаветни текстови секако барал и активно познавање на сите претходни достигања на словенскиот литературен јазик.

4.2. Историјата на паримејниот превод неразделно е поврзана со три типа литургиски книги во чиј состав влегуваат паримиите. Тоа е на прво место секако паримејник. Меѓутоа, традицијата на паримејникот како посебен литургиски прирачник од XIII век натаму е поврзана, главно, со Русија, што се потврдува со голем број сочувани руски ракописи. Кај Јужните Словени паримејникот како посебна книга постепено излегува од употреба, бидејќи паримејните читања почнуваат од XII–XIII век да се вклучуваат во химнографски зборници, во триоди и минеи, па и во други литургиски книги, на пр. во молитвеници. Во нив постепено се воспоставува нова ракописна традиција, што особено јасно доаѓа до израз во читањата од минеите, додека во паримејните читања во некои триоди под наслојка на понови промени подобро може да се насети поврзаноста со архаичната традиција на паримејниот превод (Русек 1980, Рибарова 1993).

4.3. Наведените типови извори се застапени и во македонската ракописна традиција и достапноста на нивната лексика ја обезбедува лексичкиот архив на РЦЈМ во кој се вклучени два македонски паримеј-

ника: Григоровичевиот (Григ) од преломот на XII и XIII век и Лобковскиот (Лобк) препишан во годините 1294–1320, потоа паримиите од два триода кои потекнуваат од 2 пол. на XIII век – Орбелскиот (Орб) и Хлудовиот (Хлуд), и покрај тоа паримиите од Ваташкиот (Втш) минеј од 1453 година.

Овие извори даваат добра основа за следење на развојот на овој жанр и документирање на употреба на средствата што припаѓаат кон различни слоеви на старословенската лексика.

5. Паримејниците Григоровичев и Лобковски претставуваат типолошки различни текстови со вградена различна ракописна и текстолошка традиција со што е условена појавата на нивните специфичности.¹

5.1. Анализа на јазичните особености на **Григоровичевиот паримејник** овозможи релативно точна локација на преписот во областа на серско-драмско-лагадинската група говори со особено јасно изразени совпаѓања со височкиот и заровскиот говор (Рибарова 2005а). Анализата на синтаксичките и лексичките особености дозволува паримејниот превод да се поврзе со великоморавската преведувачка школа (Блахова 2003).

Григоровичевиот паримејник претставува најстар сочуван препис на оваа книга. Тој се базира врз архаична предлошка која својата предисторија ја поврзува со глаголските традиции на писменоста во рамките на Охридската школа. За овој текст е карактеристична присутност на изразито архаичен слој на стсл. лексика (на пр. ашоуѣтъ, безоуѣно, възати, длзгожитѣнз, домовѣникз, дълзи аѣлаа, игоуменз, инорогз, искрънни, кризма, немоуѣновати, овоуѣноуе хранилище, озракз, отзпоуѣнение, покоуѣнз, ранѣствовати, сатз, трзло, хлѣвина, ѹлаѣние, адѣ, адѣѹадѣѹе и др.). Во рамките на овој архаичен слој се издвојуваат и одделни лексеми кои се дефинираат како моравизми. Меѓу нив се

¹ При групирањето на паримејниците, традиционално се издвојуваат нивните три разновидности за кои се претпоставува индиректна поврзаност со заеднички протограф (Михајлов 1912). Тоа е архаичната група на чело со Григоровичевиот паримејник, подновената руска група застапена со Захаријевиот паримејник и ревидираната јужнословенска група претставена со Лобковскиот паримејник. Текстолошките особености на секоја од групите се проследени и со промени во јазикот (Јовановиќ-Стипчевиќ 1976, 1988). Достапност на податоци за лексиката на споменатите паримејници во полн опсег обезбедува критичкиот апарат во едицијата на Григоровичевиот паримејник (Рибарова – Хауптова 1998).

наоѓаат и вистински западнословенски дијалектизми, како на пр. *прѣзѣно*, *оучѣсѣ*, *самѣ* (Блахова 1999: 239, Рибарова 2005).

Слојот на подновувања во Григоровичевиот паримејник е ограничен, во голем број случаи воопшто не е позната употреба на стари преславски варијанти потврдени веќе во канонските стсл. текстови (на пр. само *вѣртѣпѣ*, *вѣртищѣ*, *вѣспрѣ*, *вѣмѣ*, *жѣтва*, *иѣренѣ*, *пастѣръ*, *ради*, *сѣвѣдѣтель*, *сѣнѣмѣ*, *сѣнѣмищѣ*, *тоучило*, *тѣзѣмо*, *шоуи* и многу други). Особено е ретка исклучивата употреба на подновените лексеми (на пр. *кѣнигѣуи*, *сѣра*). Доколку пак е потврдена паралелна употреба на двете варијанти, постарата по правило е почеста. Во некои случаи може да се открие посебна мотивација за употребата на подновените варијанти. Така на пр. воведувањето на варијантите *скиниѣ* и *кроѣѣ* е предизвикано од потребата на семантичко разликување на значењето ‘живеалиште, засолниште’ кое се изразува со помош на словенската лексема *кроѣѣ*, додека за термиолошкото значење ‘скинија на сведоштвото’ се користи грцизмот *скиниѣ*.

Релативно високиот степен на стабилноста на лексичката норма јасно потврдува дека варирањето на лексиката во Григоровичевиот паримејник очигледно има стари корени. Се работи за лексеми познати на поширок јужнословенски ареал кои се употребуваат и во делата на авторите што дејствувале во рамките на Охридската школа, вклучувајќи го и Климент Охридски. Оваа ситуација, која не е карактеристична само за паримејните текстови туку пошироко, документира постоење на размена на културни вредности и меѓусебни контакти на различни литературни и културни средновековни центри.

Како што ќе видиме натаму, архаичниот лексички слој при натамошниот развој на паримејникот, одн. при оформувањето на неговите нови структурни типови, делумно се изместува.

5.2. Нов структурен тип репрезентира Лобковскиот паримејник кој припаѓа кон помладата јужнословенска група ревидирани текстови. При оформувањето на овој тип е искористен постоечкиот стар словенски превод кој при оваа прилика е подложен на ревизија и на јазично ниво. Покрај ракописната традиција поврзана со јужнословенска средина во обликувањето на Лобковскиот паримејник има удел и руската ракописна традиција, за што сведочи и присутност на лесно уочливи русизми. Сепак, слојот подновувања поврзан со преславските лексички норми и типичен за руските текстови во Лобковскиот паримејник е вклучен на сосема друг начин, со недоследност и честа огра-

ниченост само на одделни читања (Рибарова 1997). Подновените варијанти се употребуваат во симбиоза со добро застапениот архаичен слој на лексиката. Така на пр. од познатите стари варијанти во Лобковскиот паримејник се употребуваат алкати – постити са, ближњини – искрѣнини, областъ – властъ, пастѣрь – пастоуѣхъ, пещаль – скрѣзь, присно – вѣинѣ, сѣборѣ – сѣнѣмѣ, сѣнѣмище, но од друга страна не се ретки случаи кога се чува само постарата варијанта, на пр. само двѣри, животѣ, мѣито, прѣпрѣдѣнѣ, сѣвѣдѣтель и др. Постарата варијанта се чува дури и на одделни места каде што Григоровичевиот паримејник има подновување, на пр. кѣнижѣникѣ Nu 11:16 за разлика од кѣнигѣуни во Григ или нафта Dn3:46 кое Григоровичевиот паримејник го преведува со сѣра.

Покрај слојот на постарите подновувања, кој претставува одраз на познавањето на постарите охридски така и преславски лексички норми, лексиката на Лобковскиот паримејник одразува и натамошни промени. При новото редигирање на старозаветните текстови доаѓа до израз влијанието на т.н. симеоновски или коментираниот превод кој претставува нова редакција на текстот и се поврзува со книжевната дејност во времето а на бугарскиот цар Симеон. Овој превод очигледно располагал со висока авторитетност, бидејќи неговото познавање и влијание врз новото оформување на текстовите е општо проширено и се чувствува дури и во хрватскоглаголските извори (Рибарова 1987: 126–129). Во Лобковскиот паримејник со него можат да се поврзуваат не само одделни нови лексички варијанти кои им се приклучуваат на пошироко распространетите постари, на пр. кѣща Is1:8 (м. хѣзѣница во Григ) за скѣнѣ (но не и кроѣ познато од постарите стсл. текстови) како превод на скѣнѣ, или употребата на протобугаризмот коѣмиръ еѣδωλον Ez36:25 на местото од идолѣ во Григоровичевиот паримејник, туку и вклучување на цели читања кои му припаѓаат на новиот симеоновски коментиран превод. Таков е на пр. случајот со 3 паримија на месопуст од пророкот Јоел (Lobk 169v)². Меѓутоа, стиховите што се застапени во составот на читањето во сабота по Педесетница (Lobk 144v) ја чуваат старата верзија идентична со Григоровичевиот паримејник.

Сето тоа јасно укажува на несистематичност на извршените редакторски промени и на изразито хетерогена структура на лексиката на овој паримеен текст во кој коегзистираат неколку слоја на старосло-

² Тоа добро може да се види преку споредба со изданијата на коментираниот превод (Туницки 1918, Златанова 1998).

венската лексика: покрај архаизмите и старите лексичко-текстолошки варијанти, се среќаваат и радикални подновувања од различно потекло.

6. Паримните во триодите Орбелски и Хлудов се надоврзуваат на архаичната основа на преводот за што сведочи и присутност на стари лексички варијанти вклучувајќи моравизми што не се сочувале во паримејниот превод (на пр. *намѣстїе κληρονομία* Gn31:14 Orb, *нерода ἁτιμία* Pr18:3 Hlud)³. Во класификацијата на паримејните читања, тие припаѓаат кон јужнословенската група, исто како Лобковскиот паримејник, со едновременно одразените вкрстувања со архетипот на руската група традиционално репрезентирана со рус.-цсл. Захариев паримејник.

Добро се уочливи и траги од ревизија според грчкиот текст, иако несистематска. На пр. партиципот *συνεξευμένος* во Григоровичевиот паримејник е преведен со архаичниот прилог митжсь⁴ (Ez1:23). Во Лобковскиот паримејник овој прилог е испуштен, веројатно поради неразбирање на текстот, додека во Орбелскиот триод постои буквален превод според гр.: *сзпраженз ptc.-adj*. Друг пример бележиме кај сложената придавка *σκληροπρόσωπος* Ez2:4, која во текстовите на Григоровичевиот и Лобковскиот паримејник е преведена со помош на придавката жестокз, додека во Орбелскиот триод, а во коруптела и во Хлудовиот, по углед на грчкиот е преправена во сложенката жестоликз. Слични примери во триодите има повеќе (Рибарова 1993). Грчкото влијание доаѓа до израз и преку употреба на невообичаени и очигледно пригодни грцизми во двата текста: *врахионз βραχίων* Job38:15, стилз *στήλη* Gn31:13 чии вообичаени словенски еквиваленти се *мзшыца* и *стлзпз* (Рибарова 2009а: 163).

Според односот кон лексичките норми триодните паримии манифестираат поголема отвореност за прифаќање на новите состојби во писмениот јазик. Присутни се бројни нови зборообразувачки и лексички варијанти кои најчесто претставуваат карактеристично обележје на секој одделен текст. Вкупно евидентиравме над 200 места на кои текстовите Орб и Хлуд се разликуваат од паримејниците. Меѓу нив можат да се издвојат неколку слоја подновувања кои делумно претста-

³ За присутност на архаичната лексика во триодните паримии подетално в. Рибарова 1993, 2005, сп. и Русек 1969:150–156, 1980:37–41.

⁴ Сп. ESJS 8:479 (*mitě*).

вуваат постари преславизми, делумно подновувања познати и во коментираниот превод на старозаветните книги, делумно русизми и делумно се работи за подновувања на дијалектна основа.⁵

Ограниченоста на бројот на заедничките подновувања во текстовите од Орбелскиот и Хлудовиот триод покажува на самостоен понов развојот на двата текста во кои дошле до израз различни влијанија.

7. Паримииите од Ваташкиот минеј репрезентираат сосема нова редакција на паримејниот текст со карактеристични лексички подновувања како и присутност на промени на зборообразувачко и синтаксичко ниво како резултат на стремежот за поголемо систематско доближување до грчкиот текст. Појава на оваа редакција се поврзува со дејноста на атоските книжевници во почетокот на XIV век.⁶

Повеќеслојната структура на лексичкиот фонд на паримејните читања во Ваташкиот минеј нагледно ја илустрира споредбата на употребените варијантни средства, меѓу кои покрај постариот слој на лексиката се наоѓаат како познатите постари преславски варијанти така и најновиот слој иновации карактеристични за атоската редакција. Меѓу изразити иновации карактеристични за новата редакција на текстот спаѓа на пр. лексемата *инородџџь ἄλλογενής* Is61:5 наспрема *иноплемењикъ Grig Lobk Hlud*, *иноплемењникъ Orb*. Покрај постарите варијанти *елен* – масло се употребува и *тоџкз*, покрај ограничената застапеност на *иереи* често се употребува *сващеньникъ* – сватителъ – свашенъ. Иако се работи за добро потврдени лексеми познати и од постарите текстови (SJS IV: 40, 46, 47), тие не се употребуваат во стариот превод на псалтирот и паримејникот. Тие се активираат дури во новата редакција на библиските текстови, за која стануваат типични.

За новите сфаќања на лексичката норма сведочи и фактот дека старите и новите варијанти можат да се сретнат една до друга, дури во рамките на еден библиски стих, на пр. Ex40:10 и *ωσκῶτιши жрътвеникъ* и *воудѣтѣ ѡлтарьъ* *свѣто свѣтихъ* додека во Лобковскиот паримејник на двете места се употребува само *ѡлтарьъ*.

⁵ На пр. употреба на лексемата *срѣдѣѣ* со значење ‘стомак, желудник’ во Хлуд (Ex12:9) наспрема *жѣрѣѣ* во Григ Лобк Орб (Rusek 1969, Рибарова 2005: 67).

⁶ За застапеноста на атоската редакција во паримејникот и за нејзините карактеристични јазични особености, в. Пичхадзе (1991) и Алексеев (1999: 187–188).

Некои од варијантите во текстот се употребуваат доследно, на пр. само поновото *власть*, *мъзда*, *пещера*, *ратъ*, *седмици* и едновременно само постарото *вѣнѣ*, *вѣна*, *ради*, *стоуденьць*, *свѣдѣтельство*, *свѣдѣтельствовати*, *сѣньмъ*, *тѣкъмо*, *хъждождество*, *ѹрѣво*, *шоѹи*, *шоѹица*.

Изразита застапеност на подновената лексика, меѓутоа, сè уште не значи и нејзина исклучива присутност.

Можеме да наведеме и примери за активирање на некои стари лексеми кои од различни причини стануваат составен дел од новите сфаќања за лексичките норми. Очигледно е на пр. дека изразот *катапетазма цркѣвѣнаѣ* станал вообичаен во контекстите кои се надоврзуваат на соодветните стихови од евангелието (Mt 27:51, Mc 15:38, L 23:45) што можело да има удел во активирањето на оваа лексема која во Втш фигурира во стихот Ex 40:5. Покрај неа во стихот Ex 40:3 се употребува поновиот превод *запона*. Грцизмот *катапетазма* обично се смета за составен дел од најстариот лексички слој на стсл. јазик поради неговата потврденост во стсл. евангелија во кои тој се употребува паралелно со преводот *опона* (Jagić 1913: 310–311). Само овој превод, односно *опона*, е употребен во Лобковскиот паримејник (Ex 40:3.5).

Анализата на целокупниот репертоар на варијантните средства (Рибарова 2009) документа познавање и употреба на широк репертоар на лексичките средства посредувани како преку традициите на Охридската школа, така и на Преславската школа, покрај средствата карактеристични за новата атоска редакција на библискиот текст, така што во заемна симбиоза покрај себе коегзистираат варијанти што припаѓаат кон различни слоеви на лексиката и по своето потекло се поврзани со дејноста на разни литературни центри.

8. Можеме да заклучиме дека развојните процеси уочливи во лексиката на црковнословенската писменост искажуваат јасно изразениот стремеж кон збогатување на изразните потенцијали на писмениот јазик и задоволување на барањата што се поставуваат пред овој јазик. Од најстарото време тоа е усогласување на формата со содржината што е формулирано уште во самите почетоци на словенската писменост во Македонското кирилско ливче.

За лексичката норма е карактеристична нејзината адаптабилност, динамичност и отвореност. Од овие нејзини особености произлегуваат и промени што ги претрпува нормата и што го обележуваат нејзиниот развој.

- Рибарова 2005: Рибарова З., *Кирилотеодиевскиот ѱаримејник во македонската ракописна традиција*. In: Јазикот на македонските црковнословенски текстови. МАНУ Скопје 2005, 57–73
- Рибарова 2005а: Рибарова З., *Прашање за локацијата на Григоровичевиот ѱаримејник во свештената на ортографско-фонолошките особености*. In: Јазикот на македонските црковнословенски текстови. МАНУ Скопје 2005, 145–154
- Рибарова 2009: Ribarova Z., *Poznámky k slovní zásobě parimejních čtení z Vatašské mineje*, Slavia 78, Praha 2009, 447–453
- Рибарова 2009а: Рибарова З., *Паримејна лексика во македонскиот црковнословенски речник*. In: Палеословенистички студии. Посебни издања, кн. 63, ИМЈ Скопје 2009, 153–168
- Рибарова – Хауптова 1998: Рибарова З. – Хауптова З., *Григоровичев ѱаримејник I. Тексти со криптички апарати*. МАНУ Скопје 1998
- Русек 1969: Русек Ј., *Из лексиката на среднобългарските триоди*. ИИБЕ 17, София 1969, 149–180
- Русек 1980: Русек Ј., *Старозаветните части в триода и значението им за реконструкцијата на првоначалниот превод на паримејника*. ГСУ 74 (3), 1980, 37–41
- Туницки 1918: Туницки Н. Л., *Книги XII малых пророков в древнеславянском переводе. I. Книги Осии, Иоуля, Амоса, Абдия и Ионы*. Сергиев Посад 1918
- Хавлова 1992: Havlová E., *K sémantickému vývoji slov. věků*. Slavia 61, 1992, 467–472 (=Phiolologia Slavica in honorem Francisci Venceslai Mareš septuagenario)
- ECJC: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Havlová E., Erhart A.), св. 1–16: *a–trъstъ*. Academia Praha 1989→
- РЦЈМ: *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. I том. Вовед. а – бѣдѣши. (Ред. Рибарова З.), ИМЈ Скопје 2006; II том, св. 8–11, Скопје 2008 →
- CJC: *Slovník jazyka staroslověnského I–IV*. (Red. Kurz J., Hauptová Z.). Praha 1966–1997

Zdenka RIBAROVA

DEVELOPMENTAL TRENDS IN THE LEXIS OF MACEDONIAN CHURCH SLAVONIC TEXTS

Summary

In the lexis of the Macedonian Church Slavonic texts it is possible to follow easily the continuity of the old traditions of the Cyrillo-Methodian work, especially

the traditions respected within the Ohrid literary school. On the other hand, the Macedonian literacy did not develop in isolation, on the contrary it accepted and further developed the tendencies which were characteristic for the development of the Church Slavonic literacy as a whole.

The lexical norm was characterized by adaptability, dynamics and openness. These features contributed to the alterations of the norm and marked its development. In addition the process of gradual losing of the primeval regional marking of certain lexemes and their semantic or stylistic differentiation is noticeable as well.

The alterations related to the lexical norm are illustrated with examples from the development of the prophetologion lexis which were studied and excerpted for the *Dictionary of the Macedonian Recension of Church Slavonic*. Among them there are three basic types of liturgical books which are inseparably connected to the history of prophetologion translation: prophetologion, triodion with paremeis and menologion with paremeis. They make it possible to follow the development of this genre commencing with the oldest Great Moravian recension through the revised South Slavonic one to the latest Athos recension.

Илија ЧАШУЛЕ

СИСТЕМОТ НА ИНФИНИТНИ ГЛАГОЛСКИ ФОРМИ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО БУГАРСКИОТ ЈАЗИК

1. Вовед

Бугарскиот и македонскиот јазик пројавуваат заеднички развој во нивните глаголски системи како резултат на процеси на јазична конвергенција во рамките на Балканскиот јазичен сојуз. Во исто време тие покажуваат и многу важни дивергентни одлики од системски карактер. Наша цел е да дадеме во оваа статија преглед на нивните инфинитни глаголски потсистеми по однос на балканските процеси што се дејствени во обата јазика.

Претходни студии ја имаат утврдено суштествено различната структурна и функционална позиција на инфинитните облици во двата јазика. Џозеф (Joseph 1983: 113–114) одбележа дека, згора на фундаментални критериуми како необележаноста за лице и неучествувањето во согласување со субјектот на дел-реченицата, инфинитните форми во македонскиот јазик се разликуваат од финитните по разместувањето на клитиките – клитиките се прикрепуваат од левата страна на финитните форми (а не на инфинитните форми). Тој убедливо докажува дека македонскиот јазик сè уште ги разграничува финитните од инфинитните форми во својот глаголски систем, како на морфолошка така и на синтаксичка основа (како во новогрчкиот) и ја спротивставува оваа позиција со бугарскиот јазик, каде што освен неубедливи опозиции направени врз основа на морфологијата, нема други критериуми што би поддржале една вистинска финитна/инфинитна дистинкција. Морфолошките опозиции одбележани од Џозеф губат во значење кога ќе земеме предвид дека глаголскиот прилог на *-a /-eјќи* (во бугарската терминологија *деепричастие*) е скорешна (од 19 век) заемка од македонскиот дијасистем во бугарскиот стандард, како што укажуваат и самите бу-

гарски лингвисти (види 4.). На тој начин, само ограничените траги од инфинитивот преостануваат во морфолошка опозиција наспроти другите глаголски форми во бугарскиот, што му дава поголема тежина на заклучокот на Џозеф дека бугарскиот јазик сосема ја изгубил финитната/инфинитната дистинкција и „оди во правец на немање на инфинитноста како клучна категорија во глаголскиот систем“ (Joseph 1983: 130–131).

Под знак на прашалник е дали бугарскиот јазик е „понапреднат“ од другите балкански јазици со губењето на инфинитната дистинкција, како што сугерира Џозеф. Јас би сакал да укажам дека бугарскиот во оваа смисла, всушност, е конзервативен, или пасивен, бидејќи го има загубено инфинитивот (но не сосема, т.е. се чува во некои функционално релевантни конструкции) но не ги преструктурирал инфинитните облици, ниту, пак, ги раширил нивните глаголски одлики. Тоа би можело да значи дека на одредена етапа од својот развој бугарскиот престанал да биде во состојба на јазичен контакт или во врска со таков, додека македонскиот останал во интензивен контакт со албанскиот, ароманскиот и новогрчкиот, следејќи ја истата линија на реструктурирање или ново толкување на системот на инфинитни форми.

Имајќи ја предвид оваа категоријална рамка и системска поставеност, ќе го контрастираме функционирањето на формите што се означени како инфинитни во бугарскиот и македонскиот јазик. Ќе се обидеме да го трасираме правецот на развој на двата јазика и ќе ја дискутираме каузацијата зад значителната дивергенција на двата система.

2. Загубата на инфинитивот

Загубата на инфинитивот, еден од најзначајните балканистички процеси за кој има опширна литература, (в. на пример кај Илиевски 1988), е завршена во македонскиот јазик, каде што тој се заменува од конструкции со функторот *да* + сегашното време на глаголот и со некои конструкции со глаголски именки (види го 5.). Освен некои ретки дијалектни примери и форми од 19 век (особено во заповедниот начин, в. кај Конески 1965: 151–152), нема преживеани траги од оваа форма во стандардниот македонски јазик и општо во целиот дијасистем. Додека механизмот на заменување на инфинитивот со финитни форми е ист во бугарскиот јазик, во стандардниот јазик има усечен инфинитив, главно во употреба со модалните глаголи, на пр. *не мога каза*, во одречните императивни конструкции и во архаични конструкции со идното време (*Грамајтика* 1983: 385–386). Иако употребата на овие остатоци од инфинитивот е ограничена и не е од системски карак-

тер, тие покажуваат дека бугарскиот јазик не бил толку радикален во загубата на инфинитивот како македонскиот јазик. (За подробна дискусија и аргументација види кај Џозеф (Joseph 1983: 101–131). Во оваа „недокрајна“ загуба на инфинитивот, бугарскиот јазик е паралелен на развојот во новогрчкиот и романскиот, додека македонскиот е поблизок до ароманскиот – во албанскиот имаме различна појава каде што конструкциите со глаголската именка се реструктурирани, процес кој е опишан како „вторична инфинитивизација“ (Габински – Габинский 1967).

Историски, загубата на инфинитивот означува развој кон прецизност или истакнување во дискурсот (слично на процесите на удвојување на објектот, хипердетерминацијата, појавата на категорија прекажаност, т.е. статус) со тоа што се дава појаснување или двојна определеност на агентот на дејството.

Додека конструкциите што го заменуваат инфинитивот ѝ даваат повисока редувантност и прецизност на реченицата, инфинитните форми претставуваат поедноставување и кондензација на дискурсот, во смисла на тоа дека агенсот или не е е искажан или е проектиран од финитниот облик. Секвенции од поедноставени, безфлексивни глаголски форми, необележани по лице се карактеристични за т.н. „меѓујазик“ (interlanguage), говор со странци (foreigner talk) или контактни јазици во процесот на креолизација. Се чини дека во случаите на глаголскиот прилог или глаголската именка во македонскиот јазик имаме процес што оди во спротивна насока по однос на загубата на инфинитивот – се појавува тенденција да се употребуваат облици необележани по лице во традиционално финитни контексти (особено во т.н. апсолутни конструкции, в. 4 и 5.) главно како резултат на контакт со ароманскиот и албанскиот.

Бидејќи македонскиот јазик бил во централната иновациска област на Балканскиот јазичен сојуз, тој бил најрадикален во загубата на инфинитивот, и отишол потаму да ги реструктурира другите инфинитни форми во правец на герундивизација и секундарна „инфинитивизација“. Од друга страна, со оглед на тоа дека бугарскиот јазик како и во други процеси (на пр. удвојувањето на објектот, в. Чашуле 1997) се нашол во вториот или дури третиот бран на распространување на овие балканизми, тој ставил ограничувања врз глаголските одлики на инфинитните форми и ја реактивирал нивната придавска (атрибутивна) употреба.

Како што ќе видиме понатаму, ова „заостанување“ во развојот на балканизмите било заслужно за сосема поинаквата насока во која се

развивал инфинитниот систем на бугарскиот јазик наспроти македонскиот инфинитен систем.

3. Партиципите

Македонскиот јазик има претрпено радикално упростување и преразместување на своите партиципни облици. (За поподробен преглед и контрастивна анализа на македонскиот и бугарскиот партиципен систем, види кај Димитрова-Шмигер 1995. За споредбена анализа на партиципите на презентот во бугарскиот, македонскиот, српскиот и хрватскиот, види кај Корубин 1979).

Во македонскиот јазик нема траги од партиципна употреба во обликот што го продолжува активниот партицип на презентот. Тој е трансформиран во герунд, т.е. во македонската терминологија во глаголски прилог (в. 4.). Бугарскиот стандарден јазик, преку руско и староцрковнословенско влијание, го реактуализирал активниот партицип на презентот (на пр. „*читаашѝ*“ – ‘тој што чита’) и го вклучил во рамките на својата глаголска инфинитна парадигма. Тој се изведува според карактеристиките на говорниот јазик (в. кај Теодоров-Балан 1958: 361). Продуктивен е главно во формалните функционални стилови, и додека некои бугарски нормативисти препорачуваат негова умерена употреба (Стојанов – Стојанов 1980: 424), други (*Грамаѝика* 1983: 376) укажуваат на поголема распространетост на овие облици во говорниот јазик во последниве неколку децении.

Општо земено, бугарските конструкции со активниот партицип на презентот се изразуваат во македонскиот јазик со релативни реченици: буг. *ѝадаѝиѝе ѕвезди*, мак. *ѕвездиѝе ѝиѝо ѝаѝаа(ѝи)*. Во македонскиот јазик има тенденција да се употребуваат атрибутивно придавските облици на *-чки* (наспоредно со некои од функциите на бугарскиот активен партицип на презентот), на пр. мак. *леѝачка чиниѝа* – буг. *летяѝа чиниѝа* (в. кај Димитрова-Шмигер 1995: 362) како дел од стремежот кон синтаксичка кондензација, особено во формален дискурс, но овие облици немаат систематски карактер.

Пасивниот партицип на презентот (старословенскиот *-мѝ* партицип) е сведен на две архаични форми во македонскиот јазик кои денес функционираат само како придавки (*ѝиѝѝом* и *лаѝом*) и не се асоцираат ниту со партиципна ниту ни со глаголска форма. Употребата на некои *-м* форми во стандардниот јазик се смета за туѓа во системот и тие се појавуваат многу ретко само во литературниот дискурс (во примери како *немислим*) под влијание на рускиот и можеби и бугарскиот. Во бугарскиот, пасивниот партицип на презентот е исто така ограни-

чен, но е несразмерно попродуктивен отколку во македонскиот. Споредувајќи ги формите наведени во обратните речници (за бугарскиот Андрейчин 1975: 366/369, за македонскиот Миличиќ 1967: 233), дознаваме дека македонскиот има само 9 такви форми наспроти 245 форми во бугарскиот. Споредете ги на пример бугарските форми како *управляем, обработваем, неправим* и многу други, што не се можни во македонскиот (во некои случаи во македонскиот би имале деривации со *-лив – обработил, неправил*). Во бугарскиот овие облици се употребуваат со модално значење и заедно со облиците со вистинска пасивна употреба, тие покажуваат дека овој партицип, иако ограничен, е сè уште функционален во овој јазик.

Историскиот старословенски активен партицип I на претеритот е во основа изгубен во обата јазика, со тоа што бугарскиот има поширок репертоар. Додека во македонскиот има само еден пример – *бивши*, во бугарскиот покрај овој заеднички архаичен остаток има и уште некои форми како супстантивизираниите *поси́радаши, печеливши* кои се сметаат за архаизми и чијашто употреба не се препорачува во стандардниот јазик (Стојанов – Стојанов 1980: 426–427).

Додека пасивниот партицип на презентот и активниот партицип I на претеритот се во суштина останки во двата јазика, уште еднаш бугарскиот покажува склоност да ги сочува овие партиципни форми во поголем степен, додека тие во македонскиот јазик биле сосема елиминирани.

Активниот партицип на претеритот II, т.е. *л*-формата не е веќе инфинитна форма во македонскиот јазик, не само затоа што клитиките се разместуваат од левата страна, како кај сите други финитни форми, туку бидејќи самата по себе се сфаќа како обележана по лице (се јавува независно како форма за 3. лице еднина и множина во минатите неопределени времиња). Употребата на *л*-формата е поограничена одошто во бугарскиот каде што функционира во поголема разновидност на темпорални и модални перифрастични конструкции, и е продуктивна во атрибутивна употреба (види ја подробната анализа кај Тополињска (1996) која вклучува и посебна македонско-бугарска контрастивна студија на *participium praeteriti activi II*, т.е. *л*-формата). Како што покажува Тополињска (1996: 61), чувањето на аористот од несвршени глаголи во бугарскиот јазик, што е словенски архаизам, наспроти неговата маргинализација во македонскиот јазик, исто така, било заслужно за функционалното разгранување на бугарскиот *л*-партицип, а што придонесло кон различната дистрибуција на формите. Додека треба да се прифати дека атрибутивната употреба на *л*-формата е резултат на све-

сен избор на кодификаторите, системската причина за овој развој е дека со оглед на тоа дека инфинитниот систем бил разградуван и не отишол во правец на актуализација на глаголските одлики на инфинитните форми, бил многу поотворен за реактивизацијата на придавската употреба на партиципите.

Додека бугарскиот ги има проширено функциите на својот *л*-партицип, македонскиот јазик ја трансформирал и развил својата глаголска придавка на *-н* / *-ӣ*. Познато е дека има македонски дијалекти во југозападниот крај од дијасистемот што речиси во целост ја изгубиле *л*-формата (костурскиот и корчанскиот дијалект) или ја употребуваат во ограничени контексти (на пр. во адмиративни конструкции во корчанскиот, в. Видоески 1993: 46/47 и посебно анализата кај Тополињска 1995: 205–212, 245–252). Овие дијалекти покажуваат екстремна состојба – тие развиле нова парадигма на сложени глаголски времиња со помошниот глагол *има* кои сосема ги заместиле перфектните форми со *л*-партиципот, како резултат на радикален процес на балканизација.

Тоа значи дека во овие дијалекти во жариштето на балканизациските процеси системот на инфинитните форми бил во основа сведен на една форма – *-н* / *-ӣ* партиципот (ако земеме предвид дека глаголската именка е историски дериватив на *-н* / *-ӣ* партиципот). Редукцијата на партиципниот систем на една форма е исто така карактеристично за балканските несловенски јазици и македонскиот систем ја следел истата линија на поедноставување и трансформација (в. ја дискусијата кај Велковска 1994). Згора на тоа, на македонската територија има дијалекти (на пр. охридско-преспанската дијалектна група, делови од битолско-леринската група, в. кај Маленко 1994: 80), што уште повеќе го развиваат овој процес на поедноставување на инфинитниот глаголски потсистем со тоа што го изгубиле целосно глаголскиот прилог и тој се заменува или со финитни форми или почесто со конструкции со глаголска именка.

Македонскиот и бугарскиот јазик се разликуваат значително во врска со *-н* / *-ӣ* партиципот. Во македонскиот оваа глаголска придавка го пројавува, имено, многу карактеристичното разложување на категоријалните граници во рамките на Балканскиот јазичен сојуз – во овој случај меѓу преодните и непреодните глаголи (види кај Цивјан (Цивьян 1979: 207–209) и Усикова (1973: 258–260); за механизмите на транзитивизација на појдовни непреодни глаголи во македонскиот јазик, види кај Спасов (1981). На пример, македонските облици од непреодни глаголи, како *иадна̄ӣ*, *дојден*, *умрен* ги нема во другите словенски јазици – во бугарскиот на пример, *л*-формите се употребуваат во таа функција

(на пр. *паднал* ‘паднал’ но исто и ‘паднат’). Македонскиот партицип не е веќе само пасивен облик, затоа што може да биде образуван и од непреодни и од преодни глаголи и според тоа може да означува активно значење. Тоа е веројатно главната причина за губењето на *л*-формата во најбалканизираните македонски дијалекти. Добивајќи активно значење, *-н/-и* формата ги презела некои (во некои говори сите) од функциите на минатиот активен партицип II. Македонскиот јазик го обопштил обликот за среден род, што со тоа станува необележан по род и број (на пр. од *оди* имаме *одено* во перифрастични конструкции со глаголот *има*, како *имам одено*) за да развие цела парадигма на резултативни глаголки времиња, кои се имаат проширено брзо од жариштето во југозападните говори и преку литературниот јазик во голем дел од дијалектни области. Споредете ја продуктивноста на следните парадигми:

- (1) *имам одено* – сегашен перфект
- имав одено* – минат перфект
- сум имал одено* – минат неопределен перфект
- ќе имам одено* – иден перфект
- ќе имав одено* – иден минат перфект
- ќе сум имал одено* – иден прекажан перфект

(За анализа и дискусија, види кај Фридман (Friedman 1977). Терминологијата за означување на овие форми не е стандардизирана. Тие општо се нарекуваат резултативни или *има*-перфект конструкции.)

Македонскиот, исто така, употребува форми од преодни глаголи со активно значење со глаголот *сум*.

Можеме да кажеме дека партиципните потсистеми на бугарскиот и македонскиот почнале од заеднички процес на поедноставување и разложување на старословенските партиципи, но подоцна пошле во спротивни правци. Бугарскиот ја ставил *л*-формата во средиштето на својот глаголки систем, особено во сложените времиња и истовремено ја запазил нејзината атрибутивна употреба. Губењето на глаголските одлики на партиципите и чувањето без поголеми промени на старословенскиот *-н/-и* партицип ги запазиле во суштина основните стари системски корелации (минат насп. сегашен; активен насп. пасивен), но во редуциран опсег. Обновувањето на сегашниот активен партицип во атрибутивна употреба и склоноста да се позајмуваат и рашируваат неговите форми од рускиот и староцрковнословенскиот имале основа, имено, поради ова потиснување на глаголските одлики и немањето системска финитна-инфинитна спротивставеност.

Македонскиот јазик, од друга страна, ја ставил глаголската придавка на *-н/-ӣ* во срцевината на својот „партиципен“ систем и развил сложена резултативна парадигма на глаголски времиња. Всушност, таа е единствената форма во македонскиот јазик која ги исполнува традиционалните функции на еден партицип. Додека *л*-формата е централна во бугарскиот инфинитен систем (посебно во образувањето на сложени времиња), во македонскиот не е повеќе инфинитна форма и во дијасистемот станала помалку важна (во западните централни дијалекти), периферна или се изгубила (во југозападните говори). Историскиот сегашен активен партицип станал герунд, и освен *-н/-ӣ* глаголската придавка, ниту една друга инфинитна форма не може да се употреби со атрибутивна функција. Во крајна линија, македонскиот јазик ги истакнал глаголските одлики на инфинитните форми.

Различната терминологија што ја користат македонските и бугарските лингвисти, исто така, ја одразува дивергенцијата во функцијата и употребата на партиципите меѓу обата јазика. Во неговиот опис и анализа на македонските „безлични“ или инфинитни форми, Конески (1967) одбира оригинални термини што имено ги истакнуваат *џлаџолскӣӣе* одлики на овие форми – *џлаџолскӣ ӣрилоџ*, *џлаџолска именка*, *џлаџолска л-форма*, *џлаџолска ӣридавка* и одбегнува каква годе сооднесеност со партиципи или со активната и пасивната дијатетичка дистинкција. Од друга страна, не се должи само на традицијата тоа што бугарските автори доследно го употребуваат терминот *ӣричасӣӣе* (партицип) и ги вклучуваат традиционалните сопоставувања (сегашност наспр. минатост, активност наспр. пасивност) за овие форми, во спротивставеност на македонската терминологија. Тоа е посредно одбележување на конзервативната природа на бугарскиот инфинитен постсистем.

4. Герундот

Како што укажавме погоре, герундот (буг. *дееӣричасӣӣе*, мак. *џлаџолскӣ ӣрилоџ*) иако е историски продолжувач на сегашниот активен партицип, од синхрониска перспектива треба да се разгледува надвор од партиципниот систем. Тоа е облик карактеристичен за македонскиот, позајмен во бугарскиот јазик во 19 век. Видете го, на пример, гледиштето на Станков (1979: 11) дека воспоставувањето на герундот во бугарскиот јазик се должи во голем степен на Рајко Жинзифов, македонскиот преродбеник и писател, чијшто роден велешки говор им припаѓа на западните централни македонски говори. Цојнска (Цойнска) (1979: 111) укажува дека македонскиот автор од почетокот на 19 век

Јоаким Крчовски, кој пишува на народен македонски јазик, е првиот автор кој ги користи говорните форми на герундот). Обликот *-ajќи* ги пројавува типичните македонски фонолошки промени (мак. /к/ наспр. буг. /št/) и е карактеристичен за македонските дијалекти (исто и во варијантите *-ajќим*, *-јќум*, *-аќе*; *-аешчем*, *-ичкум*, *-ничкум*, *-(ен)ичким*, *-ишћим* – види кај Видоески (1999: 243), Маленко (1994: 80) и Конески (1965: 181) и е особено продуктивен во македонскиот стандарден јазик. Дејанова (Дејанова 1977: 73) укажува дека изборот на македонскиот облик во бугарскиот стандард е обусловен од поголемиот степен на традиција во предослободителната книжевна практика, од неговата значителна виталност во западните дијалекти, но и од морфолошкиот облик што го изделува наспроти другите категоријални облици.

Од ова е јасно дека герундот е туѓ облик во бугарскиот инфинитен систем. Ова може да се види и од студијата на Дончева (1975), цит. кај Скатон (Scatton 1993: 231). Таа анализираше корпус од 15000 збора од еден руски роман преведен на бугарски и ги разгледала бугарските еквиваленти на руските герунди: од 107 руски герунди, само 15 биле преведени со герунди на бугарски. Ова покажува дека употребата на подредени реченици во герундски конструкции доминира во бугарскиот и укажува дека герундот во бугарскиот сè уште се третира како вештачка и туѓа форма. Скатон *ibid.* посочува дека „герундските групи се ограничени на формалното пишување и говор, но и таму се одбегнуваат“.

Функциите на бугарскиот герунд, исто така, се поограничени затоа што тој се користи само ако субјектот на двете дел-реченици (адвербијална подредена дел-реченица и главна реченица) е исти и дејството во двете дел-реченици е едновременно. Во македонскиот темпорални постериорни конструкции со различни субјекти се распространети во народниот јазик (особено во т.н. апсолутна употреба) како во овој пример од народните приказни собрани во 19 век од истакнатиот македонски преродбеник Марко Цепенков:

(3) Удруајќим со рака, и веднаш ја снемало мачката (МЦ V: 264)

Несимултаната употреба (постериорна или антериорна) е многу добро застапена во стандардниот јазик, и посебно обична кога глаголкиот прилог е изведен од итеративен глагол – во овој случај герундот е формално изведен од несвршен глагол, но означува свршен вид. Можеме да ја видиме оваа тенденција на употреба на итеративни глаголи во материјалите од Цепенков:

(4) Дојдуајќи [тие] до пол пат, се обспрнал назад пријателот на Илија (МЦ V: 261) (Агенсите се различни – глаголкиот прилог се

однесува на *Илија и ѝријаѿѿелойѿ*, додека во наредната финитна предикација агенсот е само *ѝријаѿѿелойѿ*).

Во стандардниот јазик овие конструкции се многу продуктивни (честопати и со каузално значење. На пример:

(5) Полетувајќи доцна авионот, патниците го испуштија наредниот лет.

Овие герундски конструкции се употребуваат во сите функционални стилови во стандардниот јазик и во говорните регистри, иако секвенци од неколку конструкции со глаголски прилог се покарактеристични за формалните функционални стилови. (За повеќе примери, види кај Шокларова-Љоровска 1990: 56–57, 84–86, 104–106.) Во некои конструкции (кога се означува придружна околност) глаголскиот прилог е во конкуренција со конструкции со глаголска именка:

(6) Си заминаа плачејќи. Си заминаа со плачење.

Треба да укажеме и на паралелизмот во апсолутните временски конструкции. Примерот (3) може да се изрази и со глаголска именка:

(6) Удирање со рака, веднаш ја снемало мачката.

Како што посочивме погоре, и покрај општата продуктивност на герундската форма во македонскиот дијасистем, има дијалекти каде што глаголскиот прилог сосема се губи. Овие дијалекти (во охридско-преспанската и битолско-леринската област) отишле еден чекор пона таму во реструктурирањето на македонскиот инфинитен потсистем. Се чини дека ова се должи на ароманско влијание, со оглед на тоа дека, имено, во овие области има интензивен македонско-аромански контакт. Марковиќ (1995) укажува на резултатите од таква контактна состојба во охридската област, каде што и македонскиот и ароманскиот дијалект го изгубиле глаголскиот прилог и отишле во правец на мошне продуктивна употреба на конструкции со глаголска именка која го заменила герундот. Овие македонски дијалекти ја покажуваат најрадикалната точка на балканизација кај инфинитните форми.

Општо земено, во својата продуктивна употреба на глаголскиот прилог, македонскиот јазик се развил спротивно на тенденциите во словенските јазици каде што овие форми или се поограничени или се во процес на губење (види кај Хоралек (Horálek 1992: 293). Како што обопштува Дејанова (Дејанова 1977: 79–80) нема перфективен герунд во бугарскиот, изгубен е во долнолужичкосрпскиот, а во рускиот, српскиот, хрватскиот, чешкиот, словачкиот и словенечкиот има само ограничена употреба во литературниот јазик. Имперфективниот герунд е во губење подоцна – изгубен е во словачкиот и чешкиот народен јазик и во источните српски дијалекти а во бугарскиот е облик позајмен од македонскиот.

Развојот и раширувањето на македонскиот глаголски прилог и во говорниот јазик и во формалните функционални стилови го изделува настрана од јужнословенскиот комплекс (со тоа што бугарскиот и мнозинството српски дијалекти го изгубиле герундот) и треба да се согледа како важен дел од балканското реструктурирање на неговиот инфинитен систем. Идни студии треба исто така да ги разгледаат герундивните конструкции заедно со развојот на хипотактичките системи. Ако имаме поограничен систем на хипотактички конструкции, тоа води кон запазување на герундивните форми (види кај Хоралек (Horálek 1992: 293–295).

5. Глаголската именка

Во македонскиот јазик, глаголската именка во суштина функционира како глаголска форма, како интегрален дел од глаголската инфинитна парадигма. Нејзиниот разраснат развој и преобразба е важна специфична одлика на македонскиот среди балканските јазици. Аргументите за да се обработува македонската глаголска именка како чисто глаголска категорија се (од Чашуле – Čašule 1988: 62–63): нејзината употреба во апсолутивна, автономна предикатска позиција; можностите за формална акомодација кон неа (како на субјектот, така и на директнот објект) со средства типични за финитните глаголски форми; општата деривациска можност од секоја глаголска основа; системската примена на трансформацијата на негацијата; со можност за искажување пасивна дијатеза; развојот на трансформациска можност за категоријата на повратност; широката употреба во целни и други конструкции во комплементација како на глаголски така и на именски форми (со предлогот *за*), употребата во структури на комплементација кон фазни глаголи и во перифраза со модални глаголи и изрази; специфичните функции на категоријата на определеноста и пројавувањето на аспектuallyно разликување на семантичко-синтаксичкото рамниште. (За поширока анализа и бројни примери на овие процеси, види кај Чашуле 1989.)

Како што видовме, загубата на инфинитивот поттикнала општо реструктурирање на инфинитните форми на македонскиот глагол. На тој начин, глаголската именка, преземајќи го во одредени контексти функционалниот товар на стариот инфинитив и развивајќи широк опсег на употреба во екстенционални и интенционални конструкции, добила ново множество на глаголски одлики и категории за да стане клучната инфинитна форма во македонскиот како во интелектуализираниот така и во разговорниот дискурс. Ова е уште еден пример на сис-

темската рамнотежа во јазикот. Иако инфинитивот бил заменет со *да*-конструкции, имало функции каде што облик необележан по време и лице станал потребен. Иако стариот инфинитив води потекло од глаголска или апстрактна глаголска именка, а тоа е случај во повеќето индоевропски јазици (в. Дистерхефт (Disterheft 1980), само условно можеме да го означиме новиот процес како вторична инфинитивизација, затоа што би било обопштување што не го објавува *новиоџи* категоријален произлез. Најдобро е да се согледува како реструктурирање на инфинитните облици на глаголот во правец на актуализирање на нивните глаголски одлики.

Додека во бугарскиот ги согледуваме некои од процесите назначени во македонскиот јазик (на пр. акомодација од глаголски тип, *за* – целни конструкции, системски деривациски можности) на општо рамниште, македонската глаголска именка се употребува во многу поширок опсег на конструкции, а некои од нив отсуствуваат или се во најдобар случај маргинални во бугарскиот јазик. Најинтересни се т.н. апсолутни временски конструкции каде што глаголската именка сама по себе е главната предикација, и каде што агенсот (субјектот) и директниот предмет имаат глаголски тип на акомодација, а кои отсуствуваат во бугарскиот. На пример:

(8) И тој, [едно] фаќање него за гуша и трескање од земја.
(Чашуле 1989: 93)

Во овој пример имаме хипотактична структура изразена со сложена предикатска низа без да се употреби ниту една финитна форма. Овие конструкции се многу продуктивни во западномакедонските говори, во говорниот јазик и во одредени писмени контексти. Паралелни структури наоѓаме во албанскиот и особено во ароманскиот јазик (Конески 1965: 158–159). За споредба меѓу македонската и ароманската глаголска именка, в. кај Настев (1982 [1974]).

Други балкански структури во македонскиот и ароманскиот што се развиле по пат на јазичен контакт се тие со предлогот *за* (Сандфелд (Sandfeld) 1930) со модално значење:

(9) Не сум за седење.
или во употреба со модални глаголи, како *џреба*:

(10) Треба многу учење.
или *има*, со модално деонтичко дебитативно значење:

(11) Имам за учење.
и во негативни конструкции со заповедно значење:

(12) Нема попуштање!
или со модалниот лексички глагол *бара*:

(13) Тоа бара засукување ракави и зафаќање со работа.

или во експресивни конструкции по однос на претходна информација, со предлогот *за*:

(14) За давање, дава.

Треба да се одбележат среде распространетите конструкции со предлози и многу продуктивните конструкции со предлогот *на*, со симултано временско значење:

(15) На излегување, Марија се расплака.

Цивјан (Цивъян 1979: 209), во нејзината анализа на основните одлики на синтаксичката структура на Балканскиот јазичен сојуз, укажува на виталноста на овие и други конструкции со глаголска именка во македонскиот јазик во спротивставеност со бугарскиот. Уште еднаш таа ја истакнува флексибилноста на границите меѓу одделни категории – во случајот на глаголската именка меѓу глаголот и именката, како посебна балканска одлика.

Повеќето од овие типични балкански конструкции во македонскиот јазик, бугарските зборуваачи ги отфрлаат или ги сметаат за маргинални. Иако бугарската глаголска именка на *-не* исто така пројавува глаголски одлики, граматичкиот опис на нејзините функции (Стојанов (Стојанов 1980: 434–436) укажува на облик со многу поограничен опсег. Советувајќи против прекумерната употреба на глаголските именки во стандардот, бугарските нормативисти се чини посредно укажуваат дека нејзината употреба во народниот јазик, во говорниот јазик и во разговорниот регистер е многу помала. Ран противник на употребата на глаголските именки во бугарскиот јазик бил Милетич (1894, цит. кај Бојациев (Бояджиев 1979: 181) и истакнатиот писател Иван Вазов прифатил дека во народниот јазик употребата на финитните облици е „полесна и поприродна“ (цит. во *ibid*). Во македонскиот, од друга страна, глаголската именка функционира еднакво добро и како динамизатор на говорен дискурс во дијалектите (за високата продуктивност на конструкциите со глаголски именки во народните приказни собрани од Марко Цепенков и Кузман Шапкарев во 19 век, види кај Чашуле 1982) и во литературниот јазик, како кондензирана инфинитна предикација во формалните функционални стилови на стандардниот јазик.

Одглаголските именки на *-ние* и во двата јазика не се од системски карактер. Во македонската граматика се користи терминот *одглаголска именка* насп. *глаголска именка*, и таа се сместува во именскиот деривациски систем. Во бугарската терминологија обете форми се покриваат со еден термин. Ако се раководиме според обратните

речници, во бугарскиот има околу 900 примери од овие одглаголски именки (Андрејчин (Андрейчин 1975: 141–149) а во македонскиот јазик околу 140 примери (Миличиќ 1967: 115–116) каде што се силно стилистички обележани. Ова одразува многу поголема продуктивност на формите на *-ние* во бугарскиот, веројатно како резултат на руско влијание и потрадиционалистичкиот пристап кон староцрковнословенскиот материјал, но исто така и поради намалувањето на глаголските одлики на глаголската именка воопшто. И во двата јазика ги нема овие облици во дијалектите. Овие одглаголски именки треба да се согледуваат како дел од именскиот деривациски систем заедно со другите *nomina actionis* поради нивното значење на резултат, последица или предметување на дејството, нивната ограничена продуктивност и нивните именски формални начини на акомодација. Обата јазика се движат во правец на заместување на формите со *-ние*, кои се сметаат за архаични, со други одглаголски именки. Оваа тенденција е поизразена во македонскиот јазик.

6. Заклучоци

Од претходната разработка се гледа дека има клучни разлики меѓу македонскиот и бугарскиот јазик кои укажуваат дека обата јазика отишле во спротивни насоки во развојот на нивните инфинитни глаголски системи.

Иако двата потсистема историски почнале во правец на упростоување на нивните инфинитни форми – со тоа што балканскиот процес на губење на инфинитивот бил главен сподвижник – бугарскиот јазик останал поконзервативен, додека македонскиот станал порадикален и поиновативен. Бугарскиот јазик ги изгубил некои од староцрковнословенските партиципи, а други ги поедноставил и ја изгубил сосема финитно-инфинитната морфосинтаксичка разликовност, но сепак ги сочувал некои од инфинитивните облици. Според тоа, останал на рамништето на примарните (во хронолошка смисла) балкански тенденции, без некои суштествени иновации во својот систем. Македонскиот, од друга страна, бил радикален во тие примарни тенденции на поедноставување на инфинитните глаголски форми и бил длабоко изменет поради својата централна балканска положба со тоа што развил цело ново множество од секундарни балкански процеси кои го преобразиле, пренасочиле и реструктурирале од корен неговиот инфинитен систем во правец на герундивизација и секундарна „инфинитивизација“.

Општите тенденции на развој на македонскиот инфинитен потсистем се: радикалното губење на инфинитивот; „оглаголувањето“

(вербализацијата) на инфинитните глаголски форми; поедноставувањето на партиципниот систем и губењето на атрибутивната употреба на партиципите (со исклучок на *-н/-ӣ* формата); поограничена употреба на *-л* формите; високата продуктивност на герундивните форми (т.е. герундивизираниот активен сегашен партицип); герундивизација и „инфинитивизација“ на глаголската именка; затемнувањето на категоријалните граници (меѓу преодни и непреодни облици, меѓу глаголот и именката); доминација на *-н/-ӣ* глаголската придавка и како резултат на ова, развој на нова глаголска парадигма со помошниот глагол *има*; јасни дистинкции на морфолошки и синтаксички план меѓу финитните и инфинитните облици.

Бугарскиот јазик, од друга страна: сочувал одредени остатоци од инфинитивот; ги стеснил глаголските одлики на инфинитните облици; не покажува стремеж кон герундивизација или инфинитивизација кај ниту една од глаголските форми а го позајмил герундот од македонскиот јазик; ја проширил употребата на *-л* формата; ја зацврстил атрибутивната употреба на сите партиципи; сочувал поактивна употреба на остатоците од сегашниот пасивен партицип; се одликува со поограничена употреба на глаголската именка; нема системска дистинкција меѓу инфинитните и финитните форми во својот систем и бил под поголемо влијание од рускиот и староцрковнословенскиот јазик.

Овој остар системски контраст се должи на тоа што процесите на промена се одвивале со побрзо темпо и напреднале многу подалеку во македонскиот наспрема бугарскиот главно како резултат на продолжителен јазичен контакт. Герундивизацијата на глаголскиот прилог на *-јки* и инфинитивизацијата на глаголската именка се случиле дури по радикалната загуба на инфинитивот и откако глаголскиот систем бил во позиција да го реструктурира, т.е. да го преизгради инфинитниот супсистем. Во бугарскиот помалку радикалната загуба на инфинитивот и запазувањето на партиципните форми без никакви поголеми категоријални промени поради елиминирањето на финитноста како дистинктивна категорија во рамките на системот ги нагласуваат именските/придавските одлики на овие форми, без пројавувањето на герундивизацијата и „вербализацијата“ карактеристична за македонскиот јазик. Се чини дека за македонскиот засилената и продолжителна контактна ситуација со балканските јазици (особено со ароманскиот, но, исто така, и со албанскиот и новогрчкиот) била решавачка во развојот на неговиот инфинитен систем.

Клучните фактори што влијаеле на дивергенцијата на инфинитните глаголски супсистеми кај балканските словенски јазици се секако

од системски карактер и се должат, во суштина, на позицијата на македонскиот јазик како средиштен балкански јазик во спротивставеност на бугарскиот како јазик во вториот круг или бран на балканизација – позиција што се потврдува со анализата на други балкански јазични појави.

БИБЛИОГРАФИЈА

Кирилица

- Андрейчин, Л. 1975. *Обратен речник на съвременния български език*. Софија: Българска академия на науките.
- Бояджиев, Тодор. 1979. Отглаголните съществителни в ранната проза на Иван Вазов. Во *Изследвания*: 175–182.
- Велковска, Снежана. 1994. Сум и има-конструкциите во светлината на Балканскиот јазичен сојуз, во *Македонскиџе*: 15–23.
- Видоески, Божидар. 1993. Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектната диференцијација на македонскиот јазик. Во *Реферати*: 33/55.
1999. *Дијалектџиџе на македонскиот јазик*. Том 3. пос. Формите на глаголскиот прилог, 243–249. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Втор научен собир на млади македонисти*. 1995. Скопје: Филолошки факултет, Универзитет „Кирил и Методиј“.
- Габинский, М. А. 1967. *Возникновение инфинитива как вторичный балканский языковой процесс (на материалах албанского языка)*. Ленинград: Наука.
- Грамматика на съвременния български език*. 1983. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Деянова, Мария. 1977. Към въпроса за развитието на деепричастието в славянските езици. Во *Закономерности*: 55–83.
- Димитрова-Шмигер, Нина. 1995. Партиципите во македонскиот и бугарскиот јазик. Во *Втор*: 359–371.
- Дончева, Лиляна. 1975. Наблюдения върху квантитативниот аспект на номинативните лични местоимения в руски и в български език. *Български език* 25, кн. I: 9–20 (цит. кај Скатон – Scatton 1993).
- Закономерности на развитието на славянските езици*. София: Българска академия на науките, Институт за български език.
- Изследвания из историята на българскиот книжовен език от миналиот век*. 1979. София: Българска академия на науките.
- Илиевски, Петар Хр. 1988. Загубата на инфинитивот во балканските јазици. Во: *Балканолошки лингвистички студии*. Посебни изданија, книга 14. Скопје: Институт за македонски јазик. 191–209.

- Конески, Блаже. 1967 [I–1952, II–1954]. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- 1965. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Кочо Рацин.
- Корубин, Благоја. 1979. Партиципите на презентот и јужнословенските литературни јазици (без словенечкиот). *Прилози на Одделението за лингвистика и литературна наука*. Македонска академија на науките и уметностите. IV. 2: 67–75.
- Македонскиот дијалект во Егејска Македонија*. 1994. Зборник на трудови од научен собир. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Маленко, Билјана. 1994. Глаголскиот прилог во југозападните македонски дијалекти. Во *Македонскиот*: 77–81.
- Марковиќ, Марјан. 1995. Кон губењето на глаголскиот прилог во македонскиот и ароманскиот охридски говор. Во *Втор*: 327–332.
- Милетич, Л. 1894. Един важен недостаток в нашия книжовен стил. *Български преглед*. Год. 1, кн. 2: 91–112 (цит. кај Бояджиев 1979: 181).
- Миличиќ, Владимир. *Обраќен речник на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Настев, Божидар. 1982 [1974]. За употребата на глаголската именка во македонскиот и ароманскиот јазик. *Прва научна дискусија*. Скопје: Семинар за македонски јазик, литература и култура.
- Реферати на македонскиот славистички за XI меѓународен славистички конгрес во Брајислава*. 1993. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите (Македонски славистички комитет).
- Спасов, Људмил. 1981. *Предността на глаголите во македонскиот јазик*. (необјавена докторска дисертација). Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.
- Станков, Валентин. 1979. За някои общи тенденции в езиковата практика на българските възрожденски книжовници. Во *Изследвания*: 7–13.
- Стоянов, Стоян. 1980. *Граматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство.
- Теодоров-Балан, А. 1958. *Нова българска граматика за всякого*. София: Българска академия на науките.
- Тополинска, Зузана. 1995. *Македонскиот дијалект во Егејска Македонија*. Книга прва – Синтакс (I дел). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- 1996. *Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација* (посебно стр. 39–63). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Усикова, Рина. 1973. Значения и употребление причастий в македонском литературном языке. *Балканское языкознание*. Москва: 257–282.
- Цепенков, Марко. 1989. *Македонски народни приказни*. (приредил Кирил Пенушлиски). Том 5. Скопје: Македонска книга.

- Цивьян, Татьяна. 1979. *Синтаксическая структура балканского языкового союза*. Москва: Наука.
- Цойнска, Ралица. 1979. Езикът на Йоаким Крчовски и изграждането на новобългарския книжовен език през XIX в. Во *Изследвания*: 106–117.
- Чашуле, Илија. 1982. *Глаголската именка во прозните текстови на Марко Цепенков и Кузман Шайкарев*. (необјавена магистерска дисертација) Скопје: Филошки факултет, Универзитет “Кирил и Методиј”.
- 1989. *Синтакс на македонската глаголска именка*. Скопје: Студентски збор.
- Шокларова-Љоровска. 1990. *Семантика и синтакс на временските односи во македонскиот јазик во споредба со полскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик. Посебни изданија, книга 19.

Латиница

- Čašule, Ilija. 1988. The development of the Macedonian verbal noun in the context of the loss of the infinitive. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*. Vol. 37: 61–71.
- 1997. The functional load of the short pronominal forms and the doubling of the object in Macedonian. *Journal of Slavic Linguistics*. Vol. 5.1: 3–19.
- Comrie, Bernard and Greville G. Corbett (eds) 1993. *The Slavonic Languages*. London and New York: Routledge.
- Disterheft, D. 1980. *The Syntactic Development of the Infinitive in Indo-European*. Columbus: Slavica Publishers.
- Friedman, Victor A. 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus: Slavica.
- Horálek, Karel. 1992. *An Introduction to the Study of the Slavonic Languages*. Vol. 1. Nottingham: Astra Press.
- Sandfeld, K. 1930. *Linguistique balkanique*. Paris: Société de Linguistique.
- Scatton, Ernest A. 1993. Bulgarian, во Comrie: 188–249.

Алла Г. ШЕШКЕН

(Москва, Русија)

**«УСКОРЕННОЕ РАЗВИТИЕ» МАКЕДОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:
ПОПЫТКА ТЕОРЕТИЧЕСКОГО (КОМПАРАТИВНОГО)
АНАЛИЗА***

История формирования и первых десятилетий развития македонской литературы ставит целый ряд теоретических вопросов, среди которых одно из главных мест занимает вопрос неравномерности ее эволюции. Хотя речь идет о внутренних темпах движения македонской литературы, природа этого явления может быть выявлена с помощью сравнительно-исторического анализа. Специфика развития македонской литературы, уникальность и типологически общие моменты процесса ее формирования проявляются на фоне эволюции других литератур.

Начиная с 1945 г., мы наблюдаем в молодой литературе с древними корнями стремительные изменения. Опираясь на собственную фольклорную и культурную традицию, она быстро усваивает опыт других литератур и фактически становится в один ряд с более развитыми литературами. Уже в первые годы свободного развития в македонской литературе появляются произведения, позволяющие обнаруживать в ней типологические параллели, например с русской литературой XX века («Мост» Б. Конеского, новеллистика В. Малеского, «Улица» С. Яневского и др.). Речь идет об усвоении ею современных эстетических концепций (в те годы такой концепцией был соцреализм) и их реализации в художественной практике. Македонская литература, наполняясь актуальным общественным содержанием, создавая образы героев времени, в течение послевоенных лет сделала «скачок» вперед, минуя многие этапы, через которые прошла литература других славянских и европейских народов.

* Пристапно предавање на проф. д-р Алла Г. Шешкен, одржано по повод нејзиниот избор на член на МАНУ надвор од работниот состав (МАНУ, 10 мај 2006).

В этом проявляется как специфика развития конкретной литературы, так и, как мы пытаемся показать и доказать, известная закономерность. Широкий шаг вперед, скачок был македонской литературе жизненно необходим, и, можно сказать, неизбежен. Но было бы неправильным считать такой ускоренный, скачкообразный способ развития исключительным, уникальным явлением в истории литературы. На самом деле подобные случаи не так уж редки, с ними неоднократно сталкивались исследователи истории славянских литератур и не только. Русская литература, «задержавшаяся» на средневековой стадии, в XVII в. делает мощный скачок и в XVIII в. успешно «догоняет» европейские, интенсивно воспринимая и по-своему переваривая их достижения. В течение XIX века практически все западные и южные славяне, преодолев в достаточно короткий срок культурную отсталость, к началу XX века подошли с развитыми национальными литературами¹.

Данная особенность художественного развития национальной словесности на определенном ее этапе обращала на себя внимание представителей этих литератур. Соображения по поводу неравномерности темпов отечественного литературного процесса высказывались в русской критике еще В. Г. Белинским. Анализируя новые произведения А. С. Пушкина и М. Ю. Лермонтова, он, в частности, подчеркнул: «Мы вдруг переживаем все моменты европейской жизни, которые на Западе развивались последовательно». В конце XIX в. Й. Скерлич (1877–1914), оценивая роль в национальной культуре просветителя Доситея Обрадовича (1739–1811), назвал его «личностью эпохального значения», благодаря которой «произошел разрыв с духовной гегемонией Средневековья..., и сербский народ вошел в культурное сообщество западных европейских народов». Один из основоположников белорусской литературы М. Богданович в статье «Забытый путь» (1915) писал: «За восемь-девять лет своего развития наша поэзия прошла все пути, а иногда и тропинки, которые европейская поэзия прокладывала более ста лет»².

К специальному теоретическому осмыслению данного явления исследователи обратились в 60-е гг. XX века. Это сделалось возможным благодаря обобщающим исследованиям по истории конкретных литератур и эффективному всестороннему развитию теории сравнительно-исторического литературоведения, что позволило приступить к выявлению общего и особенного в истории искусства слова отдельных народов.

¹ Никольский С. В. История литератур западных и южных славян. Т. 2. С. 366.

² М. Багдановіч. Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 2. С. 2

Первым, кто предложил теоретическое осмысление этой проблемы, стал российский ученый Георгий Гачев. В его работе «Ускоренное развитие литературы», 1964³ теоретически осмыслена история болгарской литературы первой половины XIX века, когда произошла быстрая смена литературных парадигм и совершился переход от средневекового к индивидуальному творчеству нового времени. Свою теорию Г. Гачев уточнил и дополнил в более поздней работе «Неминуемое. Ускоренное развитие литературы» (1989), где подтвердил ее основные положения. Опыт изучения болгарской литературы Г. Гачев распространил на исследование многонациональной советской литературы, в частности творчество киргизского писателя Ч. Айтматова.

Итогом теоретических рассуждений и конкретного историко-литературоведческого анализа ученого является следующий вывод: ускоренное развитие литературы – это «органическое поступательное движение», во время которого происходит «широкий синтез разных способов художественного освоения действительности». При этом его «основные ступени воспроизводят необходимые фазы мирового литературно-художественного процесса, хотя и не в чистом виде, а часто в зародышевой форме или в смешении с другими степенями»⁴.

Работа Г. Гачева «Ускоренное развитие литературы» получила большой резонанс и вызвала немало споров. Д. С. Лихачев отнес ее к «стимулирующим» научную мысль трудам и поставил в один ряд с выдающимися исследованиями М. Бахтина и Н. Конрада. А. Флакер тоже в целом поддержал Г. Гачева. В работе «Литературные параллели» (1968) он обратил внимание на специфику процессов в национальных литературах, явившихся следствием скачкообразного развития⁵. Хорватский исследователь выделил как один из факторов такого типа эволюции перенесение на национальную почву готовых моделей и жанровых форм, выработанных в других литературах. Эти «модели» и «структуры» он во множестве обнаружил в искусстве слова эпохи борьбы за сохранения собственной самобытности или на этапе борьбы за независимость.

Словацкий компаративист Д. Дюришин не во всем поддержал Г. Гачева. Он учитывал наблюдения исследователя, но сам термин «ускоренное развитие литературы» считал неудачным⁶. В первую оче-

³ Гачев Г. Ускоренное развитие литературы (на материале болгарской литературы первой половины XIX в.) М., 1964. С. 16.

⁴ Гачев Г. Ускоренное развитие литературы. С. 299.

⁵ Flaker A. Književne poredbe. Zagreb. 1968. S. 13.

⁶ Дюришин Д. теория сравнительного изучения литературы. М., 1975. С. 70; Он же. Межлитературные общности как конкретизация закономерностей

редь потому, что термин как бы несет в себе качественную оценку. Взамен этого ученый предложил другие терминологические определения: для развитых литератур «более дифференцированная литература», для отстающих в своем развитии – «менее дифференцированная литература». Д. Дюришин видит в «ускоренном развитии» «прямолинейную ориентацию менее дифференцированных литератур на более дифференцированные национально-литературные образования. Исходным при этом является предположение о том, что менее дифференцированные литературы должны повторять направление и даже модель развития более дифференцированных литератур, а это в принципе исключает новаторство и неповторимость развития в случае иной временной реализации той или иной литературной системы»⁷.

Главным уязвимым местом гачевской теории Д. Дюришин считал то, что за пережившими на определенном историческом этапе замедленность развития литературами не признается возможности «иной, отличной, и тем самым неповторимой направленности» эволюции⁸, что в свою очередь обесценивает вклад этих литератур в сокровищницу мировой культуры. Это очень верное и принципиально важное замечание. Например, материал македонской литературы показывает, что она отнюдь не стремилась повторять и не повторяла «модели развития более дифференцированных литератур».

Сама возможность ускоренного развития литературы Д. Дюришиным не отрицалась. Он считал эту проблему важной и перспективной для исследования⁹. Словацкий ученый предложил для обозначения такого самобытного, творческого ускорения национальной литературы свое определение – «самобытная акселерация развития»¹⁰. Это звучит более корректно, хотя до сих пор более широко, даже оппонентами теории Г. Гачева, продолжает использоваться термин «ускоренное развитие» литературы.

Нельзя, естественно, отрицать, что само терминологическое определение Г. Гачева «ускоренное развитие литературы» и ряд положений его теории родились под влиянием общей атмосферы конкрет-

мировой литературы. // Проблемы особых межлитературных общностей. Под ред Д. Дюришина. М., 1993. С. 9–63.

⁷ Дюришин Д. Межлитературные общности как конкретизация закономерностей мировой литературы. // Проблемы особых межлитературных общностей. Под ред Д. Дюришина. М., 1993. С. 47.

⁸ Там же. С. 48.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же. С. 51.

ной эпохи. Это определение отразило и особенности философских воззрений на развитие общества, и интенсивность научно-технического прогресса, и образ ускоряющегося времени, широко представленный в произведениях искусства первой половины XX. Сегодня это не выглядит бесспорным. Но все же следует учитывать и то конкретное историко-литературное содержание, которое Г. Гачев вкладывал в предложенный термин. Он справедливо обратил внимание на весьма важное в истории мировой литературы явление, попытался его проанализировать и дать название. Его концепция содержит весьма ценные обобщения и методологический опыт, до сих пор не утратившие своей актуальности, что не исключает необходимости критического отношения к ряду положений Г. Гачева, которые на новом материале требуют уточнения или не находят подтверждения.

Прежде всего, отметим плодотворность важнейшего для учебного методологического принципа, согласно которому молодая литература только тогда может быть понята по-настоящему, если она поставлена в систему координат всемирно-исторического масштаба¹¹. Это нашло поддержку в теоретических разработках по компаративистике. Так Д. Дюришин подчеркнул, что «неравномерность поступательного движения некоторых национальных литератур позволяет, точнее – даже вынуждает, изучать национальную самобытность этих литератур на фоне общих закономерностей мирового литературного процесса»¹². Попытка проанализировать национальную литературу в соотношении с развитием литератур региона, в контексте европейской и мировой литературы становится важным шагом к выявлению ее внутренних особенностей.

Однако представляется дискуссионным и вызывает серьезные возражения основной вывод ученого о том, что духовное развитие народа и литературы как его важнейшей части даже в условиях радикального ускорения должно воспроизвести, пусть в сжатом виде, необходимые стадии мировой культуры. Неизбежно возникает вопрос, какие стадии мировой литературы считать необходимыми, а какие менее важными, ведь каждая была исторически обусловленной и по-своему необходимой. Механизм ускоренного развития на македонском материале тоже выглядит иначе.

Что такое «ускоренное развитие литературы», и как мы его понимаем? Скорость – величина относительная. Относительно чего скорость развития македонской литературы была выше, и значит ли это,

¹¹ Там же. С. 12.

¹² Дюришин Д. Там же. С. 92.

что, взяв высокий темп, она перегнала более развитые в прошлом литературы? По сложившейся традиции, классическим, полным путем развития считается путь крупных западноевропейских литератур. Они последовательно прошли через эпохи Средневековья, Возрождения, Барокко, Просвещения (классицизм), сентиментализма, романтизма, реализма, модернизма, авангарда. Но, как показало исследование Г. Н. Пospelова «Стадиальное развитие европейских литератур» (1988), и эти литературы не развивались синхронно. «Разные национальные литературы часто проходили одну и ту же стадию развития в различные хронологические периоды, иногда в очень различные»¹³. Г. Н. Пospelов пришел к выводу, что литературы народов Европы в силу особенностей национальной жизни этих народов, проходили закономерные стадии своего исторического развития неравномерно, то в более долгое, то в более краткое время. Принципиально важным является наблюдение ученого, что «одни национальные литературы, отставшие от других по стадильности своей национальной жизни, могли совершать «ускоренное развитие» и догонять другие, ушедшие вперед литературы». При этом речь идет именно о специфике развития, а не о качественной оценке литературного процесса: «Французский гуманизм в литературе, запоздал в сравнении с итальянским – приблизительно на 130 лет и затем осуществил «догоняющее» ускорение»¹⁴. Еще «в большей мере, чем на стадии господства ренессансного гуманизма, неравномерность развития европейских литератур проявилась на стадии господства классицизма»¹⁵, подчеркивается в работе. По поводу истории русской литературы Г. Н. Пospelов заметил, что она «так своеобразна в своей стадильности, что требует особого рассмотрения». Он констатировал, что «закономерные отклонения в русской литературе проявились с особенной силой», и хотя не концентрировал на этом внимания, но вплотную подошел к интересующей нас проблеме. Очевидно, что неравномерность и скачкообразность развития литератур – скорее закономерность, чем исключение, все зависит от точки отсчета. В этом смысле македонская литература, перескочившая целый ряд культурных эпох, демонстрирует как характерную для многих славянских литератур особенность, так и свою специфику.

Она выделяется другим. Во-первых, исторической ситуацией. Ее ускоренное развитие приходится на середину XX века, что накла-

¹³ Пospelов Г. Н. Стадиальное развитие европейских литератур. М., 1988. С. 29.

¹⁴ Там же. С. 60.

¹⁵ Там же. С. 75.

дывает на эту молодую литературу с древними корнями свой отпечаток. Она «подпрыгнула» еще выше, чем искусство слова у соседних народов, совершивших рывок столетием раньше, и ее становление совпало со временем возникновения и развития у славянских народов литературы социалистического реализма. Опираясь терминологией Г. Н. Пospelова, македонская литература совершила интенсивное «догоняющее ускорение».

Таким образом, «ускоренность развития» – есть импульс, ограниченный во времени, у разных литератур он разный, как разный по времени период ускорения и его характер. Одно из основных проявлений интенсивного, ускоренного развития македонской литературы – в том, что она, совершив «скачок», затем, во второй половине XX века, синхронно прошла те же основные этапы литературного процесса, что и другие югославянские литературы, в контексте и неразрывной связи с которыми она развивалась вплоть до 1991 года. При этом, восполняя недостаточную развитость собственной традиции, она черпала из всего многообразия мировой литературы то, что помогало ей совершить резкий рывок вперед, но не проходила в ускоренном темпе или в усеченном виде те этапы, которые она ранее пропустила. Она не пыталась «повторить» исторический путь соседних литератур. Наоборот, развиваясь «наравне» с ними (в смысле основных художественных тенденций), она одновременно росла и обогащалась.

Понимание природы «ускорения» тесно связано с отношением бурно развивающейся национальной литературы к мировой традиции словесного творчества. Любое принципиально новое в искусстве, в том числе новая литература, рождается не на пустом месте, а в непременном соотношении с культурным опытом, который усваивается, говоря словами авторитетного исследователя русской и европейской литературы П. М. Бицилли (1879–1953), «вне хронологии». В работе «К вопросу о характере русского языкового и литературного развития в новое время» (1936) он обратил внимание на особенность восприятия русской литературой европейской культурной традиции: «Отношение России к «Европе» в течение долгого времени было аналогичным отношению Европы до XIX века к классической древности, воспринимавшейся ею как единое целое, без хронологии, вне времени»¹⁶.

Время накладывает свой отпечаток и на характер «ускорения» литературного процесса, его продолжительность, наполняя конкрет-

¹⁶ Бицилли П. М. Избранные труды по филологии. М., 1996. С. 188. П. М. Бицилли принадлежит к выдающимся ученым «первой волны» русской эмиграции. Его труды начали широко издаваться в России лишь в конце XX в.

ным содержанием. В истории русской культуры «переход от Древней Руси к новой России обнимает значительный период – весь XVII век и начало века XVIII»¹⁷. В истории зарубежных славянских литератур период «ускорения» приходится на XIX век (к концу 1870-х гг. он был в основном завершен). Он по времени короче, в ряде случаев протекает в условиях отсутствия государственности, совпадает с периодом национального возрождения, формированием современных славянских литературных языков и господством романтизма, который (как и везде в Европе) стимулировал интерес к национальной истории и фольклору. Славянские литературы включаются в европейский культурный и литературный процесс, ориентированы на него (часто через произведения русской литературы), по-своему развивают и реализуют его художественные идеи. Одновременно в них проявляются и разнообразные формы просветительства, а во второй половине XIX века – черты реализма. Похожие процессы обнаруживает А. Дима и в румынской литературе, становление которой приходится на начало XIX века, протекает под знаком романтизма, но тоже при наличии явно выраженных элементов просветительства¹⁸.

Для белорусской литературы ускорение ее развития тоже наблюдается в период национального возрождения, который протекает позднее, на рубеже XIX–XX веков. В ней тоже сильны романтические черты и заметна общая просветительская направленность деятельности ее основоположников: Тетки (А. Пашкевич), Я. Коласа и Я. Купалы. Но то, что становление белорусской литературы происходило в непосредственном контакте, прежде всего, с богатой и интенсивно развивающейся русской литературой, в одном с ней культурном пространстве, наложило на молодую литературу свой отпечаток. Наряду с реалистическими тенденциями, увлечения идеей социального протеста, проявившимися в драматургии Я. Купалы и малой прозе Я. Коласа, в ней отчетливо обнаруживается соприкосновение и с нереалистическими течениями, в первую очередь, символизмом (лирика М. Богдановича).

Когда на рубеже XIX–XX веков была предпринята первая попытка становления литературы на македонском языке у народа, боровшегося за освобождение из-под власти османской Турции, мы тоже наблюдали преобладание в ней романтических тенденций и ярко выраженный свободолобивый пафос («Македонская кровавая свадьба»

¹⁷ Панченко А. М. Русская история и культура. СПб., 1999. С. 297.

¹⁸ Дима А. Принципы сравнительного литературоведения. М., 1977. С. 175.

В. Чернодринского). При этом нарождающаяся национальная интеллигенция уделяла особое внимание образовательной и просветительской деятельности.

Таким образом, наряду с неизменно актуальными в период национального возрождения просветительскими тенденциями и романтическими стилевыми чертами, в каждом конкретном случае явственно проступает важная роль того культурного и литературного контекста, в котором происходит формирование новой литературы. Македонская словесность при очередной попытке заявить о себе как о самостоятельном явлении это подтверждает. Второй этап формирования македонской литературы (1920–1930-е гг.) стал одним из проявлений борьбы народа за национальное равноправие, а затем частью антифашистского движения (1941–1945), что наложило на созданные в эти годы произведения романтическую печать. Но другой характер эпохи, широкое распространение идей социального равенства, непосредственное участие основоположников национального искусства слова в революционном движении придали литературе новые черты. Она рождается, опираясь на весьма влиятельную в межвоенном искусстве Югославии и Болгарии эстетику «социальной литературы» (К. Рацин, К. Неделковский и др.).

В послевоенные десятилетия в благоприятных условиях (официальное признание нации, появление государственного образования, кодификация литературного языка) эта литература от простых, фольклорных форм, усвоив опыт соцреализма, быстро переходит к радикально другому, модернистски сложному искусству. Поэзия, например, одновременно вбирает, прихотливо синтезирует опыт символизма, сюрреализма и классическую европейскую традицию, и при этом ей удается не оторваться от родной почвы. Складывается почти культ далеких предшественников, которые использовали в своем творчестве македонские диалекты (К. Миладинов, Г. Прличев, Р. Жинзифов).

Это, разумеется, весьма упрощенная схема движения македонской литературы во время, когда ускоренный характер ее развития реализовался в наиболее ярком, концентрированном виде. Данная схема позволяет выявить общие тенденции развития этой литературы в контексте югославских и – шире – европейских литератур. В то же время эта схема как подтверждается, так и легко опровергается художественной практикой. В живом литературном процессе постоянно наблюдалось противоборство и переплетение разных тенденций, подчас самый неожиданный синтез, казалось бы, несовместимого. Благодаря такой общей пестроте и многообразию творческих поисков происходило

быстрое обогащение национального искусства слова современным художественным опытом. При этом на обретение собственного лица и собственного голоса у македонской литературы было минимум времени. Тут благоприятную роль сыграла общая ситуация в искусстве Югославии. Ослабление диктата идеологии в области культуры в начале 1950-х гг. открыло широкие возможности молодой литературе для выбора художественных ориентиров, для быстрого развития выразительных возможностей молодого литературного языка.

Молодая литература не может не быть «современной» в своих главных идейно-художественных проявлениях (тематика, проблематика, образ героя времени). Но из-за недостатка времени и сил она не имеет всего богатства и разнообразия спектра, свойственных литературам с глубокой традицией. У нее вначале всего «мало»: и творческих индивидуальностей, и произведений искусства, особенно высокого уровня. Становление национальных литератур невозможно без крупных, по природе дарования «универсальных», энциклопедически широких личностей, которые и придают развитию искусства слова подлинное ускорение. Такой фигурой для македонской словесности был писатель, филолог и общественный деятель Б. Конеский. Уже в первой поэме «Мост» (1945) он использовал как традиционные, так и новаторские формы: речитатив народного эпоса и авангардную «лесенку», продемонстрировав в одном произведении своего рода модель ускорения литературного процесса.

Задержанная в своем развитии литература не имеет, как правило, развитой жанровой системы. Поэтому ускоренное развитие, кроме того, что искусство слова явно ориентировано на современные тенденции литературного процесса заключается в интенсивном формировании современной жанровой системы. Движение жанров в македонском искусстве слова 1945–1960-х гг. отразило как молодость литературы, так и ее растущий художественный опыт. Достаточно долго лучшие ее достижения были связаны с лирикой, в то время как в соседних и близких по языку славянских литературах давно и прочно господствовал «эпос нового времени» – роман. Македонские проза и драматургия получили сильный импульс в 1950–60-е гг., затем «выровнялись» и продемонстрировали свои возможности в 1970-х гг.

Македонская литература в 1945–80-е годы пережила период становления и бурного развития всех областей художественного творчества. Начавшись после войны, этот процесс достиг наибольшей интенсивности в середине 50–60-х гг., когда в силу целого ряда причин в полной мере проявилось «ускоренное эстетическое развитие» македон-

ской литературы. В этот исторически короткий промежуток времени, по наблюдению М. Гюрчинова, «как никогда прежде, она шагала вперед семимильными шагами, чтобы наверстать то, что в течение веков пропустила»¹⁹.

Для успешного и эффективного развития национального искусства слова были созданы необходимые общественные условия. Это, в первую очередь, организованная молодым государством система среднего и высшего образования, закладывавшая фундамент для формирования национальной интеллигенции и личности современного художника-творца. Была сформирована и имела постоянную финансовую поддержку издательская база. Писательский труд приобрел высокий общественный престиж. Постоянно расширяющаяся интеллектуальная среда была способна воспринять и оценить современное искусство и его новаторские порывы.

Всестороннее и эффективное развитие македонской литературе обеспечило успешное взаимодействие многих диалектически взаимосвязанных процессов. Внутренние ее потенции реализовывались и возрастали в постоянном и расширяющемся поле контактов с другими литературами. Как наиболее значимые выделим: а) формирование особой межлитературной общности Югославии, неотъемлемой частью которой стала македонская литература; б) богатство и разнообразие контактных связей молодого искусства слова с европейскими и американской литературами; в) художественный перевод как школу литературного мастерства; г) возникновение типологически родственных явлений, стимулирующих взаимное сближение македонской и инонациональных литератур.

Важнейшим фактором национального литературного процесса на протяжении нескольких десятилетий было то, что литература Македонии развивалась и утверждалась в своей самобытности, будучи составной частью межлитературной общности Югославии. Эта общность имела характер многонациональной литературной системы, для которой (вплоть до рубежа 1960–70-х гг.) было характерно усиление центростремительных тенденций. Изучение такого сложного типа взаимоотношений литератур многонациональных государств показало, что имеет место «чрезвычайно интенсивное, программное взаимодействие литератур, составляющих межлитературное целое и тяготеющих, несмотря на свою индивидуальную специфику, к общим формам идейно-

¹⁹ Гюрчинов М. Странските влијанија како компаративен книжевен проблем // Он же. Компаративни студии. Скопје. 1998. С. 116.

художественного единства и целостности»²⁰. В рамках подобного взаимодействия каждая литература сохраняет свою индивидуальность, обладает возможностью как воспринимать, так и обогащать других своим творческим опытом. «Интеграция в единую литературную общность вовсе не приводит к унификации литератур, к уничтожению своеобразия каждой из них»²¹.

В рамках межлитературной общности Югославии интенсивно развивалось взаимодействие молодой литературы с сербской, хорватской и словенской литературами. При осмыслении и воплощении в художественном творчестве сложнейших исторических сдвигов и потрясений в этих литературах усиливались «тенденции взаимодополнения, взаимозамены, компенсации литературных ценностей»²². Такую форму сближения и тесного общения литератур Д. Дюришин назвал «комплементарной функцией». Произведения И. Андрича, например, стали достоянием всей межлитературной общности Югославии и во многом определили поиски национальных литератур в жанре романа. В свою очередь новеллистика Ж. Чинго предвосхитила развитие «прозы действительности» в сербской литературе.

Успешному воспроизведению македонскими писателями в художественном слове характерных черт национальной жизни, мировосприятия, эмоционально-образного видения мира помогал опыт не только «близких» сербской, хорватской и словенской литератур, но и постижение традиций мировой классики и современной зарубежной литературы. В этом проявляется важная закономерность развития искусства слова, которая заключается в необходимости усвоения предшествующего художественного опыта. Эта потребность и стала основой непрерывно расширяющихся контактных связей македонской литературы с другими литературами. Как неоднократно подчеркивал видный специалист в области сравнительного исследования славянских литератур Н. И. Кравцов, «литературное развитие регулируется важной закономерностью – необходимостью усвоения предшествующего художественного опыта, без чего писатель и литература вообще не могут сделать нового шага вперед»²³.

²⁰ Дюришин Д. Межлитературные общности... С. 17.

²¹ Аганина Л. А., Челышев Е. П.. Факторы интеграции особой межлитературной общности в рамках единого государства (на примере Индии). // Проблемы особых межлитературных общностей. М., 1993. С. 85.

²² Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы. С. 252.

²³ Кравцов Н. И. Проблемы сравнительного изучения славянских литератур. М., 1973. С. 66.

О важности культурного обмена для национальной литературы в конце творческого пути так высказался Б. Конеский: «Я вовсе не чувствовал себя провинциалом, далеким от мирового литературного процесса. Наоборот, я видел реальный шанс для молодых литератур добиться хорошего результата путем пересечения местных традиций с литературными тенденциями, распространяющимися из центров с ярко выраженным культурным излучением. Современная македонская поэзия достигла впечатляющих результатов как раз благодаря таким контактам»²⁴.

Принадлежность македонской литературы к межлитературной общности Югославии обусловила общую направленность вектора литературных связей. М. Гюрчинов в этой связи подчеркнул: «Другие литературы федеративного государства в те годы сыграли весьма важную роль посредников в ознакомлении македонской литературы с тенденциями развития мировой литературы через многочисленные переводы, осуществленные на близкородственные языки, и – шире – в общекультурном смысле, через театральные гастроли, музыкальные концерты, художественные выставки и другие виды культурного сотрудничества»²⁵.

Не менее существенно и то, что тогда же начался и встречный процесс. Центральные (белградские) издательства и литературные газеты, журналы («Книжевне новине», «Савременик», «Дело») начали переводить и издавать македонскую литературу. Они явились трибуной, с которой смогли заявить о себе и македонские писатели, и критики²⁶. Крупным событием стало издание в 1961 году на сербскохорватском языке «Антологии македонской поэзии». Появляются первые переводы малой прозы и романа.

Действенность литературных контактов для взаимообогащения искусства слова разных народов неизменно подчеркивается в трудах по компаративистике. Исследователи неоднократно констатировали эффективность и плодотворность литературных связей в разные периоды истории национальных литератур, в особенно подчеркивая их значимость в период «ускоренного развития» искусства слова. При этом неизменно указывается на творческий характер восприятия ионационального художественного опыта. Так, Д. Дюришин пишет об «опре-

²⁴ Цит. по: Ѓурчинов М. Блаже Конески, стожерна личност – белег на епохата // Делото на Блаже Конески. Остварувања и перспективи. Скопје. 2002. С. 46.

²⁵ Ѓурчинов М. Странските влијанија ... С. 121–122.

²⁶ См.: Евстратова А. Е. Македонская литература в общегославских эстетических дискуссиях 1950–1960-х годов. // Славяноведение. 2002. №5. С. 50–57.

деляющей роли принимающей литературы, которая модифицирует инациональные импульсы в соответствии с динамизмом собственного развития, с собственными потребностями и возможностями. Принимающая сторона в этом процессе не пассивна, а, напротив, она творчески активна. Эти ее качества обеспечивают прогрессивное течение литературного развития»²⁷.

Особая заслуга в становлении и развитии творческих индивидуальностей македонских писателей принадлежала художественному переводу, значение которого в овладении средствами выразительности и законов литературных жанров было исключительно велико. Это вообще важная типологическая черта поворотных в истории национальной культуры периодов. Для сравнения: А. Панченко отмечает как важную примету европеизации русской культуры XVII века «колоссальный рост переводной продукции»²⁸.

Перевод, которым занимались практически все представители македонской литературы, давал им необходимый опыт, помогая находить нужные решения для развития собственного искусства слова. В 1950–1960-е гг., например, задачей македонской литературы было не только преодолеть «привязанность» к одной поэтике, вернее, достаточно односторонней реализации соцреализма в литературе Македонии (это имело место и в литературах Югославии в целом), но и в принципе развить и выдвинуть на первый план критерий художественности. Македонские литераторы стремились добиться качественно нового уровня выразительных и изобразительных возможностей языка. Как отметил С. Мицкович, «язык, данный нам в устной традиции, не есть завершенный и навсегда заданный язык, но такой язык, который обладает неограниченными возможностями преобразовываться в богатое и многоуровневое повествование, соответствующее образу мыслей и чувств современного человека»²⁹.

В связи с этим сам выбор произведений для художественного перевода в 1945–1960-е годы отразил не только меняющиеся идеологические приоритеты времени, смену эстетических ориентиров, но и рост потенциальных возможностей македонского языка, его лексики, стиля, образности, обогащение всей национальной литературной системы.

Рассмотрим это на примере перевода поэзии. Своим успехам национальная лирика этих лет в значительной мере обязана освоению

²⁷ Дюришин Д. Межлитературные общности... С. 16

²⁸ Панченко А. М. Указ соч. С. 297.

²⁹ Мицковиќ С. Македонската книжевност од Рацин до денес. // Разгледни. 1083. №1. С. 72.

«готовых», «законченных форм», выработанных мировой литературой³⁰, которое к тому же развивалось достаточно быстрыми темпами. Македонские переводчики в послевоенные годы, как и национальная литература в целом, совершали первые шаги. Поэты, следуя по пути, указанному К. Рациным, широко опирались на лексический состав и особенности версификации народной поэзии, на образцы устной исполнительской традиции. И при переводе тоже отдавалось предпочтение таким произведениям, которые демонстрировали органичное усвоение фольклорных форм и в то же время способствовали развитию национальных литератур. Так, в 1947 г. на македонский язык были переведены фрагменты из выдающейся поэмы П. П. Негоша «Горный веночек» и в 1949 г. занимающая скромное место в богатейшем творческом наследии А. С. Пушкина «Сказка о рыбаке и рыбке».

Эти два внешне совершенно не связанных между собой факта внутренне объединены тем, что оба произведения сербской и русской литератур опирались на выразительные возможности эпической народной поэзии. Автором перевода произведения великого сербского и черногорского поэта, приуроченного к 100-летию его публикации, был Б. Конеский. Уже в следующем году он издал полный перевод «Горного венка» (1948). Это была бесспорная удача македонского поэта, заслужившего высокую оценку современников (перевод отмечен премией СП Югославии за 1948 год). Как свидетельствовал сам Б. Конеский, в своей работе он опирался на традицию устного исполнения и на «язык нашей эпической песни, на которую переводчик должен ориентироваться, если он хочет передать красочность народного языка Негоша»³¹. Кодификатор македонского литературного языка, по его собственному признанию, хотя и применял при переводе отдельные нововведения, но они в целом не противоречили стилю народного исполнения.

Величественная поэма Негоша о самоотверженной борьбе черногорцев за свободу и свою национальную самобытность органично

³⁰ Ср.: Фрейденберг О. М. «Миф и литературы древности» М., 1978. Теоретическое значение древнегреческой литературы и ее роль в развитии мировой культуры ученый видит в первую очередь в том, что именно в ней впервые стала слагаться художественная система, «готовые формы» образного мышления, приобретающие эстетические качества. С. 180–181.

³¹ См.: Книжевно-културни врски помеѓу Македонците и Црногорците од најстари времиња до денес. Скопје. 1987. С. 32.; Гурчинов М. Делото на Петар II Петровиќ Негош во македонскиот книжевен и културен простор. // Он же. Компаративни студии. Скопје. 1998. С. 250–260. Сам П. Негош стихом и в стиле народного героического эпоса перевел отрывки из «Слова о полку Игореве».

вписывалась в общую культурную традицию македонского народа, из памяти которого еще не стерлась эпоха турецкого рабства. Она также соответствовала патриотическому и освободительному пафосу македонской литературы послевоенного времени. В 1947 г. была опубликована и статья Б. Конеского под симптоматичным названием: «Негош – поэт свободы»³².

Выбор для перевода пушкинского произведения сколь на первый взгляд произволен, столь и показателен. Возникает вопрос, почему именно «Сказка о рыбаке и рыбке» привлекла внимание переводчика, а не, например, другая, после революции более «политически актуальная», где сатирически изображен жадный и глупый священник – «Сказка о попе и о работнике его Балде»? В ее основе тоже метр народной поэзии, и она намного больше отвечала бы духу времени. Ответ на этот вопрос следует искать в сфере версификации. Первоочередное внимание переводчика, детского писателя Б. Бояджиского к поучительной истории о глупой и ненасытной жене, очевидно, кроется в особом стихотворном размере, которым она написана. Известно, что А. С. Пушкин для перевода на русский язык сербской эпической поэзии создал вольный размер, получивший название «стих песен западных славян». Этот стих обогатил русскую поэзию наиболее свободным в то время метром, который А. С. Пушкин использовал и в «Сказке о рыбаке и рыбке»³³. С македонским переводчиком произошел, по всей видимости, обратный процесс. Б. Бояджиского, как и в XIX веке сербов, словенцев и болгар³⁴, в первую очередь привлекло произведение, находящееся за пределами силлабо-тоники, тогда еще недостаточно развитой в македонской поэзии. «Сказка» легче других пушкинских стихов «ложилась» на известные национальной поэзии образцы.

Затем в 1950-е годы задачи, которые стояли перед македонской поэзией, отрывавшейся от фольклорной модели стиха, вывели македонских переводчиков на новые рубежи, в том числе в переводе произведений русского классика. Первый сборник пушкинской лирики был издан в Македонии в 1953 г. Он содержал стихотворения, разные по тематике, жанру и стихотворному размеру («К Чаадаеву», «Узник», «Зимний вечер», «К морю», «Памятник» и др.), которые перевел круп-

³² Конески Б. Његош – поет на слободата // Нова Македонија. 1947. 7 јуни. С. 1.

³³ См.: Трубецкой Н. С. К вопросу о стихе «Песен западных славян» Пушкина // Белградский Пушкинский сборник. Белград. 1937. С. 32–38.

³⁴ См. соответствующие главы: А. С. Пушкин и мир славянской культуры (К 200-летию со дня рождения поэта). М., 2000.

нейший специалист в области национального стихосложения Георги Сталев. Он же в 1956 г. перевел и роман в стихах «Евгений Онегин»³⁵. Событие, во всех отношениях заслуживающее внимание.

Отнюдь не случайно перевод пушкинского романа появляется в Македонии именно тогда, когда была осознана потребность развития национального стихосложения, ориентированного на народный силлабический стих. Главная особенность такого стиха заключалась в том, что этот стих, родившийся в устном народном творчестве, связан с напевом. Силлабо-тоника, наоборот, в большей степени соответствует письменной культуре.

История перевода пушкинского шедевра показывает, что «в славянских странах переводы из «Евгения Онегина» появились не сразу. Для этого требовалась как высокая переводческая культура, так и хорошие знания русской жизни и литературы»³⁶. Македонская литература решает эту задачу уже через десять лет своего свободного развития. Столь быстрое обращение молодой литературы к передаче на национальном языке весьма сложного с точки зрения версификации, с богатым подтекстом произведения – свидетельство стремительно развивающейся культуры слова. Кроме того, любимый пушкинский четырехстопный ямб для ряда славянских языков, не знающих ударения на последнем слоге (к их числу относится и македонский, в котором ударение ставится на третьем от конца слова слоге), всегда был весьма сложной проблемой. Поэтому успешное решение задачи перевода как романа в стихах, так и ряда других произведений А. Пушкина, становится важным фактором обогащения национальной системы стихосложения.

В эти же годы македонская поэзия заинтересовалась и возможностями тонического акцентного стиха, который получил распространение в русской поэзии на рубеже XIX–XX вв. Его образцы были знакомы югославским литераторам по чрезвычайно популярной еще с довоенного времени поэзии В. Маяковского. Ее перевод Р. Зогиичем на сербскохорватский язык раскрыл для лирики югославских литератур новые горизонты. Во второй половине 1950-х гг. появились весьма удачные переводы Маяковского на македонский язык. Среди них заслуживают первостепенного внимания переводы Б. Конеским двух стихотворений «Ода революции» и «Владимир Ильич!». Оба они были опубликованы в журнале «Современост» за 1957 год и приурочены к

³⁵ См. подробнее: Шешкен А. Г. Восприятие творчества А. С. Пушкина в Македонии // А. С. Пушкин и мир славянской культуры. М., 2000. С. 73–79.

³⁶ Кравцов Н. И. Указ соч. С. 201.

празднованию 40-летия Октября. К тому времени Б. Конеский находился в расцвете своих творческих сил, и его интересовал не столько пафос, сколько жанровая специфика и экспериментальная сторона поэзии В. Маяковского. Речь идет о модификации оды в современной поэзии, которая к тому же была в македонской лирике мало представленным жанром. В пользу этого предположения свидетельствует и осуществленный поэтом годом позднее перевод «Оды молодости» А. Мицкевича.

Достигший расцвета в эпоху классицизма, этот поэтический жанр вновь приобрел актуальность в послереволюционной русской поэзии. В. Маяковский прославляет революцию и ее вождя с учетом основных требований «хвалебной песни» (восторженные интонации, восклицательные предложения, соответствующие гиперболы и эпитеты). В то же время в соответствии с принципами авангардной поэтики он вносит существенные изменения в ее стилистику. На лексическом уровне им последовательно применяется принцип дисгармонии. Его оды – это «торжественный крик», в них сочетаются и соседствуют возвышенная, библейская лексика и нарочито грубая, «уличная».

Б. Конеский воспроизводит на македонском языке художественную и философскую концепцию произведений В. Маяковского, их образную систему, уделяя первоочередное внимание лексико-стилистическим особенностям, как и ритмике, интонационной структуре и своеобразию рифмы.

Важными для развития македонской лирики и отражением новой ступени ее эволюции стали в 1960-е гг. переводы Б. Конеским поэзии А. Блока. Македонскому поэту было близко драматическое, даже трагическое мироощущение этого русского автора³⁷. Оно особенно усилилось у Конеского в это десятилетие. Бесспорной творческой удачей македонского поэта является перевод одного из наиболее ярких и с точки зрения версификации сложных произведений Блока — цикла «На поле Куликовом». Переводы А. Блока стали одновременно отражением нарастающего в 60-е годы интереса македонской поэзии к поэтическому опыту европейского и русского символизма. То особое внимание, которое символизм уделял жанру, звучанию стиха, совершенству его формы, равно как и игра света и тени, символика цвета, контрастность, космический размах, культ тайны, — были близки поискам национальной лирики.

³⁷ См. : Старделов Г. Одземање на силата. Поезија на Блаже Конески. Скопје. 1990. С. 109.

Обращение македонских переводчиков сначала к произведениям, связанным с устной народной традицией, а затем - к лирике более сложной в жанровом, ритмическом (и звуковом) отношении отразило особенности развития версификации и стало ее важной составляющей. Параллельно македонская поэзия начинает широко интересоваться возможностями свободного стиха. Таким образом, македонские поэты были одинаковыми новаторами и в случае овладения традиционными жанрами и формами европейской поэзии, и в случае переноса на национальную опыты авангарда и неоавангарда.

Если в послевоенное время национальная поэзия основывалась на местной устной традиции, то уже в начале 1950-х годов в ней все более явно проступает тенденция отхода от «народной модели» и предпочтение «собственно литературных», «городских» образцов. Р. Якобсон на основании сопоставительного анализа становления русского, украинского, чешского, словацкого и болгарского стихосложения сделал вывод, что национальная лирика на определенном этапе своего развития неизбежно обращается к зарубежным моделям. Очевидно, речь может идти об определенной закономерности при эволюции национальных систем стихосложения. В поисках «готовых форм» (жанров, рифмы, строфики, их взаимосвязи ит.д.), образцов и совершенствования выразительных возможностей стиха они заимствуют опыт той литературы или литератур, которые оказывают на них преимущественное влияние.

В 1960-е гг. македонские писатели сделали эффективный шаг для расширения своих международных контактов, обмена опытом и популяризации собственного творчества. Стал традиционным и приобретал все большее значение в Югославии и международный авторитет поэтический фестиваль «Стружские вечера поэзии». С 1962 г. он проводится ежегодно на родине братьев Миладиновых в г. Струга. В нем участвовали выдающиеся поэты современности со всего мира, в том числе А. Вознесенский, Р. Рождественский, Б. Окуджава, И. Бродский. По традиции избранная поэзия победителя фестиваля, увенчанного золотым венком, переводится на македонский язык, публикуется в периодике и издается отдельной книгой. Особая номинация предусмотрена для переводчиков македонской поэзии. В 1967 г. специальный номер журнала «Разгледни» был посвящен «Стружским вечерам поэзии». В нем была помещена репрезентативная подборка стихов Б. Конеского, С. Яневского, А. Шопова, Г. Ивановского, Г. Тодоровского, М. Матевского, П. Андреевского, Р. Павловского, Ч. Якимовского, А. Вангелова и др. и их перевод на русский и французский языки.

Сознание македонским искусством слова своей самобытности и одновременно его взаимодействие с другими литературами, постоянная связь литературы с фольклором, отражение природы родного края, его обычаев, исторических испытаний, современных особенностей жизни народа, запечатленные постоянно обогащающим выразительные возможности языком – превратили молодую славянскую литературу в яркое и самобытное явление.

Кшиштоф ВРОЦЛАВСКИ
(Варшава, Полска)

НАРОДНИОТ РАСКАЖУВАЧ КАКО ТВОРЕЧКА ЛИЧНОСТ*

Изражувајќи го моето големо задоволство поради изборот во надворешниот состав на членовите на МАНУ, во овој увод сакам да се осврнам на минатото од мојата научна биографија. Убеден сум дека за неа во голема мера придонесе мојата непрекината поврзаност со Македонија и со нејзината култура, а овие врски траат веќе близу половина век. Главниот интерес и научните истражувачки проекти со кои пристигнав во Македонија на тригодишен престој во 1967 година го водеа моето внимание кон фолклорот. Во наредните години во вашата земја престојував повеќепати. Моите истражувачки замисли најдоа погодни услови во Македонија, не само поради богатството на извори, туку истовремено и благодарение на атмосферата на љубезност, благонаклонетост и желбата за помош од страна на тукашните научници. Овде нема место детално и комплетно да ги набројувам сите спрема кои се чувствувам задолжен, сепак, не можам да не ги споменам најважните лица за мене. Тука се навраќам со мислата кон академиците Блаже Конески, Божидар Видоески, Харалампие Поленаковиќ, а исто така Кирил Пенушлиски и писателот Живко Чинго. За жал, нив ги нема меѓу живите, така што мојата благодарност можам да ја изразам единствено преку спомени. Меѓутоа, меѓу живите и присутни тука можам и сакам да ги споменам академиците Блаже Ристовски, Милан Ѓурчинов, исто така, Зузана Тололињска, како и д-р Танас Вражиновски, кој активно соработува со мене повеќе години во полето на фолклористиката. Набројувањето морам да го ограничам, иако благодарната памет ме потсетува на уште ред други личности, кои ми помогнаа подлабоко да ја

* Пристано предавање на проф. д-р К. Вроцлавски по повод неговиот избор за член на МАНУ надвор од работниот состав (МАНУ, 25.04.2013).

разберам македонската култура и да се зближам со неа. Мојата задача како македонист ја разбирав и ја разбирам и сега како надоместување на долгот кон оние што ми ги направија достапни и пристапни вредностите на македонската народна култура.

А сега преминувам кон размислите поврзани со темата на моето предавање од областа на фолклористиката, бидејќи доминантниот дел од моите македонистички постигнувања се однесуваат на истражувачкото поле на оваа научна дисциплина.

Во одот кон современоста, кон европеизација на македонската национална литература, дел од литературните критичари, загледани во светските тенденции и струења, навраќањето кон архаичните корени, зачувани во народната култура, сè почесто го третираат како враќање назад, или барем како кочење на маршот напред – кон иднината. Така ги разбирам настојувањата на поново омаловажување на улогата на фолклорот во историјата на македонската култура, коишто, иако не се формулирани отворено, сепак се присутни како став во кулоарните дискусии. Зошто да се копа во минатото кога веќе се капеме во струите на европската култура? А нели секој народ го вложува во европската култура тоа што е негова специфичност, вредностите создадени низ столетијата? Меѓутоа, новите верзии и варијанти на културни обрасци, веќе на други места општо познати и присутни, не привлекуваат внимание, само ги потхрануваат сопствените национални комплекси.

Гледајќи во многувековното минато на македонската култура, како реалност може да се тврди – од пресудата на историјата – дека писмените форми во неа, во споредба со оралните заземале многу скромно место и биле ограничени само на тесна општествена група приматели од кругот на Црквата, манастирите, како и од малобројните жители на градовите и гратчињата, коишто го знаеле грчкото писмо, а уште многу поретко словенското писмо. Спомениците на таа писменост, за среќа зачувани до најновите времиња, практички ја создаваат веќе затворената збирка.

Овој мал круг писмени луѓе низ столетијата останувале во голема бројна диспропорција во однос на широките кругови, кои се служеле исклучиво со оралната форма – активно и творечки култивирана од исполнителите, но и пасивно од слушателите. Знаењето за придонесот на културните орални вредности собрани од многувековните поколенија останува во голема мера непозната – практички дури до втората половина на 19 век. Тука може само да се спомнат ретките сведоштва што укажуваат на постоење текстови од пограничјето на оралноста и писменоста (*Тиквешки зборник* од 16 век или делата на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ од почетокот на 19 век).

Поновите литературни традиции – од втората половина на 19 век ги користеле локалните говори, црпеле инспирација од добро познати текстови на усната народна традиција (како што е добро познато, Константин Миладинов во голема мера во своите поетски достигнувања кои се скромни по број се надоврзувал на поетските народни форми и на обичаите).

Најпосле, уметничката писменост, создавана веќе на кодифицираниот литературен јазик, создавана во Република Македонија, претставува непрекинат, а едновременно и бурен процес во развојот на литературата, со сè уште жива богата и разновидна присутност во неа на изворите од сферата на оралноста.

Блаже Конески совршено го разбираше овој македонски влог во европската култура кога пишуваше за македонските бавчи и ги споредува бавчите на македонските домови со големите англиски и француски паркови – како метафора на *йерифернајџа* македонска тематика спрема културата на таканаречената *голема Европа*.

Во коментарите кон *Тешкојџо* – наместо да ги изразува своите индивидуални чувства, решава да биде труба на народот – гласот на колективот, на општеството кое постојано е загрошено, фактички ја избира романтичната улога на поет-пророк. Слична улога на себе прифати и во некои други песни од својата поезија, во коишто го подига гласот, создавајќи најкратка синтеза за судбината на својот народ, прегрнувајќи го тој народ како целина, или барем неговиот поголем дел. Ја имам тука на мисла толку добро познатата стихотворба *Везилка*, во која преку македонскиот народен вез и боите на носијата го открива народниот јазик на значењата (*Два конца ѝарај од срцејџо, драџи / едниојџи црн е, а друџиојџи црвен / едниојџи буди морничави ѝаџи / друџиојџи койнеж и свејџол и сѝрвен*), или значително доцна во хронологијата на творештвото на Конески песната *Убавијџе жени*, која во драматичната кратеница го опфаќа животот на македонските жени (*Убавијџе жени, несреќнијџе жени / ѝџе брзо ѝрецујџувале / како цујџи од кајсија / како мајски јорџован*). Најпосле циклусот *Пролошки жиџија* (а во него песните: *Жиџије на Бона, Усџение на ѝџејџка Менка, Свејџи Сѝиридон Нови*), во кои непознатите јунаци ги направи од скромните ликови, од далечниот план ги изнесе на пиедесталот на новата светска хагиографија – претставници на народот и неговото тешко опстојување низ вековите. Најпосле, на последниот том од својата поезија му дава симптоматичен наслов, мотив од приказна – *Црн овен*, со кој го предвидува своето заминување, а во примерокот што ми го подари ја напиша следнава посвета: *На драџиојџи мој ѝријајџел ѝроф. д-р Кишиџџоф Вроцлавски најџосле нешџџо миџџолошко*.

Најуспешни синтези што ја сумираат македонската судбина наоѓаме во песните кои денеска имаат трајно место во панорамата на македонската поезија – творбите закоренети длабоко во народната култура, кои се надоврзуваат на старото усно творештво.

Во изминатата година македонскиот литературен свет празнуваше 60 години од излегувањето од печат на првиот македонски роман. Немам намера тука да влегувам во спорот (дали е веќе конечно разрешен?) за фактичкото право кој од македонските писатели ја одигра пионерската улога на автор на првиот македонски роман. Во овој спор не може да се апстрахираат политичките услови поврзани со публикувањето на *Село зад седумтее јасени* – роман што ја носи нетрајната идеолошка форма на колхозниот роман. Меѓутоа, на романот скроен според етнографскиот модел *Крїен живоїи* значително подобро му одговара такво место, во изобилство црпел од животот на поколенијата – од македонските селски обичаи, со самото тоа ја достигнал значително пошироко замислената димензија, задлабочена во минатото, една синтеза на животот на македонското село повикувајќи се притоа на еден модел од Мариовскиот регион. Дали можело, впрочем, да се направи тоа поинаку?

Наместо етнографското копирање на биографијата на селскиот човек, посмелите македонски прозаисти понатаму посегнуваат по самиот стил на усната нарација, прекрасно употребувајќи го во расказите, а потоа и во романите. Тука, пред сè ми доаѓа на мисла Коле Чашуле (*Раскази*), Петре М. Андреевски (пред сè романот *Пиреј*, а и други негови романи) или Живко Чинго (*Бабаџан*).

Како што нагласив, концентрацијата на фолклорот во научните истражувања денеска понекогаш е третирана како конзервативизам, заостанатост, свртеност кон назад наместо одењето со духот на времето, додека стремежот кон модерното, потерата по Западот, постмодернизмите и пост-постмодернизмите во литературата и во пошироко разбраната култура, тоа се моди што изминуваат, по нив настанува повторно враќање кон сопствените корени. Во културата е неопходен постојан дијалог со сопственото минато, со трајно врежани вредности во него. (Како што ги потсетувал читателите македонскиот писател Ташко Георгиевски со една народна мудрост: *Вода ѝиј од својоїи извор!*)

Повторно на мисла ми доаѓа споменатиот циклус на Блаже Конески *Пролошки жииїја*, кога барам и ја наоѓам истриената улога која во историјата на оралната македонска култура ја одиграле нараторите, пејачите, стражарите, кои ја чувале меморијата за следните поколенија. Нивната улога ја откриваме дури во втората половина на 19 век и во 20

век кај собирачите, а потоа и кај коментаторите на македонскиот фолклор. И јас имав можност и среќа во овие улоги да настапам во времето на моите истражувања врз македонските раскажувачи на приказни кон крајот на 60-тите и 70-тите години од минатиот 20 век.

Сакам сега да ги сподела моите сегашни рефлексии за аналогии меѓу писателот, кој го употребува перото, и народниот раскажувач. Нивната творечка биографија вообичаено започнува со слична уводна етапа – пасивното собирање искуства и опсервации; во случајот на писателот, тоа е обично младешка и подоцнежна лектира што му е достапна од публикуваните дела на други автори, а пак во случајот на народните раскажувачи – туѓи приказни и други жанрови на усното творештво, кои првин ги слуша во домашниот круг, семејниот, комшискиот. Понатаму, во зависност од животната судбина и занимања – писателот влегува во новите достапни тематски преференции, а пак народниот наратор го создава сопствениот „авторски“ репертоар приспособен на потребите и очекувањата на слушателите и, истовремено со активното практикување на усното прикажување, го усовршува сопствениот стил на раскажување: индивидуализирана лексика (нејзиното богатство, фразеологија, метафорика), како и начинот на презентација, кој опфаќа: темпо на нарацијата, моделирање на гласот, мимика и гестикулација. Дури ако и мерилото на таквата индивидуализација кај писателот оди значително подалеку (што е разбирливо поради друг степен на обусловеност од примачите), тоа не значи дека таков процес нема место кај народниот наратор. Не е тоа само поради недостаток на утврдената документација од поранешни времиња, што е причина да не може да стане објект на критични специјалистички истражувања. Како резултат на таков процес беше спомнатата индивидуализација на уметничката нарација на јазикот, која овозможува идентификација на нараторот само врз основа на краток фрагмент од неговата приказна.

Како писателите, така и народните раскажувачи можат да се поделат на три основни категории:

- епски наратори – таков тип наратор ретко употребува независен говор на лицето – (дијалози), а исто така, помалку е склон кон акцентирање на емоциите, раскажува претежно во трето лице (таканаречена – авторска нарација), а главно внимание му посветува на опишување на текот на настаните;

- наратори-лиричари – нараторот од тој тип е склон кон изразување на емоционален однос кон ликовите и настаните: одобрување или осудување, милост и сочувство во однос на жртвите на насилството или измамата, односно гневот (лутината) и укорот кон црните карактери;

– наратори-драматурзи – со изразити наклоности на рамниште на јазикот во презентацијата на фабулата со помош на создавање серии мали сцени конструирани од дијалози со второстепената или споредната улога на епскиот расказ што ги спојува сцените.

Прекрасен пример на таков раскажувач од третата категорија беше Димо Стенкоски од охридското село Пештани што го истражував во крајот на 60-тите и почетокот на 70-тите години, јунак на мојата монографија (издадена од Институтот за фолклор во Скопје – т. 1, *Монографија* 1979, т. 2. – *Текстови*, 1984). (Коментарите за неговите актерски способности користени во наративот ги прошири во својата книга, според мене со висока вредност, Танас Вражиновски, под наслов *Актерството на народниот раскажувач*, (Скопје, Матица македонска 2002). Димо Стенкоски беше пример за народен раскажувач, кој користејќи од репертоарот на приказните, главно добро познати во повеќе варијанти, не можеше да се смести во рамките на копирач, пасивен повторувач на порано слушната фабула, туку го користеше фабуларниот модел за создавање на својата сопствена визија, и играше активна улога на актер во повеќе планови – создаваше текст, а истовремено и придружна претстава.

Спомнатата жанрова категоризација на усната проза во зависност од типот на раскажувачот е совршено видлива при опсервацијата на истакнатите раскажувачи и укажува на нивната творечка способност за адаптацијата на скитачките фабули соодветно до сопствената дарба на раскажувачи, а истовремено во извесна мера и толкувачи на фабулите.

Подруга е ситуацијата со писателот и неговата релација со читателот со посредство на напишаниот и објавен текст – раскажувачот воспоставува директен контакт со слушателите во моментот на излагањето на текстот пред аудиториумот. Тука имаме работа со постоењето на пресвртна (возвратна) еластичност помеѓу обете страни – со раскажувањето *face to face*. Нарацијата кај примачите ги предизвикува емоционалните состојби, а изразот на состојбите (реакциите во вид на викање, епитетите на адресата на осудуваните јунаци, плачењето предизвикано од трогателноста, а исто така и тишината во моментот на драмската напнатост) му дава сила на раскажувачот, го мотивира неговото ангажирање во раскажувањето. Талентот на раскажувачот, неговата вештина се изразуваат во еластичноста на присособувањето кон атмосферата во аудиториумот.

Продолжувајќи ги споредбите помеѓу творците од кругот на писмената литература и, од друга страна, на многуте поколенија ано-

нимни творци – народни раскажувачи, кои на современите истражувачи ќе им останат засекогаш непознати, ќе го воведам поимот *жива библиотјека* или поинаку – *орална библиотјека*. Разбрана како потенцијално достапен состав на раскажувачите на одлично познати, помалку познати, или, пак, новоприсвоени фабули од нив, што во извесна мера го проширувале локалното прикажување со мотиви и сижеа од туѓа провениенција. Како и познатите библиотеки, преполни со текстови трајно запишани на хартија, *оралната библиотјека* е составена во колективната меморија на раскажувачите и ги опфаќа соодветните оддели со разна тематика и различни форми на жанрови и видови, сродни во обете форми на усното или, пак, писменото примање на духовната култура. *Оралната библиотјека* е ризница користена од народните раскажувачи. Составена е од одделенија:

- со религиозна тематика (легендарни приказни инспирирани од директна лектира на Библијата и житијата на светците, ајтиолошки приказни за почетокот на светот; и на верските приказни, кои го документираат и илустрираат народниот светоглед, ги објаснуваат релациите помеѓу овој и оној свет (инаку речено – есхатолошки приказни);

- група приказни со забавен карактер, а истовремено и со едукативната функција, кои содржат канони на етички начела, поведенија (држења) одобрувани или осудувани – присутни како во волшебните, така и во реалистичните приказни (соодветни на литературната категорија на фантастичната и парареалистичната литература);

- група приказни со авантуристички, пригоден и сензационален карактер (одговара на категоријата на сензационалната и криминалната литература);

- група комични и сатирични приказни (анегдоти) – соодветни на категоријата литература од доменот на комиката – со забавна и со воспитна функција;

И на крајот, големата и разновидна група приказни што ја третираат историјата – локална и со поширок опсег; тука се месните преданија за култните и други места и нивната историја (групата делумно се вкрстува со првиот оддел на приказните со религиозна тематика).

Оваа последна многубројна група се граничи со (а едновременно и ги опфаќа) биографските раскажувања, кои се надоврзуваат на настаните од сопствениот живот на раскажувачот, од историјата на неговото семејство или месната општественост (што соодветствува, пак, на литературната категорија историска проза, а исто така, на литературата на личниот документ, како и литературата на фактот).

Соодветно на жанрот на усните приказни најсеопфатно култивирани во средината на потенцијалниот млад раскажувач и соодветно со неговите сопствени склоности и способности (обично наследени семејно), раскажувачот допрва се афирмира и го создава својот сопствен репертоар и настојува да најде подобар одзив меѓу кругот на слушателите околу него. Како што произлегува од моите опсервации од теренот на Македонија (од пред 40 години), таквиот репертоар имал по правило свои специјализации, понекогаш изненадувачки разнородни. И така, еден раскажувач во семејната средина истражувана од мене, пред сè, бил познат како раскажувач на религиозни приказни, во голем дел инспирирани од библиските сижеа. Сепак, по подетално интервју со него, ја открив непознатата и на најблиското семејство дијаметрално друга сфера на познати и сакани анегдоти, меѓу нив еротски, веројатно порано со задоволство раскажувани, кога тој уште бил млад и функционирал како *кирација*.

Талентираниот раскажувач го приспособува изборот на сопствените приказни според вкусот на слушателите и присутните во неговиот општествен круг на раскажувачките авторитети, кои во својата опкружувачка средина се здобиле порано со признание со нивната жанрова специјализација (за волшебни приказни, историски преданија или, пак, за верски преданија). Кога старите раскажувачи престануваат да бидат од разни причини активни во раскажувачкиот круг (поради смртта, трајна болест, или други поводи на откажување од раскажувањето, на пр. жалост), нивните приказни со кои тие биле прочуени можат да бидат прифатени сега и прикажувани од помладите наратори.

Во современата фолклористика, особено во македонската, истражувањата врз репертоарите на раскажувачите не загубија актуелност. Нивните резултати пренесени во минатото ги откриваат универзалните потреби на предците, што во долгиот ред на поколенија не го знаеле писмото. Како денес, така и во минатото, народот ги задоволувал своите духовни потреби преку разни форми раскажувани жанрови, црпи и постојано обновувани од изворите на оралната култура.

Да заклучам, моето сопствено искуство од средбите со оралната македонска литература и нејзините носители се состоеше во тоа што таа ми го отвори патот кон чувството не само на убавината и мелодијата на македонскиот говор, туку и кон богатството на културните содржини. Ги откри пред мене изненадувачките перспективи на интерпретацијата на општопознатите мотиви, овозможи разбирање на специфичните значења преземени од фолклорот и вградени во македонската литература, во нејзините најистакнати дела.

Пред македонската наука претстои задача за оживување на истражувачката мисла врз големото национално богатство, какво што е собраниот жив фолклор и на оној што ќе се собира, претстои задача за негово современо проучување. Потребно е да се отвори пат до него, пристапен за европската и за светската фолклористичка компаратистика.

Сметам дека важната улога треба да ѝ припадне на Македонската академија на науките и уметностите како координатор на соодветни проекти за современо раздвигување на архивите и нивно воведување во општиот електронски пристап како корпус на текстови со македонски фолклор. Се надевам дека во МАНУ ќе се најдат научници спремни да се нафатат со реализација на оваа задача, на координација и соработка со институциите што располагаат со богатите архиви, како што се Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје, Институтот за старословенската култура во Прилеп и други. Со тоа македонскиот фолклор ќе биде воведен во современиот научен европски и светски фолклористички пазар.

Сакам да споделам со македонските фолклористи еден издавачки проект каков што, колку што ми е познато, не бил реализиран досега. Имам тука на мисла антологија на модели/типови на избрани текстови на македонски народни приказни, во придружба со плоча со магнетофонски снимки на текстовите во изведба на најдобрите раскажувачи. Богатите македонски архиви располагаат со магнетофонски снимки што овозможуваат приготвување едиција со таков оригинален илустративен избор на примери од најдобрите дела на македонската усна проза. Притоа, снабдени со неопходни коментари што би се однесувале на самите раскажувачи и на нивниот јазик.

На крајот, би сакал да му ја предадам на Архивот на МАНУ копијата од моите магнетофонски снимки на усните македонски приказни од пред 40 години (плод на моите теренски истражувања), сега во дигитализирана верзија обновена од старите ленти.

СОДРЖИНА

СТАТИИ

Зузана ТОПОЛИЊСКА	
<i>Грамајџикајџа</i> на Блаже Конески – и што понатаму?	5
Марјан МАРКОВИЌ	
Процеси на семантичка деривација преку анализа на поимите <i>дише</i> , <i>дух</i> и <i>душа</i>	11
Блаже РИСТОВСКИ	
Магистерскиот испит на Мисирков на Киевскиот универзитет	21
Катица КУЛАВКОВА	
Пролог кон херменевтиката на Пол Рикер	55

ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА

Зденка РИБАРОВА	
Развојните тенденции во лексиката на македонските црковнословенски текстови	79
Илија ЧАШУЛЕ	
Системот на инфинитни глаголски форми во македонскиот и во бугарскиот јазик	93
Алла Г. ШЕШКЕН	
«Ускоренное развитие» македонской литературы: попытка теоретичес- кого (компаративного) анализа	111
Кшиштоф ВРОЦЛАВСКИ (Варшава, Полска)	
Народниот раскажувач како творечка личност	131

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Јазична редакција
Софија Чолаковска-Поповска

Компјутерска подготовка
Соња Трајановска

Печат
Графички центар – Скопје

Тираж
300 примероци